

? શ્રદ્ધાની પ્રેરક પ્રભા મારી જીવનદિશામાં રેલાવી
એ પરમ રત્ન
ચારિત્રરત્ન
સ્વ મુનીશ્રી ચન્દ્રકાન્તસાગરજી મ ને'
તમે આપ્યું—તમને સમર્પણ
—ચિત્રભાનુ

પ્રથમ આવૃત્તિ ઓક્ટોબર ૧૯૫૪
દ્વિતીય આવૃત્તિ નવેમ્બર ૧૯૫૬
તૃતીય આવૃત્તિ ઓક્ટોબર ૧૯૬૧
પુનર્મુદ્રણ ૧૯૭૨

કિંમત બે રૂપિયા

: પ્રકાશક :
લાલભાઈ મણિલાલ શાહ
શ્રી જૈન ભક્તિ પુસ્તકમાળા ટ્રસ્ટ
ઢીંકવાની વાડી સામે, રિલીફ સિનેમા પાછળ, અમદાવાદ

: મુદ્રક :
મણિલાલ એમ. દેસાઈ : મહિમા પ્રિન્ટરી
મિરઝાપુર રોડ અમદાવાદ

જે જ્ઞાનની મધુર છાપ મારા જીવનવિકાસમાં હતી

એ ધર્મરત્ન

ચારિત્રરત્ન

સ્વ મુનીશ્રી ચન્દ્રકાન્તસાગરજી મ. ને'

તમે આપ્યું—તમને સમર્પણ

—ચિત્રભાનુ

દિલનું દીવાનખાનું

[પ્રકાશકનું નિવેદન]

માણસ સુખ ઇચ્છે છે પણ સુખનાં સાધનોને ઇચ્છતો નથી.
માણસ દુઃખ ઇચ્છતો નથી પણ દુઃખનાં સાધનોને છોડતો નથી.

આ અને તેના જેવા મણમાળમાં સપાસેથી દુનિયા માટે પ્રાચીન સમયથી વિધવિધ પ્રકારના બોધ અને ઉપદેશો અપાયા છે. માણસે શું કરવું, શું ન કરવું, માણસે કેવી રીતે ઇચ્છવું, કેવી રીતે ન ઇચ્છવું, માણસે કેવી રીતે વિચારવું, કેવી રીતે ન વિચારવું—દુનિયામાં બીજે તો આપણા આર્ષ પુરુષોએ માણસ સંસારમાં જન્મે ત્યાંથી મરે ત્યાં સુધીની નથી જાણતો પર વિચારણા કરેલી છે.

લોકો ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે એક પ્રકાર કરે કે વિચાર, લોકહિતના માટે એ આર્ષ પુરુષોએ તો પોતાનાં ચિંતન, મનન અને અનુભવથી બાંધેલો સામો રાહ ચાર દિશાથી ખીલવાનું કાર્ય કર્યું છે. અત્યાર સમષ્ટિગત એનું પરિણામ જોતાં જગત આખું એનું એ રહ્યું છે. ખારો સાગર જે ઊંડો મોટી સરિતાઓ એમાં ભળવા છતાં આખો ખારો રહ્યો છે, જ્યાં વ્યક્તિગત રીતે એમાં વસ્તુતઃ ફેર આવી છે. ભલે સાગર ખારો રહ્યો, પણ એને મીઠો કરવા તરી જવાની તાકાત અનુભવાઈ છે.

અને આખરે વ્યક્તિ પર જ સમષ્ટિનો આધાર છે. તો સમાજ વ્યક્તિને જેટલી ઘડે છે એના કરતાં વ્યક્તિ સમાજને વધારે ઘડે છે.

સુંદર ઘરનું 'જોઈએ હવે તો આપો' નામનું પુસ્તક અમારા વાચકોના હાથમાં મૂકતાં અમને ખરેખર આનંદ થાય છે. આજ લેખકી

જ અજ્ઞાન સુધરી ગયા છે તેનું પણ અમે નથી માનતા, પણ અજ્ઞાન-સુધારનું અનેક સાધનોમાં આ પણ એક ભારી સાધન છે એમ જરૂર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તકના લેખક જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં જાણીતા થયેલા અને વિદ્વાન વક્તા મુનિરાજ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી છે તેઓનું વચનામૃત વિવેચનનું છે તેઓ શ્રી જ્ઞાન-ભક્તિ વૈરાગ્યાદિકના ઝરણાથી જ ભરેલ અને પુસ્તકો છે.

આ વચનામૃતને અર્થ સમજ સાંપડ્યો છે ત્યારી કૃતિ તો કયાં નથી ? કોનામાં નથી ? પણ માણસે વાંચનના હમેશાં થોડા ઘણું ઘડી સમય તો સમત ચિત્ત કોઈને હાથ નથી. ત્યારે એ માણસની જીભમાં વાંચતા ફરતી, એ પણ નસકર બને છે બહુ ઓછી આવની ગરજ સારી શકનું નથી. વિશેષ માણસે તો સમ શ્રી-નીતિને વિશેષ પ્રસાર કરવા ગમતું જોઈએ, ને તે માટે એનાર કે બોલનાર બસ.

આ પ્રકારના વિચારો સાધુવર્ગમાં હોવાથી આ વચનામૃતને પ્રકાશથી જ મેળવી ને બોલવાનો આપ્યો છે એ સુખી અને વિદ્વાન નેતામાં મુનિરાજ શ્રી અજીતસાગરજીનું નામ મોખરે છે આપણા સમાજને એમણે આ આશીર્વાદ આપ્યા છે આભારી કૃતિઓ તરફ આપેલા શોધો છે અને અમે એવા સાધુઓની સેવાને યથાયોગ્ય આદરથી પણ કરીએ.

વિવેચનનું ના વચનામૃતથી પોતાની અલ્પજ્ઞતાથી પ્રસ્તાવ મુનિ-રાજશ્રીથી આપણા થયા. સુપ્રસિદ્ધ છે આમ વર્તતાં પુસ્તકોમાં મોસમ, બીજા વર્ષમાં ભાગ્યું ભાવ અને ત્રીજા વર્ષમાં પ્રસ્તુત હવે તો આજે ચોથા વર્ષમાં ધર્મપ્રેમીના આગ્રહથી તથા પ્રેરણાની પસંદ એ તેઓશ્રીની જ આમ પ્રકટી છે આપવા માટે તેઓશ્રીની ચાહના ના જોઈ નથી અનુપમ કૃતિ નવીન તૈયાર કરી રહી છે જે અનુક્રમ ને સુવિધાથી અદ્વિતીય બનશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ હવે તો આપણી માં મુનિરાજશ્રીએ ભિન્ન ભિન્ન અને ભિન્ન ભિન્ન વિષયે પર પ્રદીપ વ્યાખ્યાનો છે પુન એક

આત્માનો છે અને તેમાં સામાજિક ધાર્મિક રાષ્ટ્રીય અને નૈતિક જીવનની તમામ શાખાઓને આવરી લીધી છે

વિદ્વાન મુનિરાજ પોતાની એક આગવી સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ ધરાવે છે એટલે કોઈવાર એમનું અનુસરણ કરવા મથામણ પણ માગે છે કેટલીક વાર અજ્ઞાન લોકો જનોને સાશ્ચર્ય પ્રેરણા પણ આપે છે ને કેટલીક વાર તો એ નિખાલસ ખીજમીઠનો આસ્વાદ કરાવે છે

મુનિશ્રી પોતાના આ પુસ્તકથી વિજ્ઞાન ઉદ્યાનમાનમાં વાચકને પોતપોતાની સૌરભ લઈને નોતર્યાં છે અને પોતે આત્મવિશ્વાસ આપીને એમ છે એ આત્મવિશ્વાસનાં પુષ્પોની પાંખડી આસ્વાદ નીચેનાં ઉદ્ધરણો પરથી આવશે.

ॐ

મનુષ્ય પોતાના ધન પર ઉભેલો રહેતાં શીખે ન ત્યાં સુધી તેને પણ આધાર વિના ચાલી શકે. મિત્ર આપણી ભૂલો.

ॐ

આત્માની કેળવણી જીવનને માર્ગદર્શક ત્યારે જ બને કે જ્યારે કેળવણીના ધ્યેયનું માર્ગદર્શન હોય.

ॐ

સત્ય કોઈની ખાસ મિલકતને મિલાવીને બનાવેલ છે પણ તેને કોઈ બાંધી શકતો નથી, કારણ કે આ તે મિત્ર પેઠે દરેક આત્માનો છે તેમ આત્મને પણ આપણી સ્વચ્છ ઇન્દ્રિયોને કેળવીને સત્યમાર્ગ મેળવવાની જ તાલાવેલી નહિ થાશે.

ॐ

[illegible]

ॐ

૧

[illegible]

ॐ

સુખ દેવા કે લાવવું નથી, [illegible] હાથમાં છે એ [illegible] [illegible] તે [illegible]

ॐ

હું તમને પૂછું છું કે તમે તમારા ચિત્તના ઉમળકાભાવથી કોની ભક્તિ કરો છો? રામની કે કૃષ્ણની? મહાવીરની કે બુદ્ધની? [illegible] તેમ ચિત્તના ઉમળકાભાવથી [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] કે તમે ચિત્તની ભક્તિ [illegible] તો ચિત્તની [illegible] [illegible] કે ચિત્તની ભક્તિ [illegible] તો ચિત્તની ભક્તિ કરજો.

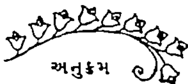
ॐ

આપ મુનિશ્રી આત્મા [illegible] [illegible] છે તમારા ચિત્તના ઉમળકાભાવમાં [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રી [illegible]-ભક્તિ અધ્યાત્મમાળા [illegible] મુનિશ્રીની [illegible] [illegible] માટે પોતાને [illegible] માને છે અને પોતાના [illegible] આ [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે

પ્રસ્તુત આવૃત્તિ [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] છે ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] પૂરું [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] છે

—પ્રકાશક

૧ હવે તો જાગો!	૧
૨ સુખની શોધમાં	૨૭
૩ નમ, ઓ અમૃત!	૪
૪ ધર્મ સ્પર્શે કોને!	૪૫
૫ માનવતાનાં સોપાન	૫૫
૬ ચાર મંગલ	૧૧૯
૭ સૌમ્ય પ્રકૃતિ	૧૨૫
૮ જીવનમાં ધર્મ	૧૨૯
૯ નિશ્ચયદૃષ્ટિ	૧૫૪
૧ આદ્યમાતાસ્તુતિ	૧૭૯
૧૧ જીવનશિલ્પ	૨ ૩
૧૨ મોંઘુણ	૨૧૧
૧૩ આત્મ શિક્ષા	૨૧૪
૧૪ ધર્મરત્ન	૨૨૩

કલ્યાણ–ભાવના

મૈત્રી

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું એવી ભાવના નિત્ય રહે.

પ્રમોદ

ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી, હૈયું મારું નૃત્ય કરે
એ સંતોના ચરણકમળમાં મુજ જીવનનું અર્ઘ્ય રહે.

કારુણ્ય

દીન, ક્રૂર ને ધર્મવિહોણાં, દેખી દિલમાં દર્દ રહે,
કરુણાભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે.

માધ્યસ્થ

માર્ગ ભૂલેલા જીવનપથિકને, માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું
કરે ઉપેક્ષા એ મારગની, તોય સમતા ચિત્ત ધરું

મૈત્ર્યાદિ આ ચાર ભાવના, હૈયે ચંદ્રપ્રભ લાવે
વેર-ઝેરનાં પાપ તજીને, મંગલ ગીતો એ ગાવે.

મુનિ ચંદ્રપ્રભસાગરજી

[૧]

હવે તો જાગો!

ઊંઘતા હો તો જાગો
બેઠા હો તો હવે ઊભા થાઓ
ઊભા હો તો હવે ગતિમાન બનો.
ગતિમાન હો તો હવે કાર્યક્ષમ બનો.

એમ જાગો શબ્દ મનુષ્યને કર્તવ્યધર્મ તરફ આગળ વધવાની પ્રેરણા આપનાર મંત્ર છે

જાગો! આ શબ્દ જેમ ચેતવણી આપનાર છે તેમ એની પૂર્વે રહેલો તો અતિસૂચક છે જેને દુનિયામાં તેર મણનો તો કહેવામાં આવે છે

હવે તો જાગો—આ સામૂહિક વાક્ય એમ સૂચવણ કરે છે કે હદ થઈ ખૂબ અંતર પડી ગયું, કેટલો બધો પ્રમાદ? ખૂબ ઊંઘ્યા હવે જાગો! પ્રમાદ છોડો. આપણામાં ઘર કરીને

ઊંઘી આળસને છોડો ને જીવનની સાધના કરવામાં તત્પર બની જાઓ. કારણ કે એવું મૂલ્યાંકન ન થાય એવી માનવતાભર્યું અને વિશ્વમાં સહજ પ્રાપ્ત ન થાય એવું ઉત્તમ માનવજીવન તમને મળ્યું છે તો એને સફળ કરો. પ્રમાદ કરશો તો આ મહામૂલું ધન હારી બેસશો. માટે જ કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો!

મહાનુભાવો! આજના વ્યાખ્યાનનો વિષય છે હવે તો જાગો! આ વાક્ય જો ગંભીરતાપૂર્વક વિચારાય તો આજના દોર કાળના વાસ્તવનું સ્વરૂપ સહજ રીતે પામી શકાય. હવે તો જાગો—આમાં જાગો, શબ્દ શું સૂચવે છે? આ શબ્દ આનંદ વધાવનારો છે

આવું ઉત્તમ જે માનવજીવન મળ્યું છે તે સ્વાર્થના કુંડાળામાં રહી અજ્ઞાનીઓની જેમ જીવવા અને મરવા માટે નથી પણ જીવનને અમર બનાવવા માટે મળ્યું છે. આજે તમે કેવી પવિત્ર ભૂમિમાં જન્મ લીધો છે એનો તો વિચાર કરો. આર્યાવર્તમાં, ઉત્તમ કુળમાં ને ધાર્મિક કુટુંબમાં કે જેના માટે તમે ગૌરવ લઈ રહ્યા છો અને અમે બ્રાહ્મણ છીએ, અમે ક્ષત્રિય છીએ, અમે વણિક છીએ —એમ ગૌરવપૂર્વક માનીને ફરો છો પણ હું તમને જ પૂછું છું કે બોલવા માત્રથી મહત્ત્વ શું! મહત્ત્વ છે કર્તવ્યપરાયણતાનું સદાચારી વર્તનનું અને પ્રતિભાસંપન્ન જીવનનું.

મહાન કહેવાથી મહાન ન બનાય

મહાન કહેવા માત્રથી મહાન ન બનાય. એના માટે મહાન કામ કરવું પડે જીવનને તેવું બનાવવું પડે.

પિત્તળ પોતાને સોનું કહે તેટલા માત્રથી તે સોનું નથી થઈ જતું એના ચળકાટ ઉપરથી એની કોઈ કિંમત આંકે તો એ ઠગાય જાય. સોનાને તો તેજાબનો તાપ ખમવો પડે કસોટીએ ચડવું પડે, અગ્નિપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું પડે, અને છતાં કાળું ન પડે તે સોનું; તેમ મનુષ્યે પણ પોતાની જાતને અગ્નિપરીક્ષામાં મૂકી, કસોટીએ ચડાવવી જોઈએ અને તેમાં ઉત્તીર્ણ બને તો જ એ જાતિવાન કહેવાય અને મહાન ગણાય. એમ શક્તિહીન થાય એ શી રીતે પાલવે!

કર્તવ્ય કરી મહત્તા સિદ્ધ કરવી પડશે, અને જગતને પડકાર કરવો પડશે કે જીવનના પ્રત્યેક પ્રકારના વાતાવરણમાં પણ કર્તવ્ય માટે અમે તૈયાર છીએ! ગમે તેવા સમયે અમે ચારિત્ર્યથી ડગીશું નહિ, ધ્યેયથી ચ્યુત થઈશું નહિ અમારા આદર્શને પ્રાણાન્તે પણ છોડીશું નહિ. આ રીતે મહત્તા સિદ્ધ કરવા તમારી તૈયારી નહિ હોય તો ભલે ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓનાં નામ બોલતા ફરો પણ માનવા કોઈ તૈયાર નહિ થાય. માણસ સારો કે ખરાબ, ઉચ્ચ કે નીચ એ શબ્દથી નહિ, આચરણથી સિદ્ધ થાય છે તમે પણ ઉચ્ચ હો તો સારા આચરણથી અને પવિત્રતાથી તમને પોતાને તમે મહાન પૂરવાર કરો.

આપણો બે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ

આપણે ન ભમવાને ભરવું પણ સુઝાડ્યું છે બે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ તપાસશો તો જણાશે કે આપણે કેટલા ગબડી ગયા છીએ. એક વાર સિંહાવલોકન કરી જુઓ તો પરિસ્થિતિ સમજાશે. એક દિવસ રોમની સંસ્કૃતિ પણ આપણી સંસ્કૃતિ પાસે ઝાંખી લાગતી. આ સંસ્કૃતિ માટે રોમમાં

પણ ગૌરવ હતું દેશપરદેશના પ્રવાસીઓ આ સંસ્કૃતિના મુક્તકંઠે ગુણગાન કરતા તે જ સંસ્કૃતિ આજે મૃત-પ્રાય અને જાણે છેલ્લો શ્વાસોશ્વાસ લેતી હોય એમ લાગે છે આજે તમે કઈ દિશામાં જઈ પહોંચ્યા છો? જરી ચામડીમાં નજર કરો! આર્યોના શરીરમાં અનાર્યોનો આત્મા પેઠો.

સંત-મહંતોની ગૌરવવન્તી આ ભારત ભૂમિમાં આજે જીવનની કિંમત નથી ધર્મની કંઈ ગણના નથી, તત્ત્વજ્ઞાનની કંઈ પડી નથી—આ શું કહેવાય! આપણા યુવાનોને યુરોપનાં પર્વત, નદી ને તળાવો વગેરે કંઠસ્થ હશે; પણ ગંગા યમુના કે સરસ્વતીનું ઉદ્ભવસ્થાન કે વિલીન થવાનું સ્થાન ક્યાં—એ ખબર ન મળે. અરે બહારના બધા તત્ત્વચિન્તકોના નામ મોઢે જનારને એના પોતાના આસપાસમાં થયેલા જીવનદ્રષ્ટાઓના નામ પણ ન આવડે. આ કેટલી શોચનીય સ્થિતિ ગણાય?

આખા વિશ્વનું જ્ઞાન મેળવો પણ ઘરનું જ્ઞાન પહેલાં મેળવો એ માત્ર કહેવું છે. પરંતુ જ્ઞાન ન મેળવવાને કારણે આપણા જ યુવાનો દ્વારા આપણી સંસ્કૃતિ ભૂલાતી જાય છે ને બહારની સંસ્કૃતિ નવપલ્લવિત થાય છે માટે કહેવું પડે છે કે ખૂબ ઊંઘ્યા! બહુ ઊંઘનારો ઊંઘમાં પણ લવારો કરે છે એવી જ આપણી પણ દશા છે ઊંડો વિચાર કરાય તો સમજાય કે સંસ્કૃતિ અંગે તમારું બોલવું પણ બકવાદ રૂપ છે તમારા આગેવાનો કેટલીક વાર આર્યાવર્તનાં ગુણગાન કરે છે પણ તે પૂર્ણ રીતે સમજ્યા વગર અને જીવનમાં ઉતાર્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરથી શબ્દોના સાથિયા પૂરી જાય છે—એની કિંમત ઊંઘમાં થતા લવારા કરતાં જરાયે વધારે ન

ખોઈ બેઠા. માટે જાગો! આપણને મળેલા આધ્યાત્મિક ને સાંસ્કૃતિક વારસાની કિંમત સમજો, તો જ મળેલા આ ઉત્તમ માનવજન્મની મહત્તા સમજાશે.

બ્રહ્મચર્ય

આજના પ્રવચનની પ્રાગ્ભૂમિકા આપણે વિચારી ગયા. હવે મુખ્ય વિષયનો વિચાર કરીએ. આ દેશ બ્રહ્મચર્યના પુંજરૂપ હતો, સંયમની ચર્ચા ઘર ઘર થતી. બ્રહ્મચર્ય એ જ ધન અને સર્વસ્વ મનાતું કારણ કે આ બધા સદ્ગુણોનું બ્રહ્મચર્ય એ મૂળ છે! એને ખોવાથી તેમજ વિલાસ અને મોજ-શોખના સેવનથી આજ દેશ પતન પામ્યો છે આ દેશનું ક્ષાત્રતેજ વગેરે સર્વત્ર આદર્શરૂપ હતાં. એ બળ, એ દીર્ઘાયુષિતા એ શૌર્ય એ વીરતા અને એ દીર્ઘ ચિન્તન આદિ આજે એમાંનું કંઈ શોધ્યું ય મળતું નથી. એનું કારણ આપણે સંયમને છોડ્યો અને અસંયમને સ્વીકાર્યો તે છે

વિષય વિલાસ વિનોદ ને વિકારનાં સાધનો આજે વધુ પ્રમાણમાં અહીં પેસી ગયાં છે વ્યસનો અને કુટેવો માટે તો કહેવું જ શું! હું તમને પૂછું છું કે આ દેશમાં આની શી જરૂર? ઇંગ્લાંડ આદિ ઠંડા પ્રદેશમાં તો સમજ્યા કે ઉષ્મા માટે (strong) સ્ટ્રોંગ ચાની કદાચ જરૂર પડે પણ આ સમશીતોષ્ણ દેશમાં એની શી જરૂર? ચાને લઈને આ હિંદમાં કેટલી બેકારી વધી! માત્ર રૂપિયો કમાનાર માણસ પણ ત્રણ-ચાર આના ચામાં વાપરે આ કેઈ દશા! આજના ક્રાન્તિકારી યુવાનને આ વિના ઊંઘ ન ઊઠે! મોં પર સુરખી ન આવે, આવું આ દેવીનો માનીતો ગુલામ!

ભલે તમે હંમેશ ચા પીતા હો, પણ એના વિના ચાલે જ નહિ, ટેવ ન હોય ટાંટિયા ઘસવા પડે—એ કઈ સ્થિતિ કહેવાય? આપણા બાપ-દાદા ચા વિના ચાલ્યાં જ કરતા હતા અને આપણે ચા પીને જાગીએ છીએ એમ તો નથી ને?

વ્યસન અને સંયમ

તમે શાન્તિથી, હું જે કહું છું તેના પર વિચાર કરો. આજે વ્યસનોને લીધે કેવી સંયમહીન સ્થિતિ થઈ છે તેનો વિચાર કરો. મનનો, વાણીનો કે વસ્તુનો એકેનો પણ સંયમ છે ખરો? તમે તમારી જાતને ભલે સ્વતંત્ર માનતા હો પણ વાસ્તવિક રીતે સ્વતંત્ર છો ખરા? ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ એ આઝાદ નહિ પણ બંદીવાન છે. વિષયોનો દાસ એ સ્વતંત્ર નહિ પણ પરતંત્ર છે. વિચારો પાછળ વહીને સંયમહીન જીવન બનાવવું એ ઉન્નતિ નથી પણ અવનતિ છે. પણ તમે તમારા અન્તરને પૂછો કે તમે આજે માલિક છો કે ગુલામ? વાસનાઓના દાસ બની સ્વતંત્રતાની વાતો કરવી એ કેટલું હાસ્યાસ્પદ ગણાય!

સ્વતંત્રતાનો હક વાતોથી નહિ પણ ગુણ અને લાયકાતથી મેળવવો જોઈએ. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે હક એ માનવીને જન્મસિદ્ધ છે! પણ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે હક યોગ્યતાથી–લાયકાતથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ બે વચ્ચેનું અંતર સમજવા જેવું છે. એક જન્માંધ છોકરો પરિભ્રમણ સ્વાતંત્ર્ય માગે તો એનો પિતા એને પરિભ્રમણ સ્વાતંત્ર્યનો હક આપે ખરો? કોઈ કજિયાખોર અને ગાળો દેનાર માણસ વાણીસ્વાતંત્ર્યનો હક માગે તો એને અપાય ખરો? અને અપાય તો રોજ કજિયા કેટલા થાય? તાપન

બાળકને મત સ્વાતંત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? વ્યભિચારીને આચારસ્વાતંત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? મૂર્ખને વિચારસ્વાતંત્ર્ય અપાય ખરું? તાત્પર્ય એ કે અયોગ્યના હાથમાં હક્કનું મહાન શસ્ત્ર ન અપાય. અયોગ્યના હાથમાં ગયેલી વસ્તુ લાભને બદલે હાનિકારક નીવડે. વાનરના હાથમાં રહેલી તલવારની જેમ વસ્તુ સુંદર હોય તો પણ ઘણીવાર સંગના યોગે ભય કર થઈ જાય છે.

ઘી જેવી પોષક વસ્તુ પણ સો વખત પીવાય એટલે ઝેર બની જાય છે આથી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનું કહેવું છે કે સ્વતંત્રતાનો હક્ક યોગ્યને હોય અયોગ્યને નહિ! ઇન્દ્રિયો પર સંયમ ન રાખો અને સ્વતંત્રતાની વાતો કરો એમાં શું વળે? સંયમ વગર તો સ્વતંત્ર માણસ પણ પરતંત્ર બની જાય. પૃથ્વીરાજ સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર બન્યો. શાથી? સંયમ ગુમાવ્યો ને સંયુક્તાના મોહમાં ઘેલો બન્યો તેથી!

સુંદર ચિત્ર માટે શુદ્ધ ભૂમિ જોઈએ

બ્રહ્મચર્ય એ એવો ગુણ છે કે એની પાછળ બધા ગુણો તણાઈને આવે છે જીવનશુદ્ધિ એનાથી થાય છે સાધના એનાથી સધાય છે. દૂરની વાત તો જવા દો પણ આ દુનિયામાં પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને લોકને સૌ કોઈ નમી પડે છે બધા એના પર વિશ્વાસ રાખે છે લોકો એને વન્દનીય અને પૂજનીય ગણે છે.

બ્રહ્મચર્ય એ મહાન શક્તિ છે એ વિના જીવન મૃત નાહીન કહેવાય. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે Strength is life and weakness is death બ્રહ્મચર્યની શક્તિ એ જીવન છે અને વીર્યહીન–શક્તિહીન જીવન એ મૃત્યુ છે! વિકસિત ફૂલની ખુશબોથી ભમરાઓ જેમ ખેંચાઈને આવે

છે તેમ બ્રહ્મચર્યથી પણ બીજા ગુણો ખેંચાઈને આવે છે.

સૂર્ય ઊગે એટલે લોકો કામે લાગી જ જાય છે. તેમ બ્રહ્મચર્યરૂપી તેજસ્વી સૂર્ય ઊગે એટલે બીજા સદ્ગુણો એની મેળે આપણા જીવનમાં પ્રવેશી કામ કરવા મંડી પડે છે. તમારે સદ્ગુણોને જીવનમાં વસાવવા હોય તો ભૂમિ શુદ્ધ કરો.

આજે હું અહીં ભૂમિ શુદ્ધ કરવા આવ્યો છું. ઝાડુ લઈ કચરો વાળવા આવ્યો છું. કયો કચરો? વિષય અને વિલાસનો કચરો. તેને આજે મારે સંયમના ઝાડુથી કાઢવાનો છે. તમને કાંઈ વાંધો તો નથી ને? (? હોલમાં વ્યાખ્યાન ચાલતું હતું તે હોલની ભોંય સામે આંગળી ચીંધી મહારાજશ્રીએ કહ્યું) આ હોલમાં કચરો કાઢ્યા વિના તમે જાજમ બિછાવો ખરા? પહેલાં તમે કચરો સાફ કરાવ્યો પછી ઉપર જાજમ પાથરી. પણ એમ ને એમ અશુદ્ધ ભૂમિ ઉપર જાજમ નાખી હોય તો શું પરિણામ આવે? ધૂળ જ ઊડે ને! દુનિયામાં કોઈ સારો માણસ ઉકરડે ખાટલો નાખીને સૂએ? નહિ જ. ભલે તળાઈ રેશમની હોય પણ ત્યાં ન સુવાય. કારણ કે દુર્ગન્ધ મારે. તેમ પ્રમાણિકતા, સજ્જનતા, ભ્રાતૃત્વ આદિ ગુણોને લાવવા માટે પ્રથમ સંયમ જોઈએ. એ ગુણોના નિવાસ માટે ભૂમિકા શુદ્ધ જોઈએ.

વળી, મેલી ખાડા-ટેકરાવાળી ભીંત પર ચિત્રકાર પાસે ચિત્ર દોરાવીને કહીએ કે ચિત્ર સાફ નથી. એમાં એનો દોષ નથી. દોષ ભૂમિનો છે. દીવાલ ચોખ્ખી જોઈએ. ખરાબ ભીંત પર તો સારો ચિત્રકાર પણ ચિત્ર ન દોરી શકે. તેથી ખરડાયેલાં મેલાં વસ્ત્રો પર રંગારો પણ સારો રંગ શી રીતે

કરી શકે ! તાત્પર્ય એ કે દીવાલ સુંદર હોય તો ચિત્ર સુંદર થાય. વસ્ત્ર ચોખ્ખું હોય તો રંગ ચઢે, જીવન વિશુદ્ધ હોય તો સદ્ગુણો વિકસે !

બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય

જેનામાં બ્રહ્મચર્ય નહિ હોય તેનામાં બીજા ગમે તેવા ગુણો હશે તો પણ તે નિષ્ફળ જવાના. સુવર્ણ ભસ્મ તમાલની પોષક છે સાચું કે સિત્તેર રૂપિયે તોલાના ભાવની છે પણ મરવા પડેલાને તે અપાય ? અને બે આનીભાર આપો તો બે મિનિટ મોડો મરવાનો હશે તે ઉતાવળો વહેલો મરશે, કેમકે એનામાં પચાવવાની શક્તિ નથી. તાકાત વિના સારી વસ્તુ પણ વિપરીત પરિણામને લાવનારી નિવડે છે. યુવકો અને યુવતીઓ માટે આ વાત અતિ જરૂરની છે. બ્રહ્મચર્યના ખમીર વિના સદ્ગુણની એ ગમે એવી વાતો કરે તો પણ એ વાતો નિષ્ફળ અને વંધ્ય છે, વાયડી અને વ્યર્થ છે.

એક દિવસ એવો હતો કે આર્યાવર્તનું પ્રત્યેક ઘર બ્રહ્મચર્યના બ્રહ્મધ્વનિથી ગુંજતું હતું. વાતાવરણ સંયમમય હતું પણ આજે કમનસીબે હાલત જુદી છે. બ્રહ્મચર્યના નીર ઓસરતાં જાય છે. રસ્તે દશ્યો કેવાં ! બ્રહ્મચર્યનું ખૂન કરી નાખે તેવાં ! સ્કૂલ-કૉલેજનું વિલાસથી ભરેલું વાતાવરણ જોઈ ને સંયમી વિદ્યાર્થીને તો ત્રાસ જ છૂટે !

સહશિક્ષણ

સહશિક્ષણ અને અતિસંપર્કનું જે કડવું પરિણામ દેખાય છે તે માટે તમને કહેવાની જરૂર ખરી ! તમે પ્રત્યક્ષ નથી જોયું ! છાપામાં નથી વાંચ્યું ! સાઠ વર્ષનો ગુરુ-અધ્યાપક

શિક્ષાને પસ્તી ગણે અને કહે કે જગતમાં આ શું થવા બેઠું છે! અધ્યાપક એટલે કેવો પવિત્ર પુરુષ! એ પવિત્ર પુરુષ—અરે, સમાજનો એક જવાબદાર માનવી, શિક્ષાને પસ્તી ગણે તો પછી છોકરીઓનાં મા-બાપ અધ્યાપકો પર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકે? રક્ષક જ ભક્ષક બને અને અધ્યાપક જ અપહારક બને આ સ્થિતિ તમને શોચનીય નથી લાગતી?

સાહિત્ય

આજના છબીઘરોમાં નટ—નટીના હાવભાવો, સિનેમાના રૂપેરી પડદા પર ભજવાતા ભયંકર દૃશ્યો અને નટરાણીની હદ આવે ત્યાં સુધી પહેરાવી વેશભૂષાઓ બ્રહ્મચર્યને પાડનાર નથી તો બીજું શું છે? પુસ્તકોના વાચનથી જ્ઞાન મળે પણ આજનાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકો તો જાણે પ્રણયત્રિકોણનાં ચિત્રો! નોવેલો એટલે વિલાસની ખાણીઓ! આવું સાહિત્ય વાંચતાં યુવાનો અને યુવતીઓ વાંચે તો એના સંયમમાં તો પૂળો જ મુકાય ને!

ચિત્રો

તમારા ઘરમાં ચિત્રો કેવાં છે? નવજીવનાઓનાં વખાણ ગવાતાં હોય એવાં ચિત્રો. એવું ચિત્ર રાખવું હોય તો પણ મહાત્મા નું પતન કરનાર છે કોણ તો કે સ્ત્રી. નટ—નટીનાં ચિત્રો રાખ્યાં હોય તો દૂગાની દેખે. ફોટા રાખો તો સંતના, જ્ઞાનીના ધ્યાનીના કે કોઈ વિતરાગ તપસ્વીના રાખો. આ તો છબીઓ રાખી છે નટ નટીની! સવારે ઊઠીને દર્શન કોનાં કરવાનાં? નટ અને નટીઓનાં ને? માટે કહું છું કે ભૂમિકા એવી રાખો કે જેનો પડઘો પડે. બ્રહ્મચર્ય હશે તો સાચા આચાર બનાવી. આમ કોઈ રીત આચાર થવા દીએ? પણ આઝાદીની ભરી

હકીકત ક્યાંય દેખાય છે? મુખ પર ગ્લાનિ શાથી? બ્રહ્મચર્ય હોય તો મોં પર તેજ ચમકતું હોય અને બીજા ગુણો સહજ ભાવે આવી વસે, આ વાત યાદ કરો.

પાંડવ–કૌરવોના યુદ્ધમાં ભીષ્મપિતામહ કૌરવોના પક્ષમાં હતા યુદ્ધના આરંભકાળે ધર્મરાજાએ મહાવીર ભાઈ ભીમને ભીષ્મપિતામહ પાસે આશીર્વાદ લેવા જવાનું કહ્યું ભીમે આશ્ચર્ય પૂર્વક કહ્યું : ભાઈ! આપ આ શું કહો છો? એ તો કૌરવોના પક્ષમાં છે : એ કઈ વિજયનો આશીર્વાદ આપણને આપે? પરાજિત થાઓ એમ જ કહેને! ધર્મરાજાએ કહ્યું : ના એમ નથી સાચો બ્રહ્મચારી સત્યગામી હોય છે અસત્યકથી નથી હોતો માટે તું એમની પાસે જા અને આશીર્વાદ માગ.

ભીમ મોટાભાઈના વચન પર વિશ્વાસ રાખી ત્યાં ગયો ને ભીષ્મને પગે પડ્યો. કૌરવોએ આ દૃશ્ય જોયું અને માન્યું કે હમણાં જ પરાજયનો આશીર્વાદ લઈને એ જશે. પણ બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવાન્ ભીષ્મપિતામહે ભીમને કહ્યું: સત્ય તમારા પક્ષમાં છે માટે વિજય તમારો છે।" આ સાંભળી કૌરવો ભોંઠા પડી ગયા. આવું મક્કમ સત્ય બોલાવનાર હોય તો તે બ્રહ્મચર્ય છે—સંયમ છે! આવા આજીવન બ્રહ્મચારી ભીષ્મ પિતામહ જેવા પુરૂષો અને નેમિનાથ જેવા તીર્થંકરો જે ભૂમિમાં થયા એ ભૂમિના માણસો બ્રહ્મચર્યથી કેટલા પાછળ હઠી ગયા છે? માટે જ કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો!

આદર્શ માટે મરતાં શીખો

જે દેશમાં આવા નરવીર પાક્યા ત્યાં બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ દેવો પડે એ દુઃખનો વિષય નથી? આ દેશની નારીઓ પણ

કેવી પવિત્ર હતી! મહાન સતી સીતાને યાદ કરો. ત્રણ ખંડનો મહી રાવણ એના ચરણોમાં પડતો હતો. પણ એ મહાદેવીએ એનાં પ્રલોભનોને ઠોકરે માર્યાં.

રાવણ એટલે કોણ! એને ત્યાં કેવા વૈભવો! અપ્છરાઓ ને રાજાઓ જેની સેવા કરે, ઇન્દ્ર જેની પાસે હાજર રહે અને જેની સત્તા સાતે લોકમાં ગવાય એવા રાવણે સીતાને કહ્યું: "તું શા માટે ભટકતા રામની પાછળ બરબાદ થાય છે! એની સાથે વનમાં ભટકવાનું, જમીન પર સૂવાનું અને સૂકાં ફળ ખાવાનાં, એનાં કરતાં મારી ઇચ્છાને તાબે થા તો કે માનિની! હું તને મારી પ્રિય પટરાણી બનાવું અને તારી તમામ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાનું આ અભયપત્ર તારા ચરણોમાં ધરું!"

વિચારો! એક બાજુ રખડતા રામ અને ઘોર વન-જંગલ, બીજી બાજુ ચરણોમાં નમતો રાવણ અને સંપત્તિથી છલકતું રાજ્ય! પણ સીતાએ–શિયળવતી સીતાએ, એ બધી સંપત્તિને ઠોકરે મારીને કહ્યું: નરાધમ! આવું બોલતાં લાજતો પણ નથી! શરમ છે રાવણ, તને શરમ છે! ધિક્કાર હો તારા આ જડના વૈભવને! તારી સંપત્તિ વિશાળ છે વિરાટ છે પણ તારો આત્મા વામણો છે. રામની સંપત્તિ તને ભલે દેખાતી નહીં પણ એનો આત્મા મહાન છે વિરાટ છે! રામ તે રામ છે એની સાથે તારી જાતને સરખાવતાં તને શરમ કેમ નથી આવતી! ક્યાં સાગર ને ક્યાં ખાબોચિયું! તારું ધનમાલ નથી જોઈતું અને તારી વાતેય મારે નથી સાંભળવી!"

રામાયણનું આ કેવું આદર્શ દૃષ્ટાન્ત છે! પુરુષ અને સ્ત્રીઓ હવે માતાપિતાઓને જરા કહેજો કે રામાયણમાં

એક શાન્ત નજર ફેરવી જાવે ભીષ્મપિતામહ અને સીતા જેવા એ માનવીઓ ઉચ્ચ આદર્શ માટે ખપી જનારાં સાચાં રત્નો હતા બર્નાડશૉએ પણ ઠીક જ કહ્યું છે—

The secret of happiness is being used up for a purpose recognized by yourself as a mighty one.

કોઈ મહાન હેતુ માટેની વીરત્વભરી જીવનસાધનામાં જ સુખનું રહસ્ય છે સાચો આનંદ જોઈતો હોય તો સંયમની સાધનામાં લાગી જાઓ વિલાસ-પ્રધાન વૃત્તિઓનો પરિત્યાગ કરો. ઉત્તિષ્ઠ! જાગ્રત! પ્રમાદની શૈયામાંથી જાગો અને શિલા થાઓ!

હૈયાના વિચારોનું દશ્ય ઝડપાય તો?

જીવનમાં સદ્ભાવના ન હોય, મન ઉપર સંયમ ન હોય, ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ ન હોય તો એ જીવન નરક જેવું દુઃખી બને છે

નર-નારીના દેહમાં હાડ ચામ ને માંસ
શું એને સુંદર કહો જેમાં દુઃખ ને ત્રાસ.'

હાડ ચામ ને માંસ તો નરમાત્ર હોય ને નારમાત્ર હોય, એ બેમાં ફરક શો? મહત્તા છે સંયમી જીવનની. સંયમી જીવન મહાન છે સંયમ વગર શરીર હાડ-માસનો કોથળો છે ઉદરપૂર્તિ તો શ્વાન પણ કરે છે આ સંસારમા માનવીની મહત્તા જો કાંઈક અધિક છે તે સંયમથી! જગતને શાન્તિ-ચૈન પણ એનાથી જ છે સંયમ વિના દુનિયાને ત્રાસ પમાડનાર તો યમકર છે

સંયમ વગરનું જીવન મીઠા વિનાના અનાજ જેવું મોળુ છે જીવનમાં વાસ્તવિક રીતે સદ્ગુણની સુવાસ આવે પછી બધરામણ કંઈ નથી.

સંયમ એ સુવાસનું ફૂલ છે એ તમારી પાસે હશે તો તમનેય સુગંધ આપશે ને તમારા સમાગમમાં આવનારનેય સુગંધ આપશે. આ વાતનો મનની સાથે એકાન્તમા વિચાર કરી લેજો. આ કંઈ કોઈને કહેવાની વાત નથી હૃદયની વાત છે

વિજ્ઞાને બધી જાતની શોધ કરી, ફોટા પાડવાના કૅમેરા શોધ્યા પણ મનના ફોટા પાડવાની શોધ હજુ સુધી થઈ નથી. હૃદયના વિચારો ઝડપવાનો કૅમેરો જો કે હજુ શોધાયો નથી, પણ માનો કે એવો કૅમેરા નીકળે અને તમારા ગુપ્ત વિચારોના ફોટા લેવાય તો તમને લાગે છે કે તમારી પાસે કોઈ બેસે? અરે, સગો ભાઈ પણ પાસેથી ભાગી જાય ભાગી! તમારા અનિચ્છનીય વિચારો જો ફોટામાં પ્રિન્ટ થાય તો સગો બાપ પણ એમ કહે કે આના આવા વિકૃત વિચારો? અરે, સારુ છે કે એવા કૅમેરા હજુ સુધી નીકળ્યા નથી. જેમ આંતરડાના ફોટા લેવાય તેમ વિચારોના ફોટા લેવાય તો દુનિયા જ એક નગર પેસાનું પ્રસિદ્ધ નાટક બની જાય!

બીજી એક વાત. માણસની છાતીમાં છે તો માંસના લોચા, પણ માનો કે છાતીમાં વીશવીશ તોલા સોનું ભર્યું હોય અને જાહેર થાય કે જેમ, છીપમાં મોતી, હાથીના કુંભસ્થળમાં મુક્તાફળ, મૃગની દૂંટીમા કસ્તૂરી છે તેમ માણસના કાળજામાં સોનુ છે તો એનુ પરિણામ કેવુ આવે? તમે જ કહો મારે બોલવુ નથી. માણસ એકલો ફરી શકે ખરો? રાત્રે બહાર નીકળી શકે ખરો? માણસ માણસને જીવતો રહેવા દે ખરો? આ તો સારુ થયુ કે કાળજામા સુવર્ણ મૂક્યુ નહિ, નહિતર આજની સંયમહીન ભાવનાવાળા વાતાવરણમાં તો જુલમ થઈ જાત!

દિલ એ અરીસો છે

આજે જગતમાં ક્રોધ, અવિશ્વાસ આદિ દુર્ગુણો દેખાય છે તે આપણી ભાવનાઓનો પડઘો છે. આપણા હૃદયમાં વિશ્વના પ્રાણીઓ માટે કલ્યાણબુદ્ધિ હોય તો વિશ્વના પ્રત્યેક માનવીને આપણા માટે સદ્બુદ્ધિ હોય. પણ આપણા હૃદયમાં તારા-મારાપણાની જ વૃત્તિ રમતી હોય તો બીજા લોકો આપણા માટે કલ્યાણ કેમ ઇચ્છે? ભાવનાઓનો પડઘો પડ્યા વિના રહેતો નથી. આ સિદ્ધાન્ત પર તમને એક પ્રસંગ સંભળાવું.

ધર્મરાજાના વખતની આ વાત છે. એક ખેડૂતના ખેતરમાંથી એક ચરુ નીકળ્યો. ખેડૂત હતો તો ગરીબ પણ પ્રમાણિક! આવો ચરુ નીકળે તો આજે પ્રમાણિકતા કેવી જળવાય? પણ ખેડૂતે તો વિચાર્યું: જમીનનો માલિક રાજા ગણાય તો ખેતરમાંથી નીકળેલા ચરુનો માલિક પણ રાજા ગણાય. હું તો જમીન ખેડું એટલે ખેતીથી પાકેલ અનાજનો જ માલિક.” એમ વિચારી એ રાજાને ચરુ આપવા ગયો.

ધર્મરાજાને નમીને એણે કહ્યું “મહારાજ! મારા ખેતરમાંથી સોનામહોરથી ભરેલો આ ચરુ નીકળ્યો છે અને તે આપનો ગણાય. આપ એનો સ્વીકાર કરો” ધર્મરાજાએ એનો અસ્વીકાર કરતાં કહ્યું “ના ભાઈ! એ ખેતર તો તને વેચાયેલું છે માટે એનો માલિક તું ગણાય” પછી તો રાજા અને ખેડૂતે ઘણીય ચર્ચા કરી પણ ધર્મરાજા કંઈ એ લે! પણ ખેડૂત તો એ ચરુ ત્યાં જ મૂકીને ચાલતો થયો.

એમ કરતાં દિવસો ગયા પખવાડિયાં ગયા ને મહિનાઓ ગયા, પણ ચરુ તો ત્યાં જ! આવી ગરીબીમાં આવો ચરુ

કોઈ બતલાવા વાળી જાય પણ આ તો પ્રમાણિકતાથી જરા પણ ન ડગ્યો પણ આવે આવો સોનામહોરોથી ભરેલો ચરુ મળે તો ? અરે, પણ મળે જ શાનો ? ભાગ્ય વિના કોઈ કંઈ મળતું નથી. એક કવિએ કહ્યું છે :

'पदे पदे निधानानि योजने रसकूपिका।
भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुन्धरा ॥

ડગલે ડગલે ધન છે યોજને યોજને રસકૂપિકા છે પૃથ્વી તો બહુ રત્નોવાળી છે પણ ભાગ્યહીનને ન મળે ન દેખાય.

ધર્મરાજ રાજા એ ચરુને જુએ. છ મહિના સુધી એ ચરુ ખુણામાં પડ્યો રહ્યો. એક રાત્રે રાજાને વિચાર આવ્યો : મેં ભૂલ કરી કે ચરુ મેં ન લીધો. ખેડૂતે તો કહ્યું હતું કે માલિક તમે છો વાત પણ ખરી છે પૃથ્વીનો માલિક હું એટલે ક્ષેત્રનો માલિક પણ હું સવારે ચરુ ભંડારમાં મુકાવી દઈશ."

તે જ સમયે ખેડૂતને પણ વિચાર આવ્યો "મેં ભૂલ કરી કે હું ચરુને મૂકી આવ્યો. ભલા રાજાએ તો કહ્યું જ હતું કે એના ખેતરમાંથી જે વસ્તુ નીકળે તેનો માલિક તે. પણ હું ભૂલ્યો. ખાસ, સવાર થવા આવ્યું છે જઈને એ ચરુ ઉપાડી આવું" એમ વિચાર કરી એ લઈ ગયો. સવારે રાજા ભંડારમાં રાજા જુએ તો ચરુ ન મળે ! પૂછ્યું તપાસ કરી, એટલે જાણવા મળ્યું કે ચરુ ખેડૂત લઈ ગયો છે એટલે ખેડૂતને બોલાવ્યો અને લઈ જવાનું કારણ પૂછ્યું.

ખેડૂતે સાફ સાફ શબ્દોમાં કહી દીધું : મહારાજ ! આપે તો તેજ દિવસે લઈ જવાનું કહ્યું હતું પણ મેં મૂર્ખાએ નહોતું માન્યું પછી વિચાર કરતાં આપની વાત ખરી લાગી.

એતર મે વેચાતું લીધુ છે માટે માલિક હુ છુ અને તેથી હુ લઈ ગયો છુ ” રાજાની તમામ દલીલને તોડી એ ચાલતો થયો.

અને ધમરાજાને વિચાર કરવા સમજાયું કે મારી જ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ એનુ જ આ પરિણામ! પ્રજાને ચાલ ઠઠય કરવાની મારા દિલમા ઇચ્છા થઈ એટલે આનો વિચાર પણ પલટાયો–આની ભાવના પણ બદલાણી કેમકે ભાવનાનો પડઘો પડ્યા વિના રહેતો નથી. દિલ એ તો અરીસો છે

આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને ?

આજે તો આ દ્દષ્ટાંતનુ ચિત્ર પ્રત્યક્ષ છે પ્રાય: પ્રધાનથી માંડીને સામાન્ય પ્રજાજન, તમામ, એકબીજાને ઉતારી પાડવાની છેતરવાની ઠગવાની પોતાની જાળમાં ફસાવવાની અને શીશામા ઉતારવાની રમત રમી રહ્યા છે આ સ્થિતિમા પુરુષોમા સાચુ પુરુષત્વ અને સ્ત્રીઓમાં સાચુ સ્ત્રીત્વ લાવવુ હોય તો નૈતિક ભાવનાનો ઉદય માંગે છે

બર્નાડ શૅાએ પાશવતા તરફ ખેંચાતા જગતને પડકાર કર્યો છે The beginning of manhood and womanhood *is the drawing of passions in him*

મનુષ્ય કે સ્ત્રીમા સાચુ પુરુષત્વ કે સાચુ સ્ત્રીત્વ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે ઉત્કટ ભાવનાનો તેઓનામા ઉદય થાય છે જેનામા આ ભાવનાનો ઉદય ન થાય તેના માટે તો કવિએ કહ્યુ છે मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति મનુષ્યને જ્યારે મૃગની સાથે કવિએ સરખાવ્યા ત્યારે મૃગલાઓએ પણ વાંધો લીધો : અમે એવા નથી. પશુ બિચારે તો શુ કરે ? ઓછી બુદ્ધિ એને જરા ભૂલ કરે, પણ માનવી બિચારે તો ? માનવી તો

યોજનાપૂર્વક બુદ્ધિપૂર્વક સામાનું કાસળ કાઢે, દુનિયામાં કોઈ બાકી ન રહેવા દે ખેદાનમેદાન કરી નાખે.

મનુષ્ય જો સંયમી હોય તો તે મહાન છે : આવિનો ફિરસ્તો છે વિશ્વનો ઉદ્ધારક છે પરમાત્માનું પ્રતીક છે.

પણ આજની કેળવણીએ આપણા દેશવાસીઓના હૈયાં પણ કાળમીંઢ પથ્થર જેવા બનાવી મૂક્યાં છે ન મળે પ્રેમ, ન મળે મમતા ન મળે હમદર્દી બીજાનાં દુઃખ-દર્દ જોઈ હૈયામાં આંસુ આવવા જોઈએ, પણ આજે તો પડોશીને કે સગા ભાઈને ખાવાનાં સાંસાં હોય અને પોતે દૂધપાક-પૂરી ઉડાવતા હોય! આ કઈ દશા છે તે વિચારી જો. કેવી થાય! જરા વિચારી જુઓ! તમને કેવી કુભાવની નિદ્રા વળગી છે!

કુંભકર્ણ માટે કહેવાય છે કે રોજ જાગતા ત્યારે એ છ મહિને જાગતા. ત્યારે મારે પણ તમારી આગળ ધાર કે છ મહિના ઉપદેશનાં ઢોલ વગાડવાના ને? ઠીક છે આજ રેડિયો-સ્ટેશન છે દુકાનો જ્યાં છે ટ્રાન્ઝિસ્ટર ઠીક ચોકે છે સાંભળવાથી વક્તૃત્વકળા શીખી, વરસાદમાં ક્યાં જવું એમ વિચારીને તો આ હજારો માણસો નથી આવ્યા ને!

વાત સાચી તમારે તમારું જીવન પલટવાનું છે જીવનમાં સંયમનો રંગ લાવવાનો છે મહાન નેતા, પયગમ્બર વગેરે જે મહાન થયા છે તે સંયમથી થયા છે આપણે આપણા આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનો છે પણ આપણો આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને? નિરાકુળતાનો સંયમ આવે તો ને!

સ્થિર બનો

આજ તો વાત એ છે કે સાંભળવું [illegible] નથી.

દરેકને પોતાના વિચારો બીજાને ઠસાવવા છે માટે જ તો આજે અજાસિયાની જેમ વાદે વાદ નીકળી પડ્યા છે વાત ત્યાં સુધી વધી છે કે સામો જો પોતાના વિચારો ઝીલવા–સાંભળવા તૈયાર ન થાય તો હાથ ઉપાડતા પણ વિચાર ન કરે

પાઠશાળી ન્યાયાધીશને પોતાના વિચારો જણાવે પણ કોઈ સ્ટેજ ઉપર ચડી જઈને કે બોચી પકડીને સમજાવે ખરો ! પણ હું જાણું છું કે આજના નવનવા વાદના હિમાયતીઓના વિચારો સ્થિર નથી ઊંડા ચિંતનમાંથી પ્રગટેલા નથી, માત્ર પુસ્તકો વાંચીને ઉછીના લીધેલા વિચારો જ છે। અને એ ઉછીના વિચારો પરાણે ઠસાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે કેટલું હાસ્યાસ્પદ છે ? તમારા વિચારો જો મૌલિક અને સુંદર હોય તો જગતના ચોકમાં મૂકો. સુંદર હશે તો એનો જરૂર સ્વીકાર થશે. અને ન સ્વીકાર થાય તો ઉશ્કેરાઈ જવાની કોઈ જરૂર નથી.

ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરો કે મારા વિચારમાં શું દોષ છે કે લોકો સ્વીકારતા નથી. પણ આ વસ્તુ ક્યારે બને ? જો મન પર સંયમ હોય અને ચિત્તની સ્થિરતા હોય તો એ વિના એટલી ધીરજ પણ ન આવે અને સાર–અસારનો વિચાર પણ ન આવે.

કાંટો સ્થિર હોય તો માપ (તોલ) નીકળે, પણ કાંટો હાલતો ચાલતો ચલળ હોય તો માપ ન નીકળે ; તેમ ચિત્ત સ્થિર હોય તો મહાપુરુષોના વચન સાંભળવામાં રસ અને આસ્વાદ આવે, તેની અસર થાય, અને પોતાના વિચારમાં રહેલી ત્રુટીઓ પણ જણાય, માટે ચિત્તની સ્થિરતા કેળવો

અને ચિત્તની સ્થિરતા લાવવા માટે પૂર્ણ ભૂમિકા રૂપે બ્રહ્મચર્યને બરાબર પાળો

અસંયમ ને પતન

બ્રહ્મચર્ય જળવાય એટલે ભૂમિકા શુદ્ધ થાય. પછી પ્રમાણિકતા વગેરે ગુણો આવી એમાં પ્રતિબિંબિત થાય. ભૂમિકા અશુદ્ધ હોય ત્યાં સદ્ગુણોનો વાસ હોય ખરો કે? આજની સ્થિતિ તપાસો. પ્રથમ એક ધ્યાનથી તમે સમય પૂજા વગેરે કરનારનું પણ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા પછીનું જીવન તપાસો. ધાર્મિક કહેવાતાનું ટાઈમટેબલ તપાસો. દુનિયામાં તરતમ ભલે અપ્રમાણિક તરીકે જ એની છાપ હશે! કેટલું દુઃખ!

પહેલાના સમયનો ઇંગ્લેન્ડનો એક દાખલો આપું—

એક છાપાનો ફેરિયો ઢગલો છાપાં લઈને વેચવા નીકળ્યો. એને અણધાર્યું ઘરનું કામ આવી પડ્યું અને ઘરે જવું પડે તેમ હતું. હવે જો તેમ કરે તો છાપાં વેચાય નહિ. સમય ગયા પછી કોણ લે? એટલે એ ટેબલ ઉપર એ ઢગલો છાપા મૂકતો ગયો પાસે પૈસા માટે પેટી પણ મૂકતો ગયો. ગ્રાહકોને સૂચના માટે છાપાની કિંમત લખી એક ચિઠ્ઠી મૂકી ગયો.

ઘેર જઈ કામ પતાવી એ આવ્યો ત્યારે તમામ છાપા ખપી ગયેલા. ગ્રાહકો એ લઈ ગયેલા અને પેટીમાં પૈસા પણ પૂરેપૂરા નાખી ગયેલા. કેવી ભવ્ય પ્રમાણિકતા! હિંદુસ્તાનનો કોઈ ફેરિયો જો આવો અખતરો કરે તો શું પરિણામ આવે? મારે નથી કહેવું તમે જ કહો. છાપાં તો ઠીક પણ મેજ કે પેટી પણ રહેવા દે ખરા? ત્યાં સદાચારના સંસ્કાર અહિંથી ગયા. તેઓ અનાર્ય મટી આર્ય થયા. અહીંથી સદાચારના

સંસ્કાર પલાયન થયા.

આપણે હજુ આપ મટી અનાથ થયા નથી, પણ આપણે પૂરવેગથી એ તરફ ધસી રહ્યા છીએ અને એ પૂરને અટકાવનાર હોય તો તે માત્ર સંયમ જ છે પશ્ચિમના તજવા લાયક સંસ્કારોનું આપણે અનુકરણ કર્યું અને અંગીકૃત કરવા લાયક ગુણોનું અપમાન કર્યું તેનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવ્યું તે એક દાખલાથી તમને સમજાવું

હિંદનો એક વિદ્યાર્થી જાપાન ભણવા ગયો ત્યાં એક પુસ્તકની જરૂર પડી પુસ્તક ત્યાંના એક પ્રસિદ્ધ પુસ્તકાલયમાં હતું પણ એ ઘણું કીમતી હતું આ વિદ્યાર્થી એ પુસ્તક પુસ્તકાલયમાંથી લઈ આવ્યો અને વાંચ્યું તેમાં મહત્ત્વના ચાર ચિત્રો હતાં. એના મનમાં હતું કે તેવા ચિત્રો બનાવી લઉં પણ એ બનાવવા અશક્ય લાગ્યા. અને એનાથી એ ન બનાવી શકાયા મનમાં થયું કે ચિત્રનાં ચાર પાના તફડાવવા દે ને? ઇન્કમટેક્સ ખાતાને છેતરવા નવા ચોપડા કરવા ચોપડામાં ચાલાકી કરવી; એ બધું થાય છે ને! એ જ સંસ્કારથી એનો આ પુત્ર હતો ને! એટલે એને વિચાર આવ્યો:

ચારસો પાનાના ગ્રંથમાંથી ચાર પાના તફડાવવામાં શું વાંધો! કોણ જુએ છે!" એણે પાના ફાડી લીધા અને ગ્રંથ પાછો પુસ્તકાલયમાં આપી આવ્યો પણ પાપ કદી છુપાય છે?

પાપ છુપાવે ના છૂપે, છૂપે તો મોટા ભાગ,
દાબી દૂબી ના રહે, રૂઈ લપેટી આગ.

રૂથી લપેટાયેલી આગને ગમે એટલી દબાવી રાખે તો પણ ભડકો થયા વિના રહે જ નહિ. પાંચ દસ મિનિટમાં જ

જાકોટ પાપડ઼ી જાગ પણ ખાધા વિના રહેતી નથી. એ વિદ્યાર્થી ગ્રંથ આ ની આવ્યો પછી ત્રણ માસ પસાર થઈ ગયા

એક દિવસ એનો જાપાનીસ મિત્ર એને ત્યાં આવ્યો. પેલો કાંઈ કામે બહાર ગયો અને આ મિત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં શું સુંદર સાહિત્ય છે તે જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં એણે પેલા ચાર ચિત્રો જોયાં એણે વિચાર કર્યો કે આની પાસે આ ચિત્રો ક્યાંથી? આ તો પેલા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકના ચિત્રો છે અને એ પુસ્તક તો આ પુસ્તકાલય સિવાય ક્યાંય ન મળે. એમ વિચારી ચિત્રો ત્યાં મૂકી, એણે પુસ્તકાલયમાં તપાસ કરી, તો જણાયું કે ત્રણ માસ પહેલાં એનો મિત્ર પુસ્તક લઈ ગયેલો અને એમાંથી ચિત્રો ફાડી લીધેલાં.

તે મિત્રે પુસ્તકાલયના અધિકારીને આ વાત જણાવી અને અધિકારીએ તપાસ કરી એ ચિત્રો પાછા મેળવ્યાં પણ તમે આ જાણીને ખુશી (!) થશો કે એ પછી ત્યાં એવો એક ઠરાવ થયો કે હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને આ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તક આપવું નહિ. કેવો નિયમ! સંયમ વિના પ્રમાણિકતા આટલી હદે પલાયન થઈ છે માટે કહેવું પડે છે કે હવે તો ચેતો.

વિશ્વના કચરાને ઘરમાં ઘાલવો છે!

તમે જગતને સુધારવાની મોટી મોટી વાતો કરીને સમયને બરબાદ ન કરો હમણાં એક વર્ષને માટે માત્ર એક જ વર્ષને માટે તમે બીજાને સુધારવાનું માંડી વાળો અને માત્ર તમારી જાતને જ સુધારો પછી જુઓ કે પરિણામ કેવું આવે છે!

All are good if we are good

મકોડા પાપણી માત્ર પણ જાણ્યા વિના રહેતી નથી. એ વિદ્યાર્થી પ્રશ્ન આપી આવ્યો પછી ત્રણ માસ પસાર થઈ ગયા.

એક દિવસ એનો જાપાનીઝ મિત્ર એને ત્યાં આવ્યો. પેલો કોઈ કામે બહાર ગયો અને આ મિત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં સુંદર સાહિત્ય છે તે જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં એણે પેલા ચાર ચિત્રો જોયા. એણે વિચાર કર્યો કે આની પાસે આ ચિત્રો ક્યાંથી? આ તો પેલા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકનાં ચિત્રો છે અને એ પુસ્તક તો આ પુસ્તકાલય સિવાય ક્યાંય ન મળે. એમ વિચારી ચિત્રો ત્યાં મૂકી, એણે પુસ્તકાલયમાં તપાસ કરી, તો જણાયું કે ત્રણ માસ પહેલાં એનો મિત્ર પુસ્તક લઈ ગયેલો અને એમાંથી ચિત્રો કાઢી લીધેલાં.

તે મિત્રે પુસ્તકાલયના અધિકારીને આ વાત જણાવી અને અધિકારીએ તપાસ કરી એ ચિત્રો પાછાં મેળવ્યાં. પણ તમે આ જાણીને ખુશી (?) થશો કે એ પછી ત્યાં એવો એક ધારો થયો કે હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને આ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તક આપવું નહિ. કેવો નિયમ! સંયમ વિના પ્રમાણિકતા આપણી હવે પલાયન થઈ છે. માટે કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો!

વિશ્વના કચરાને ઘરમાં ઘાલવો છે!

તમે જગતને સુધારવાની મોટી મોટી વાતો કરીને સમયને બરબાદ ન કરો. હમણાં એક વર્ષને માટે, માત્ર એક જ વર્ષને માટે, તમે બીજાને સુધારવાનું મૂકી વાળો અને માત્ર તમારી જાતને જ સુધારો પછી જુઓ કે પરિણામ કેવું આવે છે!

All re good if we are good.

કચરો મહોત્સવો અને મહોત્સવોનો કચરો પોતાના ઘરમાં કેવી કેવી જાત વ્યૂહ-રચના! ઘરનો કચરો દરિયામાં નાખવાને બદલે વિશ્વનો કચરો ઘરમાં નાખનારને બાહોશ માનવા કે બેહોશ? charity begins at home! શુભ શરૂઆત પોતાની જાતથી જ થવી જોઈએ.

વાણી નહિ વર્તન

જાતને સુધારવા માટે પણ સતત કરવું પડશે, અંતરમાં ડૂબકી મારવી પડશે, પોતાની સુંવાળી વૃત્તિઓને ખસેડવી પડશે. પગેપગ સાવધાન રહેવું પડશે અને ક્યારેક ઊંચાં પ્રલોભનો આવી પડે તો પણ એને ઠુકરાવી દેવા પડશે. માત્ર વાતો કરે કાંઈ નહિ વળે. સાંભળનાર તો બે ઘણાંય પ્રવચન કાયેને સેવ્યા છે એવાઓને માટે આ વાત નથી. અહીં તો જીવનમાં ઉતારવું જોઈએ.

શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાની અધ્યક્ષતામાં એક ભાઈ એક જાહેર સભામાં "અહિંસા" એ વિષય પર દોઢ કલાક સુધી ઘણું સારું બોલ્યા. એ વક્તવ્ય સાંભળી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. સભા એના પ્રવચનથી પ્રભાવિત થઈ ગઈ. ઉનાળાનો દિવસ હતો, વક્તાના શરીરે ગરમીનો પસીનો થઈ ગયો હતો. પસીનો લૂછવા માટે એમણે ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢ્યો ત્યાં રૂમાલ સાથે ખીસામાં રહેલું ઈંડું પણ તરત ઊછળી બહાર આવ્યું અને પડ્યું વ્યાસપીઠ પર!

શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિચક્ષણ હતા. એમને ઉપસંહાર કરવાનો હતો. એમણે કહ્યું, આ ભાઈ અહિંસા પર સારું બોલ્યા છે બોલવાની છટા અને શક્તિ સારાં છે પણ

[૨]

સુખની શોધમા

જગતમા દરેક પ્રાણી જીવનભર સુખની ઝંખના કરે છે એ અપ્રાપ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવા માનવી જગતમા એકે એક ખૂણે ફરી વળે છે ને એ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરતો હોય છે છતા એ સાચુ સુખ મેળવી શકતો નથી કારણ કે મનુષ્ય સાચા સુખની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સમજી શક્યો નથી

સાચા સુખનુ કલ્પનાચિત્ર એની પાસે પણ નથી અને એનુ સ્પષ્ટ ચિત્ર ન હોવાને કારણે જ માનવી આજે દુ:ખી છે આજે જગતમાં મહાન ગણાતા માનવીને પણ પૂછી જુઓ કે સાચુ સુખ તમને સાંપડ્યુ છે? સાચા સુખનો આસ્વાદ તમે કર્યો છે? ત્યારે પ્રત્યુત્તર એક જ મળશે

જીવનમા સુવાસને ફેલાવનાર છે

આવા મહાન ધર્મને તમારા હૃદય–મંદિરમા પધરાવવો હોય તો પાયાને મજબૂત કરો ભૂમિકાને શુદ્ધ કરો.

આજના વ્યાખ્યાનમાં યુરોપ કે જાપાનના કેટલાક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે એ ઉપરથી તમે એમ ન માનતા કે મને ભારતવાસીઓમાં અશ્રદ્ધા છે મને તો માનવજાતમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે વીરની વાણી કહે છે કે એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી ધર્મની પતાકા ભરતક્ષેત્રમાં ફરકવાની છે! એટલે માનવીના ઉજ્જવળ ભાવિ માટે મારી તીવ્ર ઝંખના છે એટલે જ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી હું કહું છું કે સંયમની જાગૃતિ એ જ સાચી જાગૃતિ છે

વ્યક્તિનો, સમાજનો દેશનો કે વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો સંયમ પહેલાં જોઈએ–તો તમે અત્યારથી જ સંયમની સાધના માટે આત્માને સંયમિત કરી તમારી પવિત્ર સાધનામા લાગી જાઓ.

સંયમનો પ્રકાશ આપણા જીવનના પંથને અજવાળો એવી ભાવનાપૂર્વક આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરવામાં આવે છે

જળવાય તો જ મનુષ્ય સુખી થઈ શકે

પણ કમભાગ્યે માણસની સુખની ઈચ્છા મૃગજળ જેવી છે મૃગ જેમ ઉનાળાના દિવસોમાં ધગધગતા તાપમા પાણી પીવા માટે વલખા મારે છે અને મૃગજળ જોઈ એને મેળવવા દોટ છે છતા પાણીનુ એક બિંદુ પણ મેળવી શકતું નથી, અને મરણને શરણ થાય છે તેમ માણસ પણ જગતમા ધનિક માણસનુ માત્ર બાહ્ય સુખ જોઈ એમા જ સાચા સુખની કલ્પના કરી એ મેળવવા માટે જીવનભર દોટ મૂકે છે છતા પરિણામે નથી તો એ મેળવતો બાહ્ય સુખ કે નથી જાણી શકતો પોતાનુ મૃગસ્થાન જીવનભર એ સુખ શોધવા ભટક્યા જ કરે છે

એક ઈચ્છા પૂર્ણ ન થાય ત્યાં તો બીજા સુખની ઈચ્છા જન્મી જાય છે બીજી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માણસ પ્રયત્ન કરે છે ને અધવચ્ચે જાય છે ત્યા વળી કોઈ ત્રીજી જ કલ્પના આવે છે આમ માણસ એ અપૂર્ણ સુખને પૂર્ણ કરવાની આશ અજાણતા જીવન વેડફી નાખે છે પાણાને, પાસે કાંઈ ન હોય ત્યારે લાખ મેળવવાની ઈચ્છા જાગે છે લાખ મળે એટલે દશ લાખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે દશ લાખ મળે એટલે ક્રોડ મેળવવા વલખા મારે, ને ક્રો મળે એ સો ક્રોડ મેળવવા ઝંખવે—આમ ઈચ્છાઓની પરંપરા ચાલ્યા જ કરે પણ ઈચ્છાઓના અન્ત ન આવે

અતૃપ્ત માનસને લીધે માનવીને સાચુ સુખ ન મળે એ સહજ છે પૈસા એ જ આદર્શ છે ને પૈસામાં જ સાચુ સુખ છુપાયેલું છે એવુ માનસ ને સિદ્ધાંત પડાઈ જાય એટલે

કે ભાઈ તમારી જેમ અમે પણ સુખની શોધમાં જ છીએ, પણ સાચું સુખ હજુ સુધી તો મેળવી શક્યા નથી. એટલે આ રીતે માણસ હજારો ને લાખો વર્ષોથી સાચા સુખને પામવા પરિશ્રમ કરે છે, પ્રવાસ ખેડે છે વિપત્તિ સહે છે છતાં સાચું સુખ મેળવી શક્યો નથી.

અતૃપ્ત ઇચ્છા

સાચું સુખ મેળવવા માટે મન વચન, અને કાયા એ ત્રણ મહાન અને અદ્ભુત સાધન છે સુખનાં સાધન જગતમાં ક્યાંય શોધવાની જરૂર નથી, એ તો આપણી પાસે જ છે મન, વચન અને કાયાનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ દ્વારા અદ્ભુત સાચું સુખ પામી શકાય ને એનો વિવેકવિહોણો દુરુપયોગ થાય તો આપણા જ હાથે દુઃખના ડુંગરા ખડકાઈ જાય. આટલાં વર્ષોને અંતે પણ માણસ સુખ મેળવી શક્યો નથી. એનું કારણ એ જ છે કે સંપત્તિમાં અને વિપત્તિમાં મન, વચન ને કાયાના યોગનો સુમેળ રાખી શક્યો નથી. સુખમાં ઉન્મત્ત બન્યો ને દુઃખમાં મૂંઝાઈ ગયો

આ દ્વિધાભરી વૃત્તિને લીધે જ માણસનું જીવન સુખ વિહોણું ને અસમતોલ બન્યું છે સુખ મેળવવા ઇચ્છતા માનસિક સાધકે સંપત્તિમાં પૂર ઉત્સાહમાં આવી ઘેલા ન બનવું અને વિપત્તિમાં ગભરાઈને સત્ત્વહીન કે વિવેકહીન ન બનવું પણ તેનો અડગ ને અડોલ થઈ સામનો કરવો. દુઃખ એ પણ ઉન્નત જીવન-ઘડતરની એક ભલી નિશાળ છે જીવનનું એક પાસું છે એમ માની જીવનમાં સમતોલપણું જાળવવું જોઈએ. જીવનમાં વિચારપૂર્વક સમતોલપણું

લીધે સુખને જોઈ શકતો નથી ને દુઃખીનો વિચાર સરખો પણ કરી શકતો નથી.

દાદરો ઊતરનાર જેમ નીચે જોઈને ઊતરે તો એ સુખેથી દાદર ઊતરી જાય છે તેમ સંસારમાં સુખપૂર્વક જીવવું હોય તો આપણાથી નીચી કક્ષાના ગરીબો કઈ રીતે જીવન જીવે છે તે જોવાની જરૂર છે. ઊંચે જોઈને દાદર ઊતરનાર જેમ ગબડ્યા વિના રહેતો જ નથી, તેમ પોતાનાથી સુખી કોણ છે એ જ જોયા કરનાર માણસ પણ સુખી બની શકતો નથી, તે દુઃખી થાય છે જીવન પંથમાં ગબડી જાય છે માટે સાચા સુખને શોધનાર માણસે દુઃખી જગત ઉપર પણ એક વાર નજર નાખવાની જરૂર છે

જગત આજે દુઃખથી ભરેલું છે કેટલાય એવા મનુષ્યો છે કે જેઓ પેટનો ખાડો પૂરવા માટે દિવસભર કાળી મજૂરી કરે છે છતાં એ મનુષ્યો પેટ પૂરતું ખાવાનું અન્ન પણ મેળવી શકતા નથી. શરીર ઢાંકવા માટે પૂરતાં વસ્ત્રો પણ મેળવી શકતા નથી, માંદગીમાં રિબાતા હોય છતાં દવાનું એક બિંદુ પણ મેળવી શકતા નથી નિરાધાર રખડતા હોય છતાં રહેવા એક ઝૂંપડું પણ પામી શકતા નથી.

અરે! કૂતરાને તો રહેવા બખોલ હોય પણ કેટલાક માણસોને તો આજે રહેવા એ પણ નથી, ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી! આવા દૃશ્યો જોવા છતા એમના દુઃખનો વિચાર સરખો કર્યા વિના દરેક માણસ પોતાના જ દુઃખની વાત કરે છે બીજાની ગરીબી ને બીજાના દુઃખનો વિચાર ન હોવાને કારણે સમૃદ્ધ માણસ પણ ભીખારીના જેવી દીન

કહેવું જ પડે કે તમારી સુખની કલ્પનાઓ ભ્રામક ને ખોટી છે અવાસ્તવિક ને અસિદ્ધાન્તિક છે એ કલ્પનાની ધરમૂળથી ક્રાન્તિ કરવાની જરૂર છે એ વિના માનવજાતિ સુખની શોધમાં જિંદગી હારી બેસશે.

જગતમાં સુખના સ્વપ્ન સેવનારા વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે કોઈને ખૂબ જ ધન મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે તો કોઈને પુત્ર મેળવવાની કામના હોય છે કોઈને પ્રિયજન મેળવવાનો તલસાટ હોય છે કોઈને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય છે તો કોઈને સત્તાનું સિંહાસન પ્રાપ્ત કરવાની મહેચ્છા હોય છે ઐહિક સુખની, આવી ક્ષણિક એષણાઓ હોય છે તેમ સાથે સાથે અનેક પ્રકારની અર્થહીન ચિન્તાઓ પણ વસેલી હોય છે

વિદ્યાના ક્ષેત્રમાં હોય તો કોઈ બેરિસ્ટર અગર કોઈ મોટી ડિગ્રી મેળવે તો બીજાને અદેખાઈ આવે છે વેપારના ક્ષેત્રમાં હોય તો કોઈ ખૂબ પૈસાદાર થાય અગર વેપારમાં ફાવી જાય તો બીજાને ઈર્ષા થાય છે રાજકારણમાં હોય તો કોઈ પ્રધાન થાય અગર ઊંચા હોદ્દા પર જાય તો બીજાને બળતરા થાય છે ત્યાગવિરાગી સાધુ–સંસ્થામાં હોય તો કોઈ પૂજ્ય અગર લોકમાન્ય થાય ત્યારે અન્યને એ કોઈને અંગેઅંગમાં અગન લાગે છે—એમ માણસ જેમ વાસ્તવિક સુખ સમજી શકતો નથી, ને મેળવી શકતો નથી, તેમ અન્યનું આવું સુખ શાન્તિથી જોઈ પણ શકતો નથી.

માનવીની દૃષ્ટિ આજે વિકૃત બની છે એણે સુખને જોવા માટે પહેરેલાં ચશ્મા સાવ ઊંધા છે એ ઊંધા ચશ્માને

લીધે સુખને જોઈ શકતો નથી ને દુઃખીનો વિચાર સરખો પણ કરી શકતો નથી.

દાદરો ઊતરનાર જેમ નીચે જોઈને ઊતરે તો જ સુખેથી દાદર ઊતરી જાય છે તેમ સંસારમાં સુખપૂર્વક જીવવું હોય તો આપણાથી નીચી કક્ષાના ગરીબો કઈ રીતે જીવન જીવે છે તે જોવાની જરૂર છે ઊંચે જોઈને દાદર ઊતરનાર જેમ ગબડ્યા વિના રહેતો જ નથી, તેમ પોતાનાથી સુખી કોણ છે એ જ જોયા કરનાર માણસ પણ સુખી બની શકતો નથી તે દુઃખી થાય છે જીવન પંથમાં ગબડી જાય છે માટે સાચા સુખને શોધનાર માણસે દુઃખી જગત ઉપર પણ એક વાર નજર નાખવાની જરૂર છે

જગત આજે દુઃખથી ભરેલું છે કેટલાય એવા મનુષ્યો છે કે જેઓ પેટનો ખાડો પૂરવા માટે દિવસભર કાળી મજૂરી કરે છે છતાં એ મનુષ્યો પેટ પૂરતું ખાવાનું અન્ન પણ મેળવી શકતા નથી. શરીર ઢાંકવા માટે પૂરતા વસ્ત્રો પણ મેળવી શકતા નથી, માંદગીમાં રિબાતા હોય છતાં દવાનું એક બિંદુ પણ મેળવી શકતા નથી, નિરાધાર રખડતા હોય છતાં રહેવા એક ઝૂંપડું પણ પામી શકતા નથી.

અરે! કૂતરાને તો રહેવા બખોલ હોય, પણ કેટલાક માણસોને તો આ રહેવા એ પણ નથી, ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી! આવા દૃશ્યો જોવા છતાં એમના દુઃખનો વિચાર સરખો કર્યા વિના દરેક માણસ પોતાના જ દુઃખની વાત કરે છે બીજાની ગરીબી ને બીજાના દુઃખનો વિચાર ન હોવાને કારણે, સમૃદ્ધ માણસ પણ ભીખારીના જેવી દીન

ચાતો કસ્તો નજરે પડે છે તેવે સમયે મનમાં થાય કે આ પોતે સમૃદ્ધ હોવા છતાં પોતાની જાતને સુખી નથી બનાવી શક્તો, તો બીજાને સુખી બનાવે શી રીતે? અને એવા પાસેથી સુખની આશા રખાય પણ શી રીતે?

આજનું આપણું આ દેખાતું સુખ એ હમપસગ પર ઉભીના લાવેલા લાગીના જેવું છે આ આકૃતી સુખને લીધે આપણે ઉન્મત્ત બન્યા છીએ, પણ આપણે જીવનમાં ઉંડો વિચાર કરવો જોઈએ, કે આ આપણી પાસે આવેલી વસ્તુઓ પોતાની છે કે માગી લાવેલી છે? જો માગી લાવેલી હોય તો આ સબ શા માટે? આ ક્ષણભંગુર વસ્તુઓ પર મુસ્તાક થઈને જીવન હારી ન જવાય, માટે આપણે આપણા આત્માને એક સીધો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ આપણે જે માન મેળવીએ છીએ, જે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, તે શું આપણા આત્મિક વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી મેળવીએ છીએ?

તો નકારમાં જ ઉત્તર આવશે.

આપણી કોઈ પ્રશંસા કરે કે કોઈ ખૂબ વખાણ કરે એટલે આપણી છાતી ગજગજ ફૂલેલી થાય છે ને મનમાં ગર્વ થાય છે પણ ઉંડો વિચાર કરતાં માલૂમ પડશે કે એ બધી વસ્તુઓ બહારની છે બાહ્ય આડંબરને લીધે માન ને સ્થાન મળે છે એ વસ્તુઓ આપણી નથી. આપણી પાસેથી ક્યારે જતી રહે તેનો ભરોસો પણ નથી; માટે માણસે એવી રીતે પૂછવું પ્રતિષ્ઠા સુખ ને આનંદ મેળવવા જોઈએ કે આ બધી ક્ષણિક વસ્તુઓ ક્યાંય ચાલી જાય તો પણ માણસાઈ હંમેશા ટીપવી રહે અને આપણા સુખને દુઃખનો પ ન લાગે?

આજે માણસ જે ? ભૌતિક સુંદર પદાર્થો જુએ છે તે તે મેળવવા યત્ન કરે છે અને એમા જ પૂર્ણ આનંદ માને છે; પરન્તુ એના પરિણામોની સમજ કરવાનો વિચાર કરી શકતો નથી. ઇચ્છાઓ ને આશાઓના પૂરમાં માણસ જીવનભર તણાયે જ જાય છે એ પ્રવાહમા તણાતો માણસ પોતાના ધારેલા સ્થાને પહોંચી શકતો નથી, સેવેલા આદર્શને પામી શકતો નથી, ને ભાડૂતી માણસની જેમ જીવન પૂરુ કરે છે

મિત્રો! સાચા સુખની શોધમા નીકળ્યા હો તો ખૂબ ગંભીર બની વિચાર કરો. બાહ્ય વસ્તુઓ તમને વાસ્તવિક શાન્તિ આપશે ખરી? આડંબરથી મેળવેલી પ્રતિષ્ઠા ને પૂજા તમારી વિદાય વેળાએ મુખ પર સ્મિતની સુરખી લાવશે ખરી? બોલો! તમે સુખ મેળવવા ખૂબ વર્ષો ખર્ચ્યાં છે અને હજુ ખર્ચો છો. આ પ્રસંગે હું તમને એક પ્રસંગ યાદ કરાવુ જે જગમશહૂર છે

એક વખત એવો હતો કે હિટલરનાં માન અને સ્થાનની જગતના સત્તાધીશોને ઇર્ષા આવતી, એ જ હિટલરનો આજે પત્તો પણ નથી. થોડા જ વર્ષ પૂર્વે એ આખા વિશ્વને ધ્રુજાવતો હતો. એની પાસે લાખો રણવીર યોદ્ધાઓ હતા. મહાન મુત્સદ્દીઓ હતા. બાહોશ સેનાનીઓ હતા. અજબ વ્યૂહરચયિતાઓ હતા. ચિંતક પ્રચારકો હતા. અને એની પાસે અનેકવિધ આધુનિક યુદ્ધની વિશાળ ને વિરાટ સામગ્રી હતી. એના વચન પર આખુ જર્મની પોતાનું બિન્દુ બિન્દુ રેડી દેવા તૈયાર હતું

જગત કહેતું કે હિટલરનો જય જ હોય, પરાજય

તો સ્વપ્નમાં પણ ન હોય! પણ એ જ જગતને સામ્રાજ્ય પ્રભુ ને એવું પ્રભુ કે જગતનો એ અજોડ સત્તાધીશ સિકંદર ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ક્યાંય કે માઈ ગયો. એનું આજ વિશ્વના પટ પર નામનિશાન પણ નથી—એનું નામ ભૂંસાઈ ગયું એની પાછળ એના સ્મરણની એક આંખી ઊભી કરનાર પણ કોઈ નથી કહો એ સુખને માટે લોકો ઈર્ષાની આગમાં બળતા હતા એ સિકંદર અને એનું સુખ ક્યાં ગયાં? દુનિયાના કોઈપણ માણસને કહેવું જ પડે છે, કે એ સુખ પોતાનું ન હતું પણ પારકું હતું માગી લાવેલું હતું—ક્ષણભંગુર હતું—સોપાના રંગ જેવું અલ્પજીવી હતું!

રડતા આવ્યા પણ હસતા જાઓ

એક કવિ કહે છે:

જબ તુમ આયે જગતમેં જગત હસત તુમ રોત;
અબ કરણી એસી કરો તુમ હસત જગ રોત

આ ચાર પંક્તિઓ પર જરા વિચાર કરો આપણે જગતમાં આવ્યા, જન્મ લીધો ત્યારે રડતા હતા તે વખતે આપણો નિર્દોષ કાળ હતો. નિર્દોષ જીવનને લીધે આપણે શું કરીએ છીએ એ આપણે જાણતા નહોતા, આપણે શા માટે આવ્યા છીએ? સુખ શું? ને વાસ્તવિક સુખનાં સ્વપ્નાં શા? એ આપણે સ્પષ્ટ રીતે સમજતા નહોતા એટલે રડતા હતા. એ સમયે નિર્દોષ બાળકોને જોઈ ઘરનાં ને ગામના માણસો હસતાં હતાં કારણ કે ઘેરે ત્યાં પુત્ર જન્મે એટલે આનંદ જન્ય હાસ્ય જ હોય ને? પણ હવે તો આપણે સમજણા થયા, વિચારક થયા વેપારી થયા પીઢ બુદ્ધિવાળા થયા. હવે દુનિયા

એ રીતે છોડવી કે આપણા મો પર સત્કૃત્યોનુ ને જિંદગી સફળ કર્યાનુ સ્મિત હોય, આનન્દ હોય સતોષની રેખા મોં પર ઉપસતી હોય સતોષનો પ્રકાશ મો પર ઝળકાર મારતો હોય અને આપણાં સદ્દકૃત્યો ને સદ્દગુણોને યાદ કરી લોકો અશ્રુનો પ્રવાહ વહાવતા હોય. આ રીતે મરણ થાય તો જાણવુ કે જિંદગી મેળવી તો કેળવી!

પણ તે સમયે હાય હાય! મારુ શુ થશે? મારી મિલકતનુ શુ થશે? મારા કુટુમ્બનુ શુ થશે? એવા જો કૈન્યતા ભર્યા શબ્દો ને ઉદ્ગારો નીકળ્યા તો સમજવુ કે જિંદગી મેળવી પણ કેળવી નહિ અને કેળવ્યા વિનાની જિંદગી તો દીર્ઘ હોય તો પણ વન્ધ્ય જ છે

તત્ત્વચિન્તક કહે છે જેમ માણસ જૂના કપડા છોડે ને નવા કપડા પહેરે છે તેમ આત્મા જીર્ણ શરીરને છોડીને નૂતન શરીર ધારણ કરે છે જેમ જૂનાં વસ્ત્રો છોડીને નવાં કપડા પહેરતાં માણસને આનંદ આવે છે તેમ જીર્ણ શરીર છોડતા ને નવા શરીરને ધારણ કરતાં પણ આનંદ થવો જોઈએ, સાચા સુખનુ લક્ષણ આ જ છે

જૂનુ શરીર એટલે અનાદિનો આ સસાર અને નૂતન શરીર એટલે આદિ અનત મોક્ષ!

આવો અપૂર્વ મોક્ષ મેળવતા જીવનના સાચા ત્નવાસીનિ તો આનંદ જ થાય કારણ કે એનુ ભવભ્રમણ ટળે છે પણ લોકો આજે મરણથી ગભરાય છે એનુ કારણ એ છે કે એ જાણે છ કે જીવનમાં કાંઈ સાચી વસ્તુ મેળવી નથી કાંઈ સદ્દકૃત્ય કર્યું નથી, દાન દીધુ નથી, શિયળ

પાળ્યું નથી, તપ કર્યાં નથી, ને ભાવના ભાવી નથી, એટલે ત્યાંથી મરીને બીજી ગતિમાં જવા એટલે આ બધું ભવાય! નવું વસ્ત્ર તો નહી મળે, પણ આ જૂનું વસ્ત્ર પણ નહી રહે, અને નિરાધાર રીતે નરકમાં ને તિર્યંચમાં ભટકવું પડશે ને તાપમાં ઉધામા ટાળવાનું પડશે. આજ કારણે માણસો મરણથી ગભરાય છે

માણસ પાસે સત્તા, સિંહાસન કે ઢગલા રૂપિયા હોય તો પણ એ આત્મિક વૈભવ વિના સુખી હોતો નથી. બહાર એ ભલે સુખી દેખાતો હોય પણ એના આંતરિક જીવનમાં અશાંતિનો દાવાનળ સળગતો હોય છે. ચિન્તાઓ એના પર ગીધડાંની જેમ ભમતી હોય છે. એ હજાર એના દેહને શિયાળની જેમ ફાડી ખાતા હોય છે. માટે જ કહું છું કે આજની તમારી સુખની કલ્પના અવાસ્તવિકતાભરી જ મેલી છે

સુખ, પૈસા કે વસ્તુમાં નથી પણ આપણા હૃદયમાં હોવું જોઈએ. આપણા હૃદયમાં સુખ હશે તો જગતની દરેક વસ્તુ આનંદના ભંડાર જેવી લાગશે. એ રીતે જ જીવનશોધકોએ કહ્યું કે આપણો આનંદ આપણા દેહમાં પેઠેલો છે. આપણા દેહમાં આનંદનું મહાસરોવર ભરેલું પડ્યું છે! પણ આપણું મન એ જાણતું નથી ને તરસ્યું બની બાહ્ય વિશ્વમાં આનંદ શોધ્યા કરે છે. જેમ કસ્તૂરી મૃગની ડૂંટીમાં જ હોય છે પણ એ જાણતું નથી. તેથી આખા વનમાં ભટકે છે. જે દિશાથી પવન આવે છે એ દિશા તરફ દોડે છે અને માને છે કે આ દિશામાં કસ્તૂરી હશે, પણ ખરી રીતે એ એની પોતાની પાસે જ છે.

આજે આખા વિશ્વમાં પણ આમ જ બની રહ્યું છે

જગત, બહાર સુખ શોધે છે પણ અંતરમાં તો કદી તલાસ કરતું જ નથી. સાચું સુખ મેળવવું હોય તો બાહ્ય પદાર્થો-માંથી મન વાળવું જોઈએ, ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવો જોઈએ, જીવનમંથન કરવું જોઈએ ચિત્ત સ્થિર બનાવવું જોઈએ અને મનના વધતા વેગને અટકાવવા આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. આ રીતે સાધના કરીશું તો જ આપણે સાચું સુખ મેળવી શકીશું

આજનો ચેપી રોગ

આત્મિક સુખને પૂર્ણ રીતે નહીં સમજનાર જાપાનીઓએ પણ ઇંદ્રિયજય માટે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે જાપાનના ટોકિયો શહેરના ત્રણ હસ્પાલ પર ત્રણ મહાકાય વાંદરાના પૂતળા મૂક્યા છે એ ત્રણે પૂતળા ઇંદ્રિયજયનો બોધપાઠ આપે છે

એક વાંદરાએ આંખ બંધ કરી છે આંખ બંધ કરીને એ એમ કહેવા માગે છે કે સારી વસ્તુઓ જોજો, અને ખરાબ વસ્તુઓ જોવાનો પ્રસંગ આવે તો મારી જેમ આંખ બંધ કરજો. બીજા વાંદરાએ પોતાના કાન બંધ કર્યા છે એ એમ દર્શાવે છે કે સારી વાત સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે તો સાંભળજો અને ખરાબ વાત સાંભળવાની વેળા આવે તો મારી જેમ કાન બંધ કરજો. ત્રીજા વાંદરાએ પોતાનું મોઢું બંધ કર્યુ છે એ એમ સૂચવે છે કે સારું બોલવું અને ખરાબ બોલવાનો પ્રસંગ આવે કે નિંદા કરવાની વેળા આવે તો મારી જેમ મો બંધ કરી મૌન સેવવું આમ રીતે આ ત્રણે ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવનાર પણ સુખ મેળવે છે તો સંપૂર્ણ રીતે ઇંદ્રિયો પર કાબૂ આવી જાય તો સાચું સુખ

અને એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે?

પણ આજે લોકોને જીભ્યા–ઇંદ્રિય ઉપર કાબૂ નથી. નિન્દા કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે આજે એકનું વાટે, આવતી કાલે બીજાનું વાટે, પરમ દિવસે ત્રીજાનું વાટે આમ વાટ, વાટ, ને વાટ બસ વાટવાની જ ટેવ પડી છે। પણ કોઈના સદ્ગુણ ગાવા કે પ્રશંસા કરવી એની તો ટેવ જ નથી. યાદ રાખજો કે નિન્દા એ બહુ જ બૂરી ચીજ છે નિન્દા એ આજનો એક જાતનો માનસિક ચેપી રોગ છે માણસ જેમ નિન્દા કરતો જાય તેમ એ રોગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય

ખરજવું થયું હોય છે તેને વારંવાર ખંજ આવે છે ને માણસ જેમ જેમ ખણતો જાય છે તેમ તેમ ચળ વધવાને બદલે વધતી જાય છે તેવી જ રીતે નિન્દાને માટે પણ છે. દાખલ. ખૂજલીવાળાઓ પણ ખણીને અંતે વિકૃત બને છે તેમ નિન્દક પણ પારકી નિન્દા કરી પોતાના જીવનને વિકૃત બનાવે છે ખૂજલી થઈ હોય ત્યારે નાના છોકરાઓને હાથે લૂગડાં બાંધેલાં છો ને? તેમ હવે નિન્દકના મોઢે પણ કપડાના પાટા બાંધવાની જરૂર છે કારણ કે નિન્દકો પણ બાળકની જેમ અજ્ઞાન છે નિન્દકો નિન્દા કરીને સુખ મેળવતા નથી, પણ સુખ ખોઈ રહ્યા છે માટે સુખના શોધકોએ વાચા આદિ ઇંદ્રિયો પર કાબૂ–વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તમે જોઈ ગયા કે ઇંદ્રિયો પર સંયમ ને બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ, આ બે વસ્તુઓ દ્વારા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એમાં પણ ત્યાગથી જે જીવન–તૃપ્તિ થાય છે તે અલૌકિક છે એ માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનું જીવન આપણને દર્શાવરૂપ

છે તે જ રીતે શ્રી રામચંદ્રજીનો જીવનપ્રસંગ આદર્શ રૂપ છે. આ પ્રસંગ ભવ્ય છતાં કરુણ છે ! ત્યાગનો આ પ્રસંગ સાંભળતાં આપણાં હૈયાં ભરાઈ જાય છે ને નયન આંસુથી છલકાઈ જાય છે; પણ આમાંથી તો આપણે પ્રેરણા લેવાની છે. આ પ્રસંગ આપણને એ જ સૂચવે છે કે આશા—અભિલાષાને કચડીને પણ જે ત્યાગ કરે છે તે ઉચ્ચ આદર્શના શિખરે પહોંચે છે. ને આશા કે અભિલાષા વિના જ મન પૂર્ણ ત્યાગ કરાય, તો તો પછી પૂછવું જ શું !

આ પ્રસંગ ગંભીર રીતે વિચારજો. સુખ રાજ્યમાં હતું કે વનમાં ? ભોગમાં હતું કે ત્યાગમાં ? સિંહાસનમાં હતું કે દેવામાં ? દેવામાં આનંદ ન હોત તો રામનું તેજ પણ ઝાંખું પડી જાત. પણ એવું કાંઈ ન થયું. પણ ઉલટા મા ! કૈકયીની ઉતાવળને થાક્યા જાય તેમ રાજ્યમોહ છોડી એ વનમાં ચાલતા થયા. કારણ કે એ જાણતા હતા કે ત્યાગ ને દેવામાં રહી તો જીવન સદા સુખથી ભર્યું છલ ભરેલું જ રહેશે. માટે કહું છું કે ઇંદ્રિયો પર કાબૂ મેળવવાથી આત્મા શાન્ત બને છે ને ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિર્લેપ બને છે—આ બે અજોડ સાધનોના પ્રતાપે આત્મા આ મામાં જ સુખનો ખજાનો જુએ છે.

[૭]

જાગ, ઓ સપૂત!

ઓ પ્રતાપી પૂર્વજોના સપૂત ! જાગ ! ઊઠો ! ઘડીભર જરા આંખ ખોલીને જો તો ખરો ! તારી જ નજર સામે દીન હીન, અનાથ ને ગરીબ માનવો અન્ન વિના ટળવળતા હોય ત્યારે તું ત્રણ ટંક સુંદર ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન, કંઠ હેઠે કેમ ઉતારી શકે ?

તારી બાજુમાં જ વસતા તારા બંધુઓને લાજ ઢાંકવા પૂરતું વસ્ત્ર પણ ન મળતું હોય ત્યારે તું [illegible], સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ બની મહાલી કેમ શકે ?

તારા જ ભાઈઓ વેર ઝેર, દ્વેષની મહાજ્વાળામાં સળગતા હોય ત્યારે તું વિલાસ ને વિનોદની માદક મસ્તીમાં પડી કેમ શકે ?

આ જોતાં તારું ખૂન આજે વિલાસની જડતાથી ઠંડું પડી ગયું છે એમ તને નથી લાગતું ? તું તારા પુનિત પિતા

થી મહાવીરના સિદ્ધાન્તોનો દ્રોહ તો નથી કરતો ને? તારા હાથે આવું ક્રૂર પાપ થાય એ હું ઇચ્છતો નથી. હું ઇચ્છું છું તારા અમર વિજયને!

યાદ રાખ કે તું જૈન છે! તારી પાસે બે પાંખો છે: અહિંસા અને સત્ય! આ બે પાંખો કપાઈ ત્યાં તું જૈન મટી "જન" બની જઈશ! તારી શોભા આ બે દિવ્ય પાંખોમાં જ છે! આ બે માત્ર તને મેઘ બનાવનારી છે! તને ગગનવિહારી બનાવનારી છે!

આ અહિંસા ને સત્યની પાંખોથી તું હિંસાના ભડકાથી સળગતી દુનિયા પર પરિભ્રમણ કરી શકીશ, વિશ્વપ્રેમ ને શાન્તિનો સંદેશ પાઠવી શકીશ, શાન્તિનો દૂત બની શકીશ માટે સાવધાન થા! આ બે પાંખો કપાઈ ગઈ તો સમજજે કે તું પશુ છે. તારી આ બે દિવ્ય પાંખો પ્રમાદથી રખે કપાઈ ન જાય માટે જાગૃત બન! ઓક્કા ખાવા પડશે! આમ ભટકતાં પાપ ને નિભાવ્ય જીવન જીવ મુક્તિ નહિ મળે! મુક્તિ મેળવનાર શ્રી મહાવીર ને તું યાદ કર. એવું કેવા મહાન ગુણ કેળવ્યા હતા! એ—

જેણે વેર પૂરું કરનાર—વિશ્વાસનો સામનો કરી, અજ્ઞાનીને નિર્ભય બનાવી અને માનવમાત્ર પ્રત્યે અમર શાન્તિનો સંદેશ બનાવી મહાવીરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

જેણે સાંવત્સરિક દાન દઈ અઢળક સંપત્તિ વહાવી અને દીન દુઃખી, અનાથ ને ગરીબોને યથાયોગ્ય દાન વડે સુખી બનાવી-દાનવીરપદ વિભૂષિત કર્યું હતું.

જેણે વૈભવશાળી ઝળહળતા મંદિરોને છોડી, પોતાના પ્યારા સ્વજનોથી વિખુટા પડી, અને મહાપ્રભુનો પથજન

કરી ત્યાગવીરપદ સુશોભિત કર્યું હતું

જેણે ગિરિકન્દરાઓમાં ધ્યાનમગ્ન રહી, વાસનાઓનો નાશ કરી અને ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી શૂરવીરપદ શોભાવ્યું હતું

જેણે અહિંસા સત્ય અસ્તેય સંયમ ને અકિંચનત્વને પોતાના જીવનમાં વણી, એનો જ પ્રચાર આજીવન કરી અને માનવતાની સોડમ મહેકાવી—ધર્મવીરપદ અલંકૃત કર્યું હતું એ જ મહાવીરનો તું પુત્ર !

જેના નામથી વિશ્વનો દીપક પ્રકટે એ મહાવીરનો પુત્ર બની, તું આમ નિર્માલ્ય જીવન જીવે એ તને શોભે ખરું ! ઊઠ ! પ્રાણવાન થા ! તારા નિર્માલ્ય જીવનમાં મહાપ્રાણ ફૂંક ! તારા જ્ઞાનથી ક્રિયાઓ કરી જાય એવી જાય ચોખ્ખા કર ! પાપના પડળ ચીરાઈ જાય એવું તેજ તારી આંખોમાં લાવ ! હિંમતને ઉત્સાહથી આગે કદમ ભર ! તારી અદમ્ય શક્તિઓનો પરચો જગતને બતાવ ! પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાન્તોને અનુપમ નિશ્ચયપૂર્વક જીવનમાં ઉતારી, એમને અમર બનાવ ! ખાલી વાણી વાતો ના કર.

આચારવિહોણા ભાષણોથી કાંઈ વળે તેમ નથી. એવા નિર્માલ્ય ભાષણો સાંભળી– સાંભળીને પ્રજા ત્રાસી ગઈ છે ! માટે વાણી–પ્રપંચના કામ કરવા મૂકી દે અને એવું આચરણ કરી બતાવ કે તારું નિર્મળ ચારિત્ર્ય જોઈ દુનિયા દંગ બની જાય !

કડક શિસ્ત કેળવ. જીવન–વિકાસમાં નડતર કરતી વાસનાઓ સામે બળવો પોકાર. વાસનાઓનો સમૂળગો નાશ કર ! આ તારા વિકાસના માર્ગમાં અન્તરાય કરનારને ઉખેડીને ફેંકી દે. જરા પણ મમતા રાખ નહિ. કોઈથી ય ડરતો નહિ.

કોઈની શેહમાં તણાતો નહિ! જા! એક પળની પણ વાર કર્યા વિના અહિંસા ને સત્યના સિદ્ધાન્તોને વિશ્વમા વિકસાવવાના તારા આ મહા-કાર્યમા લાગી જા

પણ યાદ રાખજે! નૈતિક સંયમથી ખરાબ કમરકસીને જ આ માર્ગે પ્રયાણ કરજે સંયમમા જરા પણ શિથિલતા ન પ્રવેશી જાય તે માટે પૂર્ણ કાળજી રાખજે વાસનાઓ તારા પર વિજય ન મેળવી જાય તે માટે આત્મિની મજબૂત કિલ્લે બધી કરીને, અવિરત જાગૃતિપૂર્વક જીવન-વિકાસના આ મહાપંથે વિહરજે

વીજળીના ઝબકારા થાય કે વિપત્તિના વગોળિયા વાય બ્રહ્માડના કાન ફોડી નાખે એવા કડાકા-ભડાકા થાય કે પ્રલયના મેઘની ગર્જનાઓ થાય તોય તારા નિશ્ચિત પંથને છોડીશ નહિ. નિશ્ચિત કરેલા ધ્યેયને પહોચતા પહેલા એક ડગલુ પણ માગથી ખસવુ એ મહાપાપ છે એ દિવ્ય સંદેશને ભૂલતો નહિ! વિશ્વમા એવી કોઈ શક્તિ નથી કે જે તારા નિશ્ચિત ધ્યેયથી તને ચલિત કરે તારી વિરાટ શક્તિઓ એકે સાગર પણ તને માગ આપશે!

આ કલ્પના નથી. વાક્પટુતા કે લેખનકળા નથી; પણ કેવળ સત્ય છે નક્કર છે વાસ્તવિક છે આવું બન્યુ છે અને છે અને બનશે. માત્ર શ્રદ્ધાની જ આવશ્યકતા છે વિજયશ્રી આત્મશ્રદ્ધાવાન મહામાનવને જ વરે છે

આ માગમાં કાંટા પણ છે ને કીચ પણ છે- કાટાથી કટાળી ન જવાય અને કીચડમા ખૂંચી ન જવાય તે માટે સચેત રહેજે વિપત્તિના સમયમાં યાદ કરજે તારા આત્માની

અનંત વિરાટ શક્તિઓને! તારી વીર-ગર્જનાથી વિપત્તિઓ કંપી ઊઠશે, ઇન્દ્રિયો મૂર્છિત થશે, વાસનાઓ બળીને ખાખ થશે, અંધકાર નાશ પામશે. અનંત પ્રકાશથી ઝળહળતો દીપક તારા પંથમાં પ્રકાશ પાથરશે અને પ્રકૃતિ મધુર સ્મિત કરી તારું સુસ્વાગતમ્ કરશે!

પ્યારા અમૃતના ભોક્તા આત્મન્! અધિક તને શું કહું? તારું વિરાટ રૂપ વિશ્વને દેખાડ!

મહાન શક્તિઓના ભંડાર આત્મન્! તારી શક્તિઓના ભંડારમાંનું એક અમૂલ્ય રત્ન વિશ્વના ચોગાનમાં મૂક!

પ્રકાશમાં વિહરનાર પ્રિય આત્મન્! તારા શાશ્વત પ્રકાશનું એક કૃપાકિરણ આ વિશ્વ પર ફેંક! વિશ્વ તારા ઝળહળતા પ્રકાશ માટે વાટ જોઈ રહ્યું છે

વીરનો સપૂત આ કામ નહિ કરે તો પછી કોણ કરશે?

માટે આજે જ દીપાવલિના પતિતપાવન દિવસે અનુપમ નિશ્ચયપૂર્વક કર કદમ વિશ્વભૂમિ ભણી!

[૪]

ધર્મ કહેવો કોને?

માણસ સવારમાં દાંત સાફ કરી આરસીમાં મોઢું જુએ છે બપોરે જમીને બજારમાં જતી વખતે પણ મુખને દર્પણમાં જોઈને બજારમાં જાય છે ને સાંજે બજારમાંથી આવીને પણ અરીસામાં પોતાના મુખડાને ધારી ધારીને જુએ છે આ જહેમત શા માટે? માણસને એમ છે કે મારા મોં ઉપર ક્યાંય ડાઘ તો નથી લાગ્યો ને? અને હું પોતે કેવો દેખાઉં છું? પણ આરસીમાં મુખ જોતી વખતે કોઈને એવો વિચાર નથી આવતો કે આ આરસીમાં દેખાઉં છું તે હું નથી, પણ જોનાર એ હું છું આ દેખાય છે એ પ્રતિબિંબ મારા આત્માનું નથી, પણ શરીરનું છે આરસીમાં દેખાય છે એ સાચું નથી પણ આભાસ છે

શરીરના સૌન્દર્યને હું મારું સૌંદર્ય માની બેઠો છું

અને મારું સૌન્દર્ય હું વીસરી ગયો છું. જે શરીર નાશવંત છે અહીં જ જેને મૂકીને જવાનું છે. જે બળી જવાનું છે રાખ થઈને ઊડી જવાનું છે એના અવલોકનમાં કલાકોના કલાકો નીકળી જાય છે. અને જે આત્મા શાશ્વત છે, કરેલા કર્મનો ભોક્તા છે એના માટે આપણને જરા વિચાર સરખો ય ન આવે; આ કેવું આશ્ચર્ય !

અનાજ કેવું છે એનો વિચાર આવતો નથી અને હોટલ માટે માથાકૂટ થઈ રહી છે. શરીર ઉપર લાગેલા ડાઘને જુએ છે પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘનો વિચાર કેમ આવતો નથી ? શરીરનો ડાઘ તો પાણી ને સાબુથી ધોઈ શકાશે, પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘ તો આપણા લોહીના આંસુથી પણ નહિ ધોવાય !

મો ઉપર લાગેલા ડાઘને બતાવનાર આરસી તો અનેક ઠેકાણે મળશે, પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘને ચીંધનાર-બતાવનાર કોણ ? પોતાના મુખની કદરૂપતા માટે માણસ શરમાય છે એ કદરૂપતાને ટાળવા અનેક પ્રયત્નો કરે છે પણ આ આત્માની કદરૂપતા પળે પળે વધી રહી છે અને આ કદરૂપા મુખને લઈ હું પ્રભુના પવિત્ર ધામમાં કઈ રીતે જઈશ, એના માટે ચિન્તા કરનારા કેટલા છે ?

જ્યાં અનન્તા નિર્મળ આત્માઓ બિરાજે છે એવા સિદ્ધોના પવિત્ર ધામમાં જવા માટે આ આત્મા લાયક છે ખરો ? આરસીમાં જે મુખ ધારી ધારીને જોવાય છે એ મુખ ઉપર વિશ્વાસઘાત, અસત્ય, અસંયમ, અનીતિના કેટલા અપવિત્ર ડાઘ લાગેલા છે ? છતાં માનવી ગર્વ કરીને ફરે છે !

પોતાના સ્થૂલ સૌન્દર્યને આરસીમાં જોઈ મલકાય છે ! અંતરનું રૂપ, આત્માનું સૌન્દર્ય અને પવિત્ર જીવનનું લાવણ્ય ભુલાયું એનું જ આ દુઃખદ પરિણામ છે

એટલા માટે જ જીવનદ્રષ્ટાઓ કહે છે ભાઈ ! તારે આરસીમાં મો જોવું હોય તો જો; પણ સાથે સાથે આત્માનું અવલોકન પણ કરતો જા. આત્માનું નિરીક્ષણ વધતાં આ સ્થૂલ રૂપનું આકર્ષણ ઘટશે અને આ સ્થૂલનું આકર્ષણ ઘટતાં આત્માનું સૌન્દર્ય વિકસશે.

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ? ॥

રોજ પ્રભાતે માણસે પોતાના ચારિત્ર્યનું પોતાના વહેતા જીવનનું અવલોકન કરવું જોઈએ. જોવું જોઈએ કે મારું જીવન પશુ જેવું છે કે સત્પુરુષ જેવું ? સત્પુરુષોનું જીવન કેવું નિર્મળ છે ને મારું જીવન કેવું મલિન છે ?

આ સંસારની ફૂલવાડીમાં મારું જીવન ગુલાબના ફૂલ જેવું સુવાસિત છે કે લસણ જેવું દુર્ગન્ધથી ભરેલું ? આ જગતમાં જ જીવીને મેં આશીર્વાદ મેળવ્યા છે કે શાપ ? આ દુનિયામાંથી વિદાય લેતી વખતે મારા મુખ ઉપર આંસુ હશે કે હાસ્ય ? હું અહીં શું કરવા આવ્યો હતો ને શું કરી રહ્યો છું ? હું ક્યાંથી આવ્યો હતો ને ક્યાં જવાનો છું ? મારું સ્વરૂપ કેવું છે ને હું આજે કેવું માનું છું ? આવા પ્રશ્નો ઊંડાણમાંથી જાગે તો જ માણસને પોતાની સ્થિતિનું ભાન થાય કે—

હું મનુષ્ય છું. મનુષ્યત્વને શોભે એવું જીવન મારે જીવવાનું છે અને આ શરીર દ્વારા જ મારે મુક્તિ મેળવવાની છે. મને સુંદર માનવદેહ મળેલ છે, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ મળી છે, અન્યની વેદના સમજવા યોગ્ય કોમળ હૃદય મળ્યું છે. આવી સુંદર વસ્તુઓને હું કેમ વેડફી દઉં? પણ એવું જીવન જીવવા કોઈ આ મહામૂલી જિંદગી નથી મળી.

આત્માને નિર્મળ કરવાનો, જીવનને સુગંધથી ભરી દેવાનો શુભ અવસર સાંપડ્યો છે. કેટકેટલા ત્યાગી પુરુષોએ આ માનવજીવનની ગૌરવગાથાઓ ગાઈ છે. તે શા માટે? ત્યાગીઓએ આ દેહમાં શું વિશેષતા નિહાળી? આ દેહમાં એમને શું ભવ્યતા લાગી? શા માટે પશુઓને અને મનુષ્યોને એક જ કક્ષાએ ન મૂક્યાં? શું બંનેમાં જીવન નથી? છે જ. તેમ જ બંનેને આહાર–નિદ્રા–ભય ને કામની સમાન લાગણી નથી? તે પણ છે જ. તો પછી બંને વચ્ચે ભેદ શા માટે?

તો પછી માનવીને ઉચ્ચ કક્ષાએ મૂક્યો અને પશુને નીચી કક્ષાએ શા માટે મૂક્યા? જ્ઞાનીઓને શું આ માનવ–દેહનો મોહ હતો? ના. તેઓને આ દેહની કિંમત તો કંઈ જ નથી. પણ કિંમત છે એક ધર્મની; અને તે ધર્મ આ માનવદેહ દ્વારા જ શક્ય છે. એટલે આત્માને અજવાળનાર ધર્મને લીધે આ દેહની કિંમત પણ વધી અને માનવ જીવનની ગૌરવગાથા ગવાણી.

ધર્મ માનવ–જીવનને તેજસ્વી બનાવે છે. ધર્મ આ જીવનમાં સંસ્કારના પ્રાણ ફૂંકે છે. ધર્મ માણસને ઊર્ધ્વગામી બનાવે છે. અને એની દેવત્વના સિંહાસન પર પ્રતિષ્ઠા કરે છે. ધર્મ વિહોણું જીવન એ તો આત્મા વગરના શરીર જેવું છે.

કે જેમા ન હોય નૂર કે ન હોય પ્રકાશ; ન હોય પ્રાણ કે ન હોય પવિત્રતા જીવનમા પ્રાણને પવિત્રતા રેડનાર ધર્મ જ છે

ત્યારે આપણને વિચાર આવશે કે ધર્મ એ જીવનમાં આવો વ્યાપક છે તો તે દેખાતો કેમ નથી ? ભૂખ લાગે ત્યારે ધર્મ ખાવા કામ લાગતો નથી, તરસ લાગી હોય ત્યારે ધર્મ પીવા કામ લાગતો નથી, ટાઢ વાય ત્યારે ધર્મ ઓઢવા કામ લાગતો નથી, દેવુ ચુકવવુ હોય તો તે દેવા પેટે આપવા કામ લાગતો નથી અને વ્યવહારમાં કોઈ વસ્તુના વિનિમયમા પણ ધર્મ ઉપયોગમા આવતો નથી તો પછી ધર્મ નું મહત્ત્વ શુ ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીઓ જણાવે છે કે ધર્મ એ તો ઝાડના મૂળિયાં જેવો છે મૂળિયાં ફળની જેમ ખાવામા કામ લાગતાં નથી. ઝાડના બીજા અંગોની જેમ બહાર દેખાતા નથી. તે ભૂમા દટાયેલા—છુપાયેલા હોય છે; છતા એ ન હોય તો ટકી રહેવાની તાકાત ઝાડમાં નથી જ વૃક્ષ ફળે છે ખીલે છે મીઠા ફળો આપે છે આ બધી બાહ્ય દેખાતી ક્રિયાઓનો આધાર તો મૂળિયા છે આ ધર્મ પશુઓને સાપડ્યો નથી, એટલે એ કનિષ્ઠ છે હીન છે

મનુષ્ય આ ધર્મને પામીને શ્રેષ્ઠ અને બડભાગી બન્યો છે આ ધર્મથી માનવદેહ ગૌરવાન્વિત છે।

ધર્મની આવી પ્રશંસા સાંભળી સહેજ પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે ધર્મ કહેવો કોને ? સૌ પોતપોતાના જ મતને અને અભિમત ક્રિયાકાંડોને ધર્મ કહે છે અને એ જ ધર્મના નામે લડે છે ઝઘડે છે અશાન્તિ ઊભી કરે છે અને માનવને માનવતાથી દૂર થઈ જાય છે શુ આને ધર્મ કહેવો ? આ

ધર્મનું સમાધાન જૈન દર્શને બહુ સારી રીતે કર્યું છે ધર્મનું લક્ષણ બાંધીને માનવજાતને એક સુંદર સત્ય પીરસ્યું છે અને ધર્મના રહસ્યને થોડા જ શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યું છે.

મૈત્રી, પ્રમોદ કારુણ્ય ને માધ્યસ્થ-ભાવ એ ધર્મનાં ચાર લક્ષણ છે આ ભાવનાઓથી યુક્ત જે ક્રિયાઓ થાય તે ધર્મ

ધર્મનું પહેલું લક્ષણ છે મૈત્રીભાવ.

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે;
શુભ થાઓ આ સકળ વિશ્વનું એવી ભાવના નિત્ય રહે

જે મનુષ્યના હૃદયમાં ધર્મના અંકુર ફૂટ્યા હોય, તેને આખું જગત મિત્રોથી ભરેલું લાગે, તેને આખું વિશ્વ પ્રેમમય લાગે. જેના હૈયામાં પ્રેમ હોય, મૈત્રી હોય, તેનું હૈયું શું ક્લિષ્ટ હોય? હું ભલે દુઃખી થઉં, થાઉં; પણ બીજાને આવો વખત ન આવો. મારા સત્ત્વના ભોગે પણ બીજા આત્માઓ તૃપ્ત થાઓ. સર્વ પ્રાણીઓ બંધનથી મુક્ત બનો. સૌ રોગહીન બનો. સૌ સ્વતંત્ર બનો. પરાધીન કોઈ ન રહો.

આ મૈત્રીભાવના પછી ધર્મના બીજા લક્ષણમાં પ્રમોદ ભાવના આવે છે

ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી, હૈયું મારું નૃત્ય કરે;
એ સંતોના ચરણકમળમાં, મુજ જીવન અર્ધ્ય રહે

આ ભાવનાનો જન્મ મહાત્માઓના બહુમાનમાંથી થાય છે આ પ્રમોદભાવનાના રંગથી રંગાયેલા હૈયાવાળો માણસ મહાપુરુષોને જોઈ આનંદ પામે, જગતને મંગળમય પથે લઈ જતા સંતોને જોઈ આ ભાવનાવાળું હૈયું નાચવા માંડે. એને એમ થાય કે—આ સત્પુરુષો જ જગતને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવનારા છે આ યોગિયાઓ વિના ભવ-વનમાં

ભૂલા પડેલાઓને માગ કોણ ચીંધે ?

આ સંસારરૂપ મરુભૂમિમાં આ સજ્જનો જ શીળી છાયા આપનાર વૃક્ષો જેવા છે પ્રમોદભાવવાળો માણસ આવા પુરુષોને જોઈ એમના ચરણોમાં ઢળી પડે. તમે તમારા માટે આ ભાવ વિચારી જોજો. તમે મિત્રો સામે વટથી ચાલ્યા જતા હો, અને માગમા સંતના દર્શન ન થાય તો એમના પગમાં પડો ખરા ? માગમા એમના પગમાં પડતા શરમ આવે, અને અમલદારને, કોઈ વડા અધિકારીને મૂકીને નમન કરતા શરમ ન આવે ! સત્તા અને શ્રીમંતાઈ આગળ માણસ ઝૂકી પડતો હોય અને સંયમ અને ત્યાગ આગળ માણસ અક્કડ થઈને ચાલતો હોય તો માનવું કે તેના હૃદયમાં પ્રમોદભાવનું દીવાળું છે

એ પછી ધર્મનું ત્રીજું લક્ષણ છે કારુણ્યભાવ

દીન, ક્રૂર ને ધર્મ વિહોણા, દેખી દિલમાં દર્દ રહે,
કરુણાભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે

જેના હૈયામાં કરુણાભાવ વિકાસ પામેલો હોય એનું હૈયું જગતના જીવો માટે સહાનુભૂતિથી છલકાતું હોય છે તે બીજાનાં દુઃખોને પોતાનાં દુઃખો માને અને એ દુઃખોને દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન કરે છે દીન આત્મા પ્રત્યે એ હૈયાની સહાનુભૂતિ બતાવે છે ધર્મ વિહોણા અને ક્રૂર આત્માઓને જોઈ એનું હૃદય દયાર્દ્ર બની જાય છે અને એને થાય છે કે—આ જીવો બાપડા પાપ કરીને દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જશે ! આ જ તો સત્તા ને શ્રીમંતાઈના ઘમંડમાં કોઈનુંય સાંભળતાં નથી, કોઈ દુઃખીની સામે પણ જોતા નથી, પણ એમનું પુણ્ય પરવારી જશે ત્યારે આ જીવોનું શું થશે ? તે વખતે એમનો આધાર કોણ ?

આજે જે હસતા હસતાં પાપો કરી રહ્યા છે એ પાપો રોતાં પણ નહિ છૂટે. જે કૂવામાંથી આ માણસો તુચ્છ આનંદનું પાણી ઉલેચી રહ્યા છે એ કૂવો તો અંતે ઊના આંસુથી ભરવો પડશે. જગતની દૃષ્ટિએ દેખાતા આજના આ સુખી જીવો એ આવતી કાલના દુઃખી જીવો છે—આવો કરુણાભર્યો વિચાર આવતાં, કારુણ્ય ભાવનાવાળાનું હૈયું ભરાઈ આવે છે અને એના નયનોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી જાય છે

ધર્મનું ચોથું લક્ષણ તે માધ્યસ્થભાવ.

માર્ગ ભૂલેલા જીવન પથિકને, માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની, તોય સમતા ચિત્ત ધરું,

આ ભાવનાવાળો માણસ પાપના કીચડમાં પડતાં માનવીને બચાવવા પ્રયત્ન કરે પણ પોતે બીજાને પાપી બનાવવાનું નિમિત્ત તો ન જ બને. અધર્મના માર્ગે જવા કોઈ પણ પ્રાણીને શક્ય હોય ત્યાંસુધી એ અટકાવે. માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ ચીંધે, પણ માર્ગ ચીંધવા જાય એને અવળે માર્ગે જનારો કહે: તને કોણે ડાહ્યો કર્યો છે? તું તારું કામ કરને, અમે અમારું ફોડી લઈશું. તારે અમારામાં પડવાની જરૂર નથી. તારી સલાહ અમારે નથી જોઈતી. તો આ માધ્યસ્થ ભાવનાળો એના પર ક્રોધ ન કરે. ડૂબતાને તારવા પ્રયત્ન કરે પણ સામો ડૂબતો માણસ ન તરે તો એને ઊંડા પાણીમાં ધક્કો તો ન જ મારે.

જે મનુષ્ય આ ચાર ભાવનાપૂર્વક જીવનની ક્રિયા કરતો હોય, એનામાં સ્વાર્થબુદ્ધિ કે પરવંચના કેમ હોઈ શકે? એ તો એમ જ માનતો હોય કે: હું આ દુનિયામાં આવ્યો છું માનવતાની સુવાસ ફેલાવવા. તો પછી મારાથી તો જરા પણ

પૂરું કેમ થાય ? જગતના ભલામાં જ મારું ભલું છે જગતમાં અશાંતિ હોય તો હું શાંતિથી કઈ રીતે જીવી શકું ? હું જેમ સુખ, શાંતિ અને આબાદી ઈચ્છું છું તેમ બીજાને પણ એની જ તૃષ્ણા છે તો મારું અત્યારે કર્તવ્ય એ છે કે–બીજાને શાંતિ આપવી અને બીજાને અશાંતિ ન થાય એ રીતે મારે જીવવું જગતની અશાંતિમાં મારો ફાળો ન હોવો જોઈએ

જગત દુઃખી હોય ત્યારે હું એશ–આરામમાં કેમ જીવી શકું ? માનવજાત સંકટમાં સપડાયેલી હોય ત્યારે હું છુપાઈને મારી જાતનું રક્ષણ કઈ રીતે કરી શકું ? મારે તો ઝંપલાવવું જોઈએ, મારા ભાઈઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ આ સમયે હું મારી જાતનું વિલોપન કરી, સૌના કલ્યાણ માટે ખપી જાઉં તો જ હું સાચો ધર્મી પર–સેવા એ જ આત્મસેવા છે અપણું એ જ મારું કર્તવ્ય છે એથી જ મારું કલ્યાણ થવાનું છે

જ્યાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થભાવ રમતા હોય ત્યાં માન અપમાન, સ્તુતિ કે નિંદા કોઈની કંઈ જ પડી ન હોય. એ કોઈ દિવસ પ્રશંસાથી ફુલાય નહિ અને અપમાનથી મુંઝાય નહિ. એને પોતાના અપણનો જ આત્મસંતોષ હોય એને બીજાના મતની બીજાની પ્રશંસાની જરૂર ન હોય. તે કોઈ દિવસ અટકે નહિ, થાકે નહિ. એ એમ જ માને કે હું મારા આત્મસંતોષ માટે કરું છું આમાં હું શું મહાન કરી રહ્યો છું ? અરે જડ પણ મૈત્રી કરે, જાત સમર્પણ કરે તો પછી હું ચેતન આટલું પણ ન કરી શકું ?

દૂધ અને પાણીની મૈત્રી કેવી લાગે છે ? દૂધે પોતાનો [illegible] રંગ પાણીને આપ્યો અને પાણીએ પોતાની જાતને

દૂધમાં વિલોપન કરી અને એક બન્યાં. દૂધ એ દૂધ ન રહ્યું ને પાણી એ પાણી ન રહ્યું. મૈત્રીભાવનો અર્થ જ એવો છે એકબીજામાં ભેદ ન હોય ભિન્નપણું પણ ન હોય. હવે દૂધ ચૂલા પર ચઢે ત્યારે દૂધ ગરમ થતું જાય છે તેમ પાણી બળતું જાય; કારણ કે પાણી માને છે કે એણે મને રસ આપ્યો તો મારે એની ખાતર બળવું જોઈએ. અને પાણી બળવા લાગે છે—બળી જાય છે ત્યારે દૂધ વિચારે છે: મારે માટે પાણીએ પ્રાણ આપ્યા તો મારે એની પાછળ બળી મરવું જોઈએ. અને પછી એ ઊભરો થઈ અગ્નિમાં જ ઝંપલાવે છે; મિત્ર પાછળ બળી મરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે માણસ શું કરે છે? દૂધમાં પાણી રેડે છે. મિત્રને પામતા દૂધનો ઊભરો શાંત બની જાય છે—ઊભરો બેસી જાય છે અને પછી માણસો તરત દૂધને ચૂલા ઉપરથી ઉતારી લે છે.

આ જડની મૈત્રી! જડ જેવી વસ્તુ પણ મૈત્રીભાવ કેળવ્યા પછી સર્વસ્વ અર્પણ કરવા તત્પર બને છે તો આપણે તો ચેતન કહેવાઈએ. આપણે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આપણામાં આવો મૈત્રીભાવ આવ્યો? કદી આવી ત્યાગની ભાવના જન્મી?

માટે જ ચિન્તકો કહે છે કે ધર્મનું પહેલું પગથિયું મૈત્રી છે. આ મૈત્રીનો ઉદય થયા પછી આપણે ગમે તેવું મહાન કાર્ય કરીશું તો ય આપણામાં 'અહમ્' નહિ આવે. એમ જ થશે કે આ તો મારું કર્તવ્ય છે અને માનવ તરીકે હું મારા કર્તવ્યો કરું છું.

આવી કર્તવ્ય ભાવનાને જગાડવા માટે, પ્રભાતે આત્મચિન્તન ને જીવનચિંતન કરવું જોઈએ. અને કાચની આરસીમાં મુખડાને જોયા કરતા મહાપુરુષોના આત્મિકરૂપી આરસીમાં આત્માનું સૌન્દર્ય અવલોકવું, એ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

[૫]

માનવતાના સોપાન

अप्पा चेव दमेयव्वो अप्पा हु खलु दुद्दमो ।
अप्पा दंतो सुही होइ अस्सिं लोए परत्थ य ॥

—उत्तराध्ययन सूत्र

[પોતાના આત્માને જ દમવો જોઈએ, એને રાગ અને દ્વેષથી ઉપશાન્ત કરવો જોઈએ કેમ કે આત્માનો જય થઈ શકે—આત્મા જ ખરેખર દુર્દમ્ય છે. દાન્ત આત્મા જ આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

માનવજીવન એ એક એવું સ્થાન છે કે એને એક છેડે પશુતા અને બીજે છેડે દેવત્વ. માણસ વિવેકપૂર્વક

પ્રસ્થાન કરે તો એ દેવ બને અને વિવેક ભૂલે તો પશુ ! માણસ પશુતા તરફ ન લપસી જાય, એ માટે જીવનદ્રષ્ટાઓએ માનવતાનાં અમુક સોપાન નિશ્ચિત કર્યાં છે. માણસ જો વિવેકપૂર્વક એ સોપાનો ચડે તો એ સોપાનદ્વારા પ્રકાશને પામી શકે.

સોપાન એટલે પગથિયાં. સોપાન કોનાં? માનવતાનાં પશુતાનાં નહિ. પશુતાનાં સોપાન ન હોય, એનો તો ખાડો હોય પતન હોય. ઉત્થાન તો માનવતાનું હોય. તો પછી એ માનવતાનું મૂલ્યાંકન કરતાં તો આપણને આવડવું જોઈએ ને ! એનું મૂલ્યાંકન કરતાં ન આવડે તો આ માનવભવનો હેતુ નિષ્ફળ જાય. આ ભવનો હેતુ નિષ્ફળ ન જાય અને સફળ થાય એ માટે માનવ જીવનની *નિસરણીનાં* સોપાન સમજવાની જરૂર છે.

માનવતાનું એક પણ સોપાન જે માનવી ચડ્યો નથી, એવો માનવી બાહ્યદ્રષ્ટિએ માણસ દેખાવા છતાં અંતરમાં તો પશુતાનું પ્રદર્શન જ ભરીને બેઠો હોય છે. પશુતાનું પ્રદર્શન પોતાના જીવનમાં ન થઈ જાય એ માટે માણસે સતત જાગૃતિપૂર્વક પોતાના જીવનનું અને સ્વભાવનું અવલોકન કરવું જોઈએ. માણસે માણસાઈના ગુણોવડે આ દુનિયાને માનવતાથી ભરેલી બનાવવાની છે, દૈત્યોની દુનિયા બનાવવાની નથી.

માનવ જ્યાં વસતો હોય ત્યાં તો હવામાં પણ ફૂલની જેમ માનવતાની સુવાસ હોય. પણ આજે આપણા કમભાગ્યે જગતમાં માનવતાના અંશો ઓછા થઈ રહ્યા છે. ભગવાન મહાવીરની અહિંસાથી ભરેલા જગતના ચિત્ર સામે આજના વિજ્ઞાનથી ઘાતક બનેલા જગતના ચિત્રને સરખાવી જુઓ !

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] આ સિવાય [illegible]

[illegible] હોય તો [illegible] ચિત્ર [illegible] હોય [illegible]

આપી હોય ખરી! એટલે જ પ્રશ્ન થાય છે કે ઉપદેશને જીવન સુધારવા માટે સાંભળનારા સાચા જિજ્ઞાસુ શ્રોતા કેટલા! કેટલાક આગમો અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે પણ તે જીવન સુધારવાની બુદ્ધિથી કરે છે કે પછી એમાંથી પણ વિજ્ઞાનના આરકણા પ્રયોગો કરવા માટે કરે છે!

કહેવાય છે કે શાસ્ત્રો જર્મનીમાં ગયાં ત્યાં વંચાયાં, શોધાયાં અને એમાંથી અણુવાદ અને પરમાણુવાદ સિદ્ધ કર્યો, અને તે એમાંથી નીકળ્યો તો એટમબોમ્બ (atombomb) ને? શાસ્ત્રોનો પણ કેવો ઉપયોગ? જે સર્જનહાર હતું તેને જ સંહારક બનાવ્યું! કારણ કે માનવ માનવતાના સામે મોરચે જઈને ઊભો છે. સાચા મોરચે ઊભેલા માનવને માનવતાના નિકટમાં લાવનારાં સાધનો જીવનકળાઓ આપણને આપી જાય છે એ સાધનોનો વિચાર આ પ્રસંગે કરવાનો છે. ક્રમેક્રમે એ સોપાનદ્વારા, એ સાધનદ્વારા માનવતાના સિંહાસન પર આરૂઢ થવાનું છે.

માનવતાના સિંહાસન પર ચઢવાનાં ચાર સોપાન છે; શૂરતા, પંડિતાઈ, વક્તાપણું અને દાતાપણું!

આ ચાર નામ સાંભળી તમે મલકાઈ ન જતા. મનમાં એમ ન માનતા કે એ ચારને મારી શકું છું માટે હું શૂર છું, થોડું ભણ્યો છું એટલે પંડિત છું, બોલતાં આવડે છે માટે વક્તા છું અને થોડું દાન દઉં છું એટલે દાતા છું અને મહારાજ! એવાં ચારે સોપાન હું ચઢી ગયો છું એટલે માનવતાના મહાસિંહાસનને માટે યોગ્ય છું.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

માણસ માને છે કે હું ભોજન [illegible] [illegible]

ના. હું આ નહોતો પીતો, પણ આ મને પી રહ્યો હતો. હું આને આધીન હતો.

બીડી પીનાર પણ ઘણીવાર તાનમાં આવી કહે છે કે- અમે બીડીની મજા માણીએ છીએ. બીડી એ તો સ્વર્ગની સીડી છે! આવું બોલનારાઓનું વૃદ્ધાવસ્થામાં કેવું ખરાબ થાય છે અને આખી રાત ખૂ ખૂ કરી ઊંઘે નહિ અને પાડોશીને ઊંઘવા પણ દે નહિ, ત્યારે એને ખબર પડે છે કે બીડીની મજા હું નહોતો માણતો, પણ બીડી મારા શરીરની મજા માણતી હતી.

આજ સ્વતંત્રતાના નામની બાંગ પોકારનારા તો ઘણા મળે છે; પણ સ્વતંત્રતા એ કયા પંખીનું નામ છે એ તો મને સમજાવો! જીવન પર જરા પણ અંકુશ રાખવો નહિ ને છાતી ઠોકીને સ્વતંત્રતાની વાતો કરવી છે? માણસની આંખો અપવિત્ર રૂપ અને અશ્લીલ દ્રશ્યોને માટે તલસતી હોય; જીભ ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિચાર કર્યા વિના જુદીજુદી વાનીઓ ચાખવા તલસાટ કરતી હોય, કાન ન સાંભળવા લાયક વાતો અને નિન્દાઓ સાંભળવા તૈયાર હોય, ચામડી અપવિત્ર અને સુંવાળા સ્પર્શો માટે ઝંખના કરતી હોય મન બીજાનું ભૂંડું ચિંતવતું હોય નાકને સુંદર સુવાસ આપવા માટે કુદરતનાં ખીલેલાં કોમળ પુષ્પોનો કચ્ચરઘાણ કરતો હોય, નાળિયેરાંને બદલે માણસનાં માથાં કાપી જેમ બજારમાં મૂક્યાં, તેમ માણસ પણ સુંદર ફૂલોને તોડી છૂટાં કરી ફૂલદાનીમાં મૂકતો હોય, દુર્ગંધ ભરી ગલીઓથી દૂર ભાગતો હોય, તો કઈ રીતે માનવું કે માણસે ઇન્દ્રિયોને જીતી છે અને એ સ્વતંત્ર બન્યો છે?

આ તો સારું છે કે માણસના દેખામાં સામાના વિચારોને જોવાની બારી નથી. એની બારી હોત તો કેવું પરિણામ આવત ? માણસ છપ્પન ઇંચનો ડગલો પહેરી શાહુ થઈ આગળ બેસી શકે છે તે બેસી શકત ખરો ? માણસના વિચારો એ બારી દ્વારા બીજા માણસને દેખાત તો માણસ માનવ લાગત કે દાનવ ? આ દષ્ટિએ તો દેહમાં વિચારો જોવાની બારી ન કરીને કુદરતે માનવ જાતની લાજ રાખી છે ને ? માણસ કેવો ક્રૂર બન્યો છે એનો એક દાખલો તમને આપું.

થોડા દિવસ પર હું એક ભાઈને બંગલે આહાર લેવા ગયો હતો. એના બંગલાના દીવાનખાનાની દીવાલ પર હરણ અને રોઝનાં શિંગડા શોભા માટે ટાંગ્યા હતાં આ જોઈ મને થયું 'માણસ કેવો ક્રૂર બન્યો છે ! પોતાના ઘરને શણગારવા માટે હરણ અને રોઝ જેવાં નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારીને એના શિંગડાંથી ડ્રોઇંગરૂમોની શોભાને વધારે છે અને પોતાની જાતને કલારસિક કહેવડાવે છે ! માણસે વિવેકશક્તિ ખોઈ સ્વાર્થી બની, ઇન્દ્રિયોના પ્રવાહમાં તણાઈ અને આત્માની અનંત આનંદમય શક્તિ પર પાણી ફેરવ્યું છે.

આત્માના સામર્થ્યને હણનાર વાસના છે. વાસનાના વાદળોએ આત્માના પ્રકાશને ઢાંક્યો છે. આ જ કારણે વાસનાના સામ્રાજ્યમાં આત્માને ઘણા પિછાનતા પણ નથી. પિછાનતા હોય તો પણ એ માટે સચિન્ત નથી.

આત્માને નીરખે, એના સામર્થ્યને પારખે, તો એને સમૃદ્ધિથી છલકાતા રાજાધિરાજનો વૈભવ પણ તુચ્છ લાગે. એ માનની જેમ સત્તાધીશોની અને શ્રીમંતોની ખોટી ખુશામત ન

છે. તમને ખબર હશે કે બર્નાર્ડ શૉએ ભગવાન મહાવીરનાં સમાપ્તિ વખતે શેક્સપિયરનું મહાવાક્ય ઉચ્ચારી કહ્યું હતું :

Give me that man who is not passions slave and I will wear him in my heart's core

[મને એવો માણસ આપો કે જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી હોય, જે વાસનાઓ-વિષયોનો ગુલામ ન હોય, તેને હું મારા હૈયામાં હંમેશ ખૂણામાં પધરાવીશ.]

બર્નાર્ડ શૉનું આ વાક્ય કેટલું ભવ્ય છે! એ કહે છે કે મારા હૈયાના દીવાનખાનામાં રાજેમહારાજાઓની છબી નહિ, હું તો ઇન્દ્રિયોને જીતનારની છબી ટાંગીશ. વાહ! કેવી માગણી!

હું તમને પૂછું : તમે તમારા દિલના દીવાનખાનામાં કોની છબી ટાંગી છે? રામની કે રમાની? ધર્મની કે ધનની? વાત્સલ્યની કે વાસનાની? જવા દો. એ તમે નહિ કહો તોય ચાલશે. પણ એ વાત ચોક્કસ છે કે દિલનું દીવાનખાનું છબી વિના ખાલી તો કદી નહિ જ રહે. તમે વિકાસની છબી નહિ ટાંગો તો વિનાશની છબી એની મેળે ગોઠવાઈ જશે. વિનાશની છબી ખપતી ન હોય તો વિકાસની છબી લાવો. અને વિકાસની છબી લાવવા માટે વાસના પર વિજય મેળવો!

સિકંદરના દિલમાં ઊપસેલી વિનાશની ભયંકર છબીને ભૂંસી નાખવાનો વિચાર ઈ. સ. પૂર્વે કરવામાં એરિસ્ટોટલને આવેલો. મેસિડોનિયાના મહાન વિજયી સિકંદરે દિગ્વિજય કરવા પ્રયાણ કર્યું અને ભારત તરફ કૂચ આદરી ત્યારે તેનાં ગુરુ એરિસ્ટોટલે, એને જીવનની મહત્તાનું ભાન કરાવવા એની પાસે એક માગણી કરી.

'यदि को हो शके राजन । तो जैनी गुरुको ले आना ।
जिनने ज्ञानके पाकर गहरे तत्त्वके जाना ॥

યુદ્ધને અંતે પંજાબથી પાછા ફરતા સિકંદરે ઓનેસિક્રેટસે માગણી કરેલા સાધુની શોધ કરાવી. શોધ કરવા એના સૈનિકો ચારે તરફ ફરી વળ્યા. ઘણી શોધ પછી એક નદીકિનારે બેઠેલા અને આત્મસમાધિમાં ડૂબેલા એક મસ્ત સાધુ મળી આવ્યા.

સૈનિકોએ કહ્યું : "મહારાજ ! ચાલો જલદી કરો. દિગ્વિજયી સિકંદર તમને યાદ કરે છે. તમારું તો કામ થઈ ગયું ! આજે તમારો ઉદ્ધાર થઈ ગયો. જલદી કરો જલદી."

તમે વિચાર કરી જુઓ. સિકંદર સંતનો શું ઉદ્ધાર કરવાનો હતો ? પણ આ તો રહ્યા દાસ ! એ તો એમ જ માને કે સિકંદર એને પ્રેમથી યાદ કરે તેનું ભાગ્ય ઉઘડી જાય. તમને પણ અહીંના કોઈ પ્રધાન આ રીતે મળવાની માનપાન આપે તો ખુશ ખુશ થઈ જાઓ ને ? અને બધે કહેતા ફરો ને કે મારે તો પ્રધાનો સાથે દોસ્તી છે ! હું આમ કરું ને તેમ કરું. પણ આ તો મસ્ત સાધુ હતા.

ઓનેસિક્રેટસે અપૂર્વ જ આવા સાધુઓને લાવવાની માગણી કરી છે. ઘડીમાં રીઝે ને ઘડીમાં ખીજે તો તે સંત કેમ કહેવાય ? એ તો મેરુ પર્વતની જેમ અડોલ હોય. મેઘગંભીર વાણીમાં સંતે કહ્યું :

સિકંદર કોણ છે તે હું જાણતો નથી. તમે કહો છો કે એ દિગ્વિજયી છે તો આનંદની વાત છે, પણ મહાન્ વિજેતાને મારો એક નમ્ર પ્રશ્ન પૂછજો : તમે દિગ્વિજય તો કર્યો પણ ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો ? ઇન્દ્રિયોનો વિજય કર્યો હોય તો

તમારા મહેલોમાં આવવા હું તૈયાર છું. પણ એ માત્ર જગતને જ ઉચ્ચું હોય તો મારે આવવાની કંઈ જરૂર નથી.

સિકંદરને આત્મા શું વસ્તુ છે એની ખબર ન હતી. એને તો વિશ્વવિજયની ધૂન લાગી હતી. એ ધૂનમાં જ એ પાગલ બન્યો હતો. આવા ધૂનીને આત્મચિન્તા માટે કે આત્મ અવલોકન માટે સમય ક્યાંથી હોય? ઓનેસિક્રાઇટસ જેવા રાજદૂત સિકંદરને સતે પુછાયેલો પ્રશ્ન સાવ જ નૂતન લાગ્યો. એને તો એમ જ થયું કે પોતાનું નામ સાંભળીને ભલભલા યોદ્ધાઓ પણ ધ્રૂજી પડે ત્યાં આ વળી કોણ કે જે સામે થઈ પ્રશ્ન પૂછે છે?

રાજાઓ મળ્યા, મહારાજાઓ મળ્યા, વીર પણ મળ્યા અને ધીર પણ મળ્યા, પણ આવો પડકાર કરનાર તો હજુ સુધી કોઈ નહોતું મળ્યું. પ્રશ્ન કરનારનું કેવું સામર્થ્ય! અને આનો પ્રશ્ન! એ તો વળી સાવ જ વિચિત્ર! અને છતાં કેટલો ઊંડો, ગંભીર ને હૃદયસ્પર્શી! એટલે એ જાતે જ મુનિ પાસે પહોંચ્યો. મુનિનો પ્રેમાળ પણ લાલ સાંભળતાં જ એના હૃદયમાં ભાવનાનું પૂર આવ્યું.

સંત! આપ મારી સાથે પધારો. અતિ માનથી હું આપને મારા દેશમાં લઈ જઈશ. વિશ્વયાત્રાના પ્રસ્થાન સમયે મારા ગુરુ એરિસ્ટોટલે જૈન સંતને સાથે લાવવાની માગણી કરી હતી તો આપ પધારો. સુંદર વાહનો, ભવ્ય મહેલો, ખાન હજી ઉભરાતા ધનનો ઢગ, સાચાં મોતી. જે જોઈએ તે આપને માટે તૈયાર છે. માત્ર તમે મારી સાથે ચાલો....

વિજયના ગર્વથી છલકાયેલો યોદ્ધો એક પછી એક શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

કેટલાક શ્રીમંતો અને સત્તાધીશો એમ જ માને કે પૈસાથી ને સત્તાથી બધું ખરીદી શકાય છે એમાં સંતો થોડા જ બાકી રહે છે ? એ લોકોની વાત શું કરવા કરીએ ? તમારી જ માન્યતાનો વિચાર કરો ને ? તમે પણ એમ જ માનો છો ને કે ધનથી ધર્મ ને સ્વર્ગ બધું મેળવી શકીશું માટે ધન ભેગું કરો ભાઈ ! મોહના સામ્રાજ્યે જગત ઉપર કેવો પેરો ઘાલ્યો છે !

પણ અહીં તો મુનિએ પોતાનો ધર્મ સમજાવ્યો. ધન, યૌવન વૈભવ વનિતા વગેરેનો સ્પર્શ પણ ન કરાય એવી શ્રમણધર્મની મર્યાદા સમજાવી, અને પોતાના ધર્મક્ષેત્ર અને કર્મક્ષેત્રને છોડી ત્યાં ન આવવાની મક્કમતા જણાવી.

પણ સિકંદર જેવું નામ ! એ શેનો માને ? એનો ગર્વ છંછેડાયો. આજ્ઞા આગળ ધર્મ કેવો ને મર્યાદા કેવી ? ધરતીને ધ્રૂજાવી નાખે એવા સત્તાવાહક શબ્દોમાં સિકંદર પ્રગટ્યો.

મહારાજ ! ધર્મ ને મર્યાદા એ તો નિર્બળોનું આશ્વાસન છે એ ઉપદેશ કોઈ શક્તિહીનને આપજો અત્યારે હું મર્યાદા અને ધર્મ સાંભળવા નથી આવ્યો પણ તમને લેવા આવ્યો છું તમારે આવવું જ પડશે. મારી આજ્ઞાનો અનાદર કે પ્રતિકાર કરનાર રાજાધિરાજ પણ ધૂળમાં મળી ગયા એ તમે જાણો છો ? તમે મને ના કહેશો તો તમારી શું સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર તમે કર્યો છે ?...” એનો હાથ સોનાના મૂઠથી ચમકતી તલવાર પર ગયો અને તેજસ્વી તલવાર મ્યાનમાંથી બહાર નીકળી.

ચાંદની જેવું શાંત ને મધુર સ્મિત કરી આત્મશ્રદ્ધાથી ઝળહળતા શબ્દોમાં મુનિએ કહ્યું સિકંદર, દિગ્વિજયી સિકંદર !

જરા શાંત થાઓ. આ સમરાંગણ નથી, પણ સમતાંગણ છે! અને તલવાર તો રાજન! શરીરને છેદે પણ તમારી સામે તો આત્મા છે. આત્મા શસ્ત્રોથી છેદાતો નથી, પાણીથી ભીંજાતો નથી, પવનથી સુકાતો નથી, ને પ્રચંડ અગ્નિની જ્વાળાઓથી પણ બળતો નથી. આત્મા તો અમર છે. નાશ પામે એ તો આ શરીર છે રાજન! શાશ્વત આત્માને અશાશ્વત તલવાર કઈ રીતે કાપી શકે?"

જીવનમાં કદી નહિ સાંભળેલી સંતની અપૂર્વ વાણી સાંભળતાં ચિલાતીપુત્રનું હૃદય આત્માની અલૌકિક દુનિયામાં વિહરવા લાગ્યું. આત્માની પ્રચંડ શક્તિનું ભાન એને થવા લાગ્યું. મૃત્યુના મુખ જેવા આ સંતના શબ્દો સાંભળતાં, એના હાથમાંથી તલવાર સરી ગઈ. સમરાંગણમાં મોતના ઘર એને મરણિયા થઈ ઘૂમતા જોયા. વીર યોદ્ધા જોયા હતા; પણ મૃત્યુના મુખમાં પણ આ સંતના મુખ ઉપર અમરતાની જે કાન્તિ ઉપસી આવી, તે તો સાવ જ અલૌકિક હતી. આની સાથે જાણે કોઈની સરખામણી ન થાય!

આ શબ્દો ગંભીરતાથી વિચારવા જેવા છે. આજે મૃત્યોપદેશના વિષય સમયે પણ મુનિ કેવો નિર્ભય ઉપદેશ આપે છે! મરણ કે જેમણે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને છોડી, આ મરણરૂપ જાણ્યું છે ઇન્દ્રિયોના વિજેતાને મરણ મૂંઝવી શકતું નથી, એથી તો મરણ પોતે જ ડરે છે! મરણનો ભય નાખ્યો છે. મરણનું નામ સાંભળી કંપી ઊઠે, મરણ કે અમરતાની વાત ભુલાઈ અને કાયાની માયા વધી. કાયાની મમતાએ માણસને પામર બનાવ્યો છે, સત્ત્વહીન બનાવ્યો છે અને હિંસા

ભાવનાથી તરબોળ બનાવ્યો છે એને અમરતાનાં ગીત ગાયાં છે એ તો વિષમ વિપત્તિમાં પણ નિર્ભય ને વાત્સલ્યભર્યો હોય.

ચંડકૌશિક નાગ જ્યારે ચારે બાજુ પોતાની વિષદૃષ્ટિ ફેંકતો હતો ને પ્રાણીઓનો સંહાર કરતો હતો ત્યારે પ્રેમદૃષ્ટિ લઈ પ્રભુ મહાવીર ત્યાં પહોંચ્યા. એમને જોતા જ વિષધર ધસી આવ્યો. ફૂંફાડો મારી, પ્રભુના ચરણે જોરથી ડંખ મારી દૂર ભાગ્યો એના મનમાં એમ જ હતું કે હમણા મારા કાતિલ ઝેરથી મૂર્છિત થઈ આ માણસ મારા પર બળી પડશે. પણ ત્યાં તો પ્રભુએ એમની અમીભરી પ્રેમદૃષ્ટિ એ વિષધર પર વર્ષાવી અને બોલ્યા

" ઓ ચંડકૌશિક! જરા સમજ! બૂઝ! તું કોણ હતો તેનો તો તું વિચાર કર. તું તો એક વખત પવિત્ર સાધુ હતો, પણ ક્રોધ કરવાથી, અને પ્રેમની દૃષ્ટિ ખોવાથી તું મરીને સાપ થયો. મૈત્રીની દૃષ્ટિ ખોઈને ઝેરી દૃષ્ટિ કેળવી, એટલે તું સંત મટી સર્પ થયો!"

ભગવાન મહાવીરની પ્રેમના પ્રકાશથી ભરેલી અમરવાણી સાંભળી સર્પને પણ આત્મજ્ઞાન થયુ એણે ઝેરને ત્યજી અમૃતનો માર્ગ લીધો. સર્વ સમર્પણ કરી, અનશન સ્વીકારી, અમરત્વને પામ્યો

આહ! પ્રેમનો કેવો પ્રભાવ! પ્રેમના સામ્રાજ્યમાં કોઈ વૈરી નથી, કોઈ ઝેરી નથી, કોઈ અધમ નથી, કોઈ ઉત્તમ નથી, કોઈ ઉચ્ચ નથી કોઈ નીચ નથી! ત્યાં તો કેવળ નિર્મળતા અને વાત્સલ્યનો પ્રકાશ વિલસે છે!

મુનિએ કહ્યું સિકંદર! આનથી મૃત્યુથી બચાય છે

કારણ કે એણે ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો નથી. જો એણે ઇન્દ્રિયોને જીતી જ હોય તો તો એ એમ જ કહે —

જનનીના પ્રેમ હશે, મૃત્યુ તો પરિચારિકા,
જે જીર્ણ વસ્ત્રો ખેંચીને, નવીનને ઓઢાડતી,
એ મૃત્યુથી હે માનવી! તું ના ડરે! તું શાં ડરે?

મૃત્યુ આવે તો આવવા દો. એ નવાં નવાં વસ્ત્રો પહેરાવનારી સુંદર સેવિકા છે એને કોઈ ગભરાઓ છો શા માટે? પણ આ સુંદરી તેને જ નવાં ને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવે છે કે જેણે જીવનમાં કંઈક સારાં કાર્યો કર્યાં હોય, જેણે સંયમ પાળ્યો હોય પ્રેમની ધજા ફેલાવી હોય વાત્સલ્યનો પ્રકાશ પાથર્યો હોય એવો માણસ તો મૃત્યુ-કુમારિકાને જોતા આનંદ પામવાનો, પણ જેણે ઇંદ્રિયોને જીતી નથી. વેર-ઝેરનો દાવાનળ પ્રગટાવ્યો છે એવો માણસ તો મૃત્યુનું નામ સાંભળતા જ કંપી જવાનો-મૂર્છા ખાવાનો! તમે મરણથી ગભરાઓ છો કે નિર્ભય છો? જો ગભરાતા હો તો એ ભયનું કારણ શોધી કાઢો

સત્કર્મોનો અભાવ અને ઇંદ્રિયગણની સ્વચ્છંદતા તો મૃત્યુના ભયનું કારણ નથી ને? એ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે?

સંતના આ પ્રભાવશાળી વીર વચનો સાંભળી સિકંદર એમના ચરણોમાં ઢળી પડ્યો એણે કહ્યું: "હવે મને સમજાય છે કે મારા ગુરુએ જૈન સાધુની માગણી કેમ કરી! મારા અભિમાનને ભાંગવા જ એમણે બહાનું કર્યું હતું. આત્મા માટે દેહને તુચ્છ કરનારા વીરો પણ આ વિશ્વમાં છે. એમ આપના દર્શન પહેલાં મને કોઈએ કહ્યું હોત તો હું ન માનત.

પણ આજ આપના દર્શનથી તો એ સત્યની મને ખાત્રી થઈ છે આપના મિલનથી મને સમજાયું કે જગતને જીતનાર કરતા પણ ઇન્દ્રિયોને જીતનાર મહાન છે—શૂરવીર છે! પીર ને વીર તે જ કહેવાય કે જે વાસનાનો ગુલામ નહિ, પણ જે સંતોષનું સંતાન છે આપ મને કંઈક એવો સંદેશ આપો જે લઈ હુ મારી માતૃભૂમિ તરફ જાઉં અને એ અમર સંદેશ મારા જીવનમાં ઉતારી, એ દિવ્ય સંદેશ મારા દેશબાંધવોને પહોંચાડુ! ”

જોયું ત્યાગનો પ્રભાવ કેવો છે? સિકંદર જેવો યમ ધી પણ ત્યાગ આગળ ઝૂકી પડ્યો વિશ્વની એવી કોઈ તાકાત નથી, કે ત્યાગ સામે પડકાર કરે! સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ અંધકારના ડુંગરા પણ ઓગળી જાય તેમ ત્યાગનો મહિમા પ્રગટતા ભોગીઓ એની આગળ ઓગળી જાય! અને તેથી જ કોઈને ય નહિ નમનારો આજે સિકંદર નમ્ર બની સંતના ચરણોમાં ઢળી પડ્યો. એના આત્માના દ્વાર ઊઘડી ગયાં અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બન્યો.

તમારે પણ ઉપદેશ સાંભળવા માટે આવી નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા કેળવવી જોઈએ ને? નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા વિનાના શ્રોતાને ઉપદેશ સંભળાવવો એ તો ઊંધા ઘડા પર પાણી રેડવા જેવું છે એથી બંનેને નુકશાન. પાણી નિષ્ફળ જાય ને ઘડો ખાલી ને ખાલી રહે. જો કે આ તો વિવક્ષાએ વાત છે નહિતર વક્તાને તો એકાંતે લાભ છે જ એ તો એક કલાક નિર્જરા જ કરતો હોય છે પણ સાધારણ રીતે વ્યાખ્યાનકારે પણ સભા નિરીક્ષણ તો કરવું જ રહ્યું કે—આમાં કોની કેટલી પા...

પાત્રતાનો પ્રભાવ કોઈ અજબ છે!

પાણી એકનું એક જ છે પણ પાત્રના ભેદથી પરિણામ જુદું આવે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી છીપમાં પડે તો મોતી થાય, ફળદ્રુપ ભૂમિમાં પડે તો સારું અનાજ થાય ને સર્પના મોમાં પડે તો ઝેર થાય.

पात्रापात्रविवेकोऽस्ति धेनुपन्नगयोरिव ।
तृणात् संजायते क्षीरं क्षीरात् संजायते विषम् ॥

પાત્ર અને અપાત્રનું કેટલું અંતર છે તે બતાવવા માટે આ એક સુભાષિત જ બસ છે. ગાયને તૃણ–ઘાસ ખવડાવો તો તેનું દૂધ થાય અને સર્પને દૂધ પાઓ તો તેનું હલાહલ ઝેર થાય! પાત્રનો કેવો પ્રભાવ!

મુનિએ પણ શિકારીમાં હવે નમ્રતા અને જિજ્ઞાસાદ્વારા પાત્રતા જોઈ અને કહ્યું “તમે જે આપી ન શકો તે તમારે લેવું નહિ...!”

મુનિનું આ રહસ્યપૂર્ણ વાક્ય એમને ન સમજાયું એટલે શિકારીએ કહ્યું: “હું આ મહાવાક્યનો અર્થ સમજી શક્યો નથી એટલે કૃપા કરી આપ મને વિસ્તારથી સમજાવો.”

કરુણાપૂર્ણ સંતે કહ્યું–રાજન્! કોઈનું લૂંટેલું ધન તમે એને પાછું આપી શકો છો, કોઈનું ઝૂંટવેલું રાજ્ય પણ તમે પાછું આપી શકો છો, પણ કોઈના લીધેલા પ્રાણ તમે પાછા આપી શકો ખરા? જે પ્રાણ દેવાનો અધિકાર તમને નથી તે પ્રાણ લેવાનો અધિકાર પણ તમને નથી. માણસ બધી વસ્તુઓ આપી શકે છે પણ એ જીવન કોઈને ય આપી શક્તો નથી, તો પછી બીજાનાં જીવન મુઢના અજ્ઞાનથી લેવાનો

ઘક તમને કોણે આપ્યો....!

સંતના આ વચનો સાંભળી એનો આત્મા નાચી ઊઠ્યો. બુદ્ધવિરામ અને અહિંસાનો મહામંત્ર એને આ વચનોમાં દેખાયો અને અહિંસક જીવન જીવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ મુનિને પ્રેમ અને બહુમાનથી નમન કરી, એ પોતાના દેશ ભણી ઉપડ્યો.

એરિસ્ટોટલે સિકંદરને પૂછ્યું : કેમ, મેં મંગાવેલી વસ્તુ લા ન લાવી શક્યા ને ? ભાઈ! મારે એ સંતને અહીં લાવવા નહોતા પણ મારે તો તમારું ધેન ઉતારવું હતું. સત્તા ને શ્રીમંતાઈથી જગતની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદી શકાતી હોય તો પણ ત્યાગ તો નથી જ ખરીદી શકાતો. સત્તા ને શ્રીમંતાઈ આગળ બીજી કોઈ પણ વસ્તુ પીગળી શકે પણ ત્યાગ જ એક ઉન્નત અને અણનમ રહી શકે છે. સર્વ વસ્તુને ભય છે પણ ત્યાગ જ એક અભય છે. એરિસ્ટોટલની આ વાત સાંભળી સિકંદર એમને જોઈ જ રહ્યો.

[૨]

ધમ ચરતિ પણ્ડિત :

સંત અને સિકંદરના આ પ્રસંગ દ્વારા દર્શિયોને જિતે તે શૂર આ વાત આપણે વિચારી ગયા. હવે આવે છે પંડિત. પંડિત કોણ? શાસ્ત્ર અને શ્લોકો પોપટની જેમ બોલી જાય કે ભાષણ સરકૃત બોલવા માટે એટલા માત્રથી તે પંડિત ન કહેવાય. પંડિત તે જ કહેવાય કે જે ધર્મને વિવેકપૂર્વક આચરતો હોય પોતાની ફરજ જે સમજતો હોય અને અત્યારે પોતાનું કામ કયું છે એનો વિચાર કરી, અયોગ્યને છોડી યોગ્યનો આદર કરતો હોય, તે પંડિત કહેવાય. આવો

પંડિત આ દુનિયાના ભોગમાં શાને ખપે ? એ વિલાસનાં સાધનો મેળવી નાશે ખપે ? એ જગતની સંપત્તિમાં માથે એમ તમે માનો છો ? ત્યારે સાચો પંડિત આ દુનિયાને શું માને ?

સાચો પંડિત આ દુનિયાને એક વિશાળ મુસાફરખાનું માને. આ મુસાફરખાનામાં રોજ લાખો આવે છે અને લાખો જાય છે. માણસ માને છે: હું કંઈક છું એ હું-પદના ઘમંડમાં રાવણાદિ પણ ધૂળમાં મળી ગયા. જેઓ એક દિ સારી જગતની રાખ કરી શકતા હતા એમની રાખ આજે શોધીયે જડતી નથી. જગતના ગમે એવા સત્તાધીશ કે ધનવાન માણસને પણ આ જગતમાંથી જવાનું છે એ તો નક્કી છે ને ?

માણસ મોટો છે માટે કંઈ મૃત્યુ એની વાટ જોઈને બેઠું રહેવાનું નથી. મૃત્યુની ઘાંટી તો પ્રતિદિવસ ચાલી જ જાય છે અને જે એના ઝપાટામાં આવે, તેને ઉપાડતી જ જાય છે. જગતની ઘાંટી તો મોટા માણસની શરમને લીધે ન્યાય બદલાવી શકશે પણ આ મૃત્યુની ઘાંટીને ગમે એવો સત્તાધીશ પણ બદલાવી શકે એમ તમને લાગે છે ? તમારો પૈસો મૃત્યુની ઘાંટીને એક સેકન્ડ (S-cond) પણ નહિ રોકી શકે ! એમ મારું સમજાવે નહિ ચાલે. આ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહો, તો આ સામાન્ય માણસોને પણ ખબર પડે કે આ મોટા લાડતા શ્રીમંત હોવા છતાં પણ કહે છે કે અમારો પૈસો ને અમારી આવડત અમને બચાવશે તો નહિ, પણ એનો સદુપયોગ ન કર્યો તો અમને ભેખીને નાશમાં લઈ જશે. કેમ આ વાત ખરી છે ને ?

સુખી માણસોએ તો વળી આ વાત ઉપર ખૂબ વિચાર

કરવો જોઈએ. સંસાર એ મુસાફરખાનું છે અહીં અમે એનું સેજુ કરીશું તોય છોડ્યા વિના છૂટકો નથી. હું આ વૈભવને નહીં છોડું તો એ મને છોડશે. હસતા હસતાં નહિ તજું તો રડતા રડતા તજવું પડશે. બાપડા થઈને છોડવા કરતાં બહાદુર થઈને છોડો ને! જેથી લોકો પણ તમારી પાછળ એમ કહે કે—ખરો ભડનો દીકરો નીકળ્યો. ભોગોએ એને નથી છોડ્યો પણ એણે ભોગોને લાત મારી. ધન્ય છે આના ડહાપણને! સંસારમાં રહ્યો પણ એમાં ફસાયો નહિ. ધન મળ્યું પણ એમાં મુંઝાયો નહિ. સંસારને મુસાફરખાનું માની નીકળી ગયો!

રાજ્યનો ત્યાગ

શ્રી રામના વનવાસની વાત તો જગપ્રસિદ્ધ છે ને? રામાયણનો એ કરુણ છતાં સોહામણો પ્રસંગ વિચારવા જેવો છે. આખી અયોધ્યામાં આનંદની લહેર વ્યાપી છે. શ્રી રામચંદ્રજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી મહારાજ ઉત્સાહપૂર્વક પૌરજનો કરી રહ્યા છે. આ ઉત્સવ એકલા રાજાનો નહિ, પણ પ્રજાનો પણ ખરો. કારણ કે આવા ભલા કુમારના રાજ્યાભિષેકથી પ્રજાને શાન્તિ ને સુખ મળવાનાં છે. એટલે આજની જેમ કેવળ રાજાને જ ખર્ચે એ ઉત્સવો નહોતા થતા, પણ પ્રજાના તન, મન અને ધન પણ એમાં ભળતાં. એટલે એ ઉત્સવનો આનંદ કોઈ ઓર જ આવતો!

આ સમયે શ્રી રામ શૃંગારગૃહમાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરી રહ્યા છે. હાથમાં હીરાથી જડેલો મુગટ લેતા એ વિચાર કરે છે:—આ મુગટના ભારને વહન કરવા હું સમર્થ છું ખરો? આજ હું નાગરિક છું. આવતી કાલે હું રાજા થઈશ, અને આખી

અયોધ્યાની જવાબદારીનો બોજો માથા ઉપર આવશે. તો આ વિશાળ જવાબદારીના ભારને ઉપાડવા હું સમર્થ છું ખરો ?

રાજ્યાભિષેકના આનંદમય પ્રસંગે, ગંભીર બની શ્રીરામ વિચાર કરે છે આવા પ્રસંગે પોતાની જવાબદારી ને લાયકાતનો વિચાર કર્યા વિના આજકાલ સત્તાની પકાપકી માટે જે દોડાદોડ કરે છે એનું જ આ કલેશમય પરિણામ છે

સૌને સત્તા જોઈએ છે શક્તિનો કે સંયમનો વિચાર કોઈને ય કરવો નથી. જ્યાં સત્તાની જ ભૂખ જાગે ત્યાં કેવું કારમું પરિણામ આવે તેનો જ અહીં વિચાર કરવાનો છે.

જે સમયે શ્રીરામ પોતાના કર્તવ્યની વિચારણા કરી રહ્યા છે તે જ પ્રસંગે કૈકેયી પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો વિચાર કરે છે

શ્રી દશરથજી પણ આજે આનંદમાં છે પોતાના લાયક પુત્રનો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે પોતે આજ દિવસ સુધી ઉપાડેલી રાજ્યધુરા પોતાના યોગ્ય ઉત્તરાધિકારીને આપે શુભ છે એની ખુશાલીમાં એ મનમાં મલકાય છે પોતે મુક્ત બને છે અને યોગ્યના હાથમાં રાજ્યનો દોર સોંપાય છે રાજ્યની દૃષ્ટિએ જીવનનો આ છેલ્લો પ્રસંગ શાન્તિથી પતી જાય તો પોતે હવે જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં પૂર્ણ આત્મસાધના કરી શકે એમ એ માને છે

શ્રી દશરથજી સુંદર વસ્ત્ર પહેરી મહેલમાંથી બહાર નીકળવા જાય છે ત્યાં બારણામાં જ કૈકેયી આવી ઊભાં રહ્યાં. આ ચતુર સ્ત્રીએ આજે સોળે શણગાર સજ્યા છે માણસને મત્ત બનાવી દે એવો એનો શૃંગાર છે સ્વાર્થની મદિરાથી એની મસ્ત આંખો ઘૂમી રહી છે- સૌંદર્યનું આકર્ષણ વદન ઉપર

પણ શું કામ કરે છે તે તમે વિચારી લેજો.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પ્રલોભનકારી પદાર્થોથી દૂર રહો એનો મારકણો સ્વભાવ જતો નથી. ઝેર તે ઝેર છે વૃદ્ધનેય મારે ને યુવાનનેય મારે બચ્ચાંઓને મારે અને અજાણ્યાનેય મારે. જે ખાય તે મરે! ઘણા કહે છે ને કે અમે તો હવે વૃદ્ધ થયા. અમારી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઈ હવે અમને વિષયની ભૂખ ન લાગે. અમે તો હવે અનાસક્ત છીએ–પણ હું કહું છું કે જવા દો એ વાતને! તમે કેવા અનાસક્ત છો તે જ્ઞાનીઓ અને માનસ શાસ્ત્રીઓથી અજાણ્યું નથી. પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીસ વિષયો અને બસો ને બાવન વિકારોમાં મગ્ન રહેવું અને પાછી અનાસક્તિની વાતો કરવી!

કેટલાક વૃદ્ધો માટે કહેવાય છે કે શારીરિક શિથિલતાને લીધે બાહ્ય દૃષ્ટિએ શાન્ત દેખાતા હોય પણ સિનેમામાં કે નાટકમાં જાય એટલે નટીઓને જોઈ તરવરતા થઈ જાય! નીરખીને આ બૂઢાઓની અનાસક્તિ! વૃદ્ધ થવા છતાં વાસના ન જાય તો એ આખા કુળને કુમાર્ગે લઈ જાય. જેમ વાળ ધોળા થતા જાય તેમ તેમ હૈયું પણ ધોળું થવું જોઈએ.

શ્રી દશરથજી ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી વિરાગી બન્યા છે એમણે પોતાના દેહને કેળવ્યું છે એટલે એ વિચાર કરવા લાગે છે કે હવે રાજ્યનો ભાર ઉતારી દઉં હળવો બનું ને સંયમની સાધના કરું એ જ પ્રસંગે બારણામાં ઊભેલાં કૈકેયીને જોઈ એમણે પૂછ્યું :

કાં બારણામાં કેમ? આજે તમે ઉદાસ કાં જણાઓ છો? આજ તો આનંદનો દિવસ છે– જે જોઈએ તે માગો. આજે

કંઈ જ મોંઘુ નથી.

ત્યારે કૈકેયીએ કહ્યું : શું માગું ? મારે બીજુ માંગવાનું શું હોય ? તમારી જેમ મારો ભરત પણ ત્યાગના રંગે રંગાયો છે મારા હાથમાંથી તો પતિને પુત્ર બન્ને જાય છે એટલે પુત્રને રોકવાનો માર્ગ એક જ છે રામને બદલે ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરો અને તમે હર્ષપૂર્વક આપેલું વચન પાળો એ જ પ્રાર્થના.

કૈકેયીના આ વચનો સાંભળતાં શ્રી દશરથજીને પોતાની છાતી પર મોટી શિલા પડી હોય એવો કારમો આઘાત થયો આનંદ ઊડી ગયો. શોકી થીજી ગયું એકદમ મૂર્છા આવી ને ધરતી પર ઢળતા કહ્યું તથાસ્તુ...."

મોહનું સામ્રાજ્ય કોઈ અજબ છે મોહ એ વૈરાગ્ય વાસિત હૈયાઓના બંધને પણ તોડી નાંખે છે નાવિક સાવધાન ન રહે તો કિનારે આવેલી નૌકાને પણ મોહના ભારથી વાવાઝોડા મધદરિયે ખેંચી જાય!

શ્રી દશરથજીની મૂર્છાના દુઃખદ સમાચાર અન્તઃપુરના માણસે શ્રી રામચન્દ્રજીને આપ્યા. આ સમાચાર સાંભળતાં વિનયી શ્રીરામ સ્તબ્ધ બની ગયા. આ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીને એક જ વિચાર આવ્યો: 'મારું કર્તવ્ય શું ? મારો ધર્મ શું ? પુત્ર તરીકેની મારી ફરજ શું ? પિતાજીની ઇચ્છા એ જ મારી ઇચ્છા. પિતાજીના વચનનું પાલન કરવું એ જ સુપુત્રનો ધર્મ ! પિતાના વચનનો ભંગ કરે તે પુત્ર નહિ પણ પત્થર ! એ સપૂત નહિ પણ કપૂત !

ધર્મવિચક્ષણે આ દીર્ઘ વિચાર કરી, એમણે તેજસ્વી ઝગમગતાં મહા રત્નમુગટ હાથમાંથી નીચે મૂક્યો અને વિચાર

કર્યો કે ' હું જ્યાંસુધી અયોધ્યામાં હોઉં ત્યાંસુધી ભરતનો રાજ્યાભિષેક થાય નહિ, અને એ રાજ્યને સ્વીકારે પણ નહિ. અને એ રાજ્ય ન સ્વીકારે તો પિતાજીના વચનનું પાલન કઈ રીતે થાય ? અને વચનભંગ જેવું બીજું પાપ પણ કયું ? વચનભંગ જેવો બીજો દોષ પણ કયો ? એ વચનભંગના પાપમાં હું નિમિત્ત બનું ? એ કદી ન બને. બસ, ત્યારે રાજ્ય છોડી વનમાં જાઉં અને ભરતનો માર્ગ નિષ્કંટક બનાવું પિતાજીની પ્રતિજ્ઞા અખંડ રહે."

કરુણાદ્ર વીર માતા શ્રી કૌશલ્યાજીના પવિત્ર આશીર્વાદ લઈ શ્રી રામચંદ્રજી ચાલી નીકળ્યા. આગળ શ્રી રામ પાછળ પુણ્યવતી શ્રી સીતાજી અને એની પાછળ શ્રી લક્ષ્મણજી—આ ત્રિમૂર્તિને જંગલની વાટે જતી જોઈ અયોધ્યાનાં નરનારીઓ રુદન કરવા લાગ્યાં. આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આનંદમય સૂરને છેડતી શરણાઈઓ બંધ પડી. રીતકનું વાતાવરણ જામતું ગયું પ્રજાના હૃદયના બંધને તોડી નાખે એવી વિયોગની વાંસળી વાગવા લાગી. પ્રજા શ્રી રામની પાછળ ચાલી નીકળી, ત્યારે શ્રી રામે સૌને પ્રેમથી સમજાવીને પાછા વાળ્યા અને એ વન ભણી ચાલી નીકળ્યા.

ધર્મ કોણ આચરી શકે ? પવિત્ર હોય તે. પવિત્ર ધર્મનો ને કર્તવ્યનો વિચાર કરે છે જ્યારે મૂર્ખ હકની આથાકૂટ કરે છે શું શ્રી રામ ધારત તો રાજ્યના માલિક ન બની શકત ? એ આજના લોકોની જેમ કહેત કે ચાલો ચૂંટણી કરો. મતદાન કરાવો. બહુમતી કોને મળે છે ? મને કે ભરતને ? મેં પ્રજાનો પ્રેમ કેટલો સંપાદન કર્યો છે એની

મારી કસોટી કરવી છે” એમ કહી શ્રી રામે ચૂડલી જ ગમા-વ્યાપ્યું હોત તો? તો શું થાત! આજ ચૂડલીવાળાઓ પ્રત્યે જે નજરેથી પ્રજા જુએ છે એ જ નજરથી શ્રી રામને પણ પ્રજા નીરખત!

બીજી એક વાત વિચારો. શું શ્રી રામ એમ ન કહી શકત કે આ લોકોની બુદ્ધિ તો હવે ભ્રષ્ટ થઈ છે એણે શું કરવા બીજી પત્ની કરી? અને શું કરવા આવું વગર વિચાર્યું વચન આપ્યું? એણે આપ્યું છે તો એ ભલે. મારા હકના રાજ્યને ભરતને આપનાર એ કોણ? એ જૂના વચનને પાળવા હું કંઈ બંધાયો નથી” આવી દલીલ કરી હોત તો? પણ એ જમાનામાં આજનાં જેવા સ્વાર્થી વડીલો નહોતા. એ જમાનામાં આજના જેવી હકની મારામારી નહોતી. સૌને પોતાના ધર્મની પડી હતી. સૌને પોતાનું કર્તવ્ય યાદ આવતું હતું.

શ્રી રામચંદ્રજી તો એક જ વાત સમજતા હતા કે ત્યાગ કરવો એ મારો ધર્મ છે. પિતાના વચનને અચળ રાખવું એ મારું કર્તવ્ય છે.

આ કર્તવ્યનિષ્ઠાની અસર શ્રી સીતાજી પર પણ પડી, અને એટલે જ એમણે પણ પોતાના પતિના કાન ન ભંભેર્યા. એમણે વિચાર્યું: પતિને પગલે ચાલી નીકળવું એ સતીનો ધર્મ! પતિના સુખે સુખી ને પતિના દુઃખે દુઃખી થાય તે સતી! સતી તરીકે મારે અત્યારે બીજું કંઈ જ કરવાનું ન હોય. પતિનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ!

શ્રી લક્ષ્મણજીને થયું: વડીલ ભાઈ વનમાં જાય ને હું અહીં પડ્યો રહું? એ ઘોર અરણ્યમાં ભાઈ-ભાભીની સેવાનો

અપૂર્વ અવસર મને ફરી નહિ મળે ? ગુણિયલ ભાઈનો વિયોગ કેમ વેઠાય ? અને શ્રી લક્ષ્મણજી પણ સાથે ચાલી નીકળ્યા. જોયું ને ? સૌએ પોતપોતાનો ધર્મ કેવો બજાવ્યો !

તમે તમારી દુકાન આ રીતે ભાઈને આપી ચાલી નીકળો તો તમને તમારી પત્નિ શું કહે ? તમારે ઘેર પત્નિ તો હશે ને ? જો કે તમારો સ્વભાવ જોતા તમે કદી આવું અપણ કરો એમ લાગતું નથી, છતા પણ ધારો કે આ ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તમે કદી એવું અર્પણ કરી બેસો તો એ સમાચાર સાંભળી તમારી સ્ત્રી પ્રસન્ન થાય કે રંપેલા ચોટલા પણ સૂતામાં કે દી મોંઢુ ચડાવી બેસી જાય ? આ પ્રસંગ ચાલે છે ત્યારે સૌએ પોતાના ઘરની સ્થિતિ પણ વિચારવી તો જોઈએ ને ?

શ્રી ભરતજી મહારગામ છે ત્યાથી તેમને બોલાવવામાં આવે છે આવીને ભરતજી માતા કૈકેયીને પ્રણામ કરવા જાય છે પુત્રને આશીર્વાદ આપતા કૈકેયીએ આનંદથી કહ્યું: વત્સ ! તારી માતા તારા હિતની કેટલી ચિંતા કરે છે ! આજની વાત સાંભળતા તું હર્ષથી નાચી ઉઠવાનો. આજ મે મારા વરદા નની માંગણી તારા પિતા પાસે કરી લીધી છે હવે રાજ્યાભિષેક રામનો નહિ, પણ તારો થવાનો.

શ્રી ભરતે કહ્યું: મા મા ! તું આ શું બોલે છે ? ઇક્ષ્વાકુ કુળમા આ સ્વાર્થપિતા કેવી ? તને કેમ મારામાં અને શ્રી રામમા ભેદ લાગે છે ? મા હું માનતો હતો કે તું મારી કલ્યાણકારી માતા છે પણ આજ મેં જાણ્યું કે તું માતાના વેશમાં પૂર્વનુ વેર લેવા આવેલ કોઈ વેરણ છે ! આહ ! આ ઉત્તમ કુળમાં સ્વાર્થ અને સત્તાની દુર્ગંધ કેવી ! મા, તુ તારો

ધર્મ ચૂકી સ્વાર્થમાં અંધ બની, તેં મારા જીવનમાં ઝેર રેડ્યું. ધિક્કાર હો સ્વાર્થી પિતાને!" આટલું કહેતાં કહેતાં તો એ મૂર્છા પામ્યા. દાસદાસીઓ દોડી આવ્યાં. પવનનું વીંઝણ અને ગુલાબજળનું સિંચન એમના પર કરવા લાગ્યાં.

આ પ્રસંગ વાંચે છે ત્યારે, આપણે દેશને પણ જરા તપાસવાની જરૂર છે. આવા સુખદ સમાચાર આજની કોઈ માતાએ આજના કોઈ યુવાનને આપ્યા હોય તો યુવાન શું કહે? આવી વાત સાંભળી માતાને ઠપકો દેવાની વાત તો દૂર રહી, પણ સાંભળીને નાચવા જ માંડે. હર્ષથી પુલકિત થતો એ કહે "હેં! રાજ્ય મને મળશે!"

આમ બોલતા બોલતાં એની રાજગાદી જ મળી જાય ને! રાજ્યાભિષેકની વાત દૂર રહે અને ગાંડાઓના દવાખાના ભેગા કરવાની ધમાલમાં ઊતરવું પડે ને! કારણ કે આજે સૌને સત્તાની લાલસા જાગી છે. એ અન્યનું પડાવીને ભોગવવાની લાલસાવાળાઓને પહેલાં તો એ મળે નહિ, મળે તો ટકે નહિ, અને ટકે તો ભોગવી શકે નહિ.

આજ જગતમાં એટલા તો મિલકતની સંપત્તિ માટે સગા ભાઈઓ કોર્ટે ચડે છે. વર્ષો સુધી લડે છે. વકીલો, સોલિસિટરો અને બેરિસ્ટરોનાં ઘર ભરે છે. પોતે ખુવાર થઈ જાય પણ નમતું જરાય ન આપે! આનું કારણ એ જ કે સૌ પોત પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે.

ધર્મ આચરે તે ધાર્મિક અને ધર્મને ચૂકે તે મૂર્ખ. શું ભરતને આવાનું નાટક ભજવતા નહોતું આવડતું! એ પ્રજાને એમ ન કહી શકત કે "પ્રજાજનો! હું શ્રી રામચંદ્રના

વિયોગથી અતિ દુઃખી છું. મારે રાજ્યની કંઈ પડી નથી પણ શું કરું? મારી માતાએ આવી ફરજ પાડી છે એટલે રાજ્યનો આ કાંટાળો મુગટ મારે અનિચ્છાએ પણ વહન કરવો પડે છે।

આવી ભાવાની ભવાઈ શું ભરતજી ન કરી શકત? અને રાજ્ય ન પચાવી શકત? પણ ભરતજી ધૂર્ત નહોતા. ધૂર્ત હોય તે જ આવી રમતો રમે! એક કવિએ કહ્યું છે —

मुख पद्मदलाकार वाचा चन्दनशीतला।
हृदय कर्तरीतुल्य त्रिविध धूर्तलक्षणम्॥

દંભીઓ કેવું નાટક ભજવે છે તે આમાં કહ્યું છે. મો કેવું હાવકું રાખે, તો કહે છે કે સૌમ્ય કમળ જેવું રાખે, અને વાણી તો ચંદનથી ય શીતળ, પણ હૃદય? હૃદય તો કહે છે કે અંતર જોઈ લો કાતર! જ્યાં જાય ત્યાં પીમે રહી કાપવાની જ વાત કરે. એકના બે કરે, બેના ચાર કરે અને ચારના આઠ કરે. ભાગલા સિવાય વાત જ નહિ. છતાં મોઢેથી તો સંપ અને એકતાની જ વાત કરતા હોય!

કોઈ સભામાં તમે ગયા હો તો તમને ખ્યાલ હશે કે સભાનો પ્રમુખ કહે છે : હું આ ઉચ્ચ સિંહાસન માટે લાયક નથી, પણ તમે મને આ જવાબદારીભર્યું સ્થાન સોંપ્યું છે તો મિત્રોના આગ્રહને હું કેમ નકારી શકું? આમ બોલનાર વ્યક્તિને એ સભાનો પ્રમુખ ન બનાવ્યો હોય તો એ સભાનું કેવું દુઃખદ પરિણામ આવે એ માટે કહેવાની જરૂરિયાત ખરી? તમે જ કહો. તમે તો આવી ઘણી સભાઓ જોઈ છે.

જેમ રણસંગ્રામમાં યોદ્ધાની મ્યાનમાંથી ચમકતી તલવાર

નીકળે તેમ એનાં મુખમાંથી પણ તીખી ને તમતમતી ઝેરી વાણી જ નીકળે ને! વાણીની તલવાર એવી વીંઝે કે સામાના ટુકડેટુકડા થઈ જાય ને! ઘણીવાર તો આવા દંભીઓ આપણમાં કંઈ નથી એમ કહી જગતને છેતરે છે અને આડકતરી રીતે એમ સૂચવે છે કે જે છે તે અમારામાં છે અને અમારામાં જે નથી તે જગતમાં ક્યાંય નથી. પણ ભરતજી આવા ન હતા એ તો મહાપુરુષ હતા.

મૂર્છા ઉતરી એટલે શ્રી ભરતે પૂછ્યું: શ્રી રામ ક્યાં છે?'

ઉત્તર મળ્યો: એ તો વનમાં ચાલ્યા જાય છે!

આ શબ્દો સાંભળતાં એમનું હૃદય ધ્રૂજી ઊઠ્યું અને શ્રી રામને મળવા એ અયોધ્યાની ઊભી શેરીએ દોડવા લાગ્યા. ઉઘાડા પગવાળા અને વિખરાયેલા વાળવાળા ભરતને લોકોની આંસુભીની આંખો, જોઈ જ રહી. શું એમનો ભાઈ પ્રત્યેનો શુદ્ધ પ્રેમ! શું એમનો ત્યાગ! અયોધ્યાની સૂની શેરીઓમાંથી એક જ અવાજ આવતો હતો, આનું નામ ભ્રાતૃભાવ! સગા ભાઈ ન હોવા છતાં કેવો અદ્ભુત પ્રેમ!

શ્રી ભરત તો શ્રી રામની પાછળ દોડ્યા જ જતા હતા. દૂરથી શ્રી ભરતને જોતાં જ શ્રી રામનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદુનિ કુસુમાદપિ તે એનું નામ.

કર્તવ્યને પંથે કઠોર રીતે ચાલનાર કૃતનિશ્ચયવાળા શ્રી રામનું હૃદય ભાઈના સ્નેહ આગળ મીણ જેવું બની ગયું

ભરતે પોતાનું માથું જેવું શ્રી રામના ચરણે મૂક્યું તે જ પળે શ્રી રામ ભરતને ઉઠાડીને હૈયે હૈયું દબાય એ રીતે ભેટી પડ્યા. બન્ને ભાઈઓની આંખોમાંથી આંસુનાં વહેળાં વહેતા

લાગ્યા. બન્ને દિલોમાં એક બીજા માટે અદ્‌ભુત લાગણીઓ છલકાતી હતી. આ પવિત્ર ઊર્મિઓના સાગરને ઝીલવા તો સમગ્ર સૃષ્ટિનું પાત્ર પણ નાનું પડે. એ મિલનમાં કેવા ભાવનાના તરંગો ઊછળે! અરસપરસ એમ જ થાય કે અમે એકબીજામાં સમાઈ જઈએ. આ પ્રેમમૂર્તિના દૃશ્યને જોનાર શ્રી લક્ષ્મણ અને શ્રી સીતાજીની આંખો પણ ધન્ય બની હશે ને? શ્રી લક્ષ્મણજી મનમાં એમ બોલ્યા હશે

> નમો ભક્ત, પ્યારે ભક્ત, સ્નેહ નામ તુમ્હારા,
> જગ તો ભક્તો પાંત સિતારે ભક્તો નામ તુમ્હારા.

કહો તમે જ કહો બન્ધુઓ! આ વિરલ દૃશ્યને જોતાં માતા ધરતીને કેટલો આનંદ થયો હશે? આ ધરતી ધરતી માતાના હૈયામાં પોતાના કુપાત્ર સંતાનોના વેર-ઝેરના કેટ કેટલા દાવાનળો બળતા હશે, એમાં આ વાત્સલ્યમૂર્તિના દૃશ્યે માતા ધરતીને કેવી અપૂર્વ શાન્તિ આપી હશે? કહો ધરતી ત્યારે કેવી હરિયાળી ને નવપલ્લવિત બની હશે? ભાઈ ભાઈ વચ્ચેના વાત્સલ્યનો આ આનંદઘટો પીને તો આ વૃદ્ધ ધરતી પણ ત્યારે નવયૌવના બની ગઈ હશે ના? એને પણ એમ થયું હશે કે ના ના મારા બધાં સંતાનો કુપાત્ર નથી આવા સુપાત્ર પણ છે!

આંખના આંસુ લૂછીને શ્રી ભરતે કહ્યું: "બાપા! આપ આ શું કહો છો? મને અહીં એકલા મૂકી આપ વનમાં જશો? તમારા વિયોગે હું કઈ રીતે રહી શકીશ? આપ વનમાં ત- કામાં ભમતા હો ત્યારે હું મહેલની શીળી છાયામાં આનંદ કરું? આપ જ જંગલમાં સૂકા કાંકરા પર આષ્ટિકા પાથરીને

હો ત્યારે હું ઉત્તમ રસવાળાં ભોજન કરું ! આપ જમીન અને ઘાસ પર આળોટતા હો ત્યારે હું પલંગમાં અને શય્યામાં પોઢું ! ભાઈ ઓ વ્હાલાભાઈ ! આવું કેમ બન્યું છે ? શું તમે મને આટલો હલકો માન્યો ? શું તમે મને રાજ્યનો લોભી માન્યો ? ભાઈ તમારા વિના આ અયોધ્યાનું તો શું પણ ત્રણ ભુવનનું રાજ્ય મળે તો પણ હું એને તુચ્છ માનું !

ભરતજી બોલ્યા અને વળી આગળ બોલ્યા.

મારું મન તો સંયમના રંગે રંગાયું છે આ રાજ્યના પિંજરમાં મને કાં નાખો ? કૃપા કરી આપ અયોધ્યામાં પધારો અને મને મારા માર્ગે જવાની અનુજ્ઞા આપો ।

એ પછી શ્રી રામે એમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા પણ એ ન માન્યા. એ વખતે શ્રી રામના હૈયામાં કર્તવ્ય અને લાગણીઓનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ જામ્યું હતું

એક બાજુ ભાઈનો નિર્મળ પ્રેમ માતાની મીઠી મમતા સ્નેહીઓની લાગણીભરી હૂંફ—આ સૌ એને ખેંચી રહ્યાં હતાં. બીજી બાજુ કર્તવ્યનો કઠોર પંથ હતો. પ્રેમ મમતા અને લાગણીઓ....એને ક્યાંથી કર્તવ્યના કઠોર પંથે જવાનું હતું શ્રી રામ સમજતા હતા કે આજ હું પોતે જ એ કર્તવ્યનો પાઠ નહિ ભણું તો પછી ભવિષ્યમાં મારા કુટુમ્બીઓને કર્તવ્યનો પાઠ કઈ રીતે ભણાવી શકીશ ?

મમતાથી આર્દ્ર બનેલા હૈયા પર કુમળી લાગણીઓનાં આવેગોની અસર તીવ્ર થાય છે પણ જેને કર્તવ્યનું અન્તર પરખ્યું હોય છે એ તો આવા આકરા ટાણે પણ સમતાથી [illegible] ળ વધે છે પણ એ

અસમર્થ છે એ તો ક્રમશઃ લાગણીઓમાં ખૂંચી જાય છે અને એમાં જ અટવાઈ પડે છે. કર્તવ્યને કઠોર બની સ્વીકારે છે તેનો વિકાસ થાય છે અને જે તરંગોમાં તણાય છે તેનો વિનાશ થાય છે!

શ્રી રામે કર્તવ્યનો કઠોર પથ સ્વીકારતા કહ્યું : ભાઈ, વહાલા ભરત! તારાથી વિખૂટા પડતા મને કેટલું દુઃખ થાય છે એ હું અત્યારે નહિ વર્ણવું. હું તો તને અત્યારે કઠોર બની આજ્ઞા કરું છું. નાનાભાઈએ મોટાભાઈની યોગ્ય આજ્ઞા માનવી જોઈએ. આ રઘુકુળની મર્યાદા છે. તો હું આજ્ઞા કરું છું કે પિતાજીના વચનને અખંડ રાખવા માટે તારે આ આમ સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો નથી. હું પાછો ન આવું ત્યાં સુધી, મારી ગેરહાજરીમાં તારે અયોધ્યાનું સિંહાસન સાચવવું અને રાજ્યધુરાને તારે વહન કરવી એ મારી આજ્ઞા છે.

આટલું બોલતાં બોલતા તો શ્રી રામના હૈયાના બંધ તૂટી રહ્યા હતા. એમની આંખના ખૂણાઓમાં બે આંસુ છલકાયાં અને શ્રી ભરતના મસ્તક પર જાણે વનમાળી જવા ગળા ઉપાડતા શ્રી રામના ચરણોમાં માથું મૂકી શ્રી ભરતે કરુણ સ્વરે કહ્યું : ભાઈ! પ્યારા ભાઈ! હું રઘુકુળની મર્યાદા જાણું છું અને આજ્ઞા ગુરુણામવિચારણીયા એ નીતિવચનને પણ જાણું છું પણ સ્નેહને આધીન બનેલું હૈયું કાબૂમાં રહેતું નથી."

માનવીના મનનું માપ આવા પ્રસંગે જ નીકળે છે. વાતોમાં તો ઘણા ભાઈ પોતાના ભાઈઓ માટે શુભેચ્છાઓ વ્યક્ત કરતા હોય છે, પણ જ્યારે ત્યાગનો આવો કોઈક વિષમ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે એના ભ્રાતૃપ્રેમની કસોટી થાય છે.

હમણાં આવી ટીપ કરીએ અને એમાં માત્ર રૂપિયા નોંધાવવાના જ હોય અને ભરવાના ન હોય તો ટીપ કેટલે પહોંચે? લાખ, ક્રોડ કે અબજ કંઈ માપ રહે ખરું? કારણ કે રૂપિયા ગણાવવામાં ક્યાં કંઈ ખર્ચ બને? ભરવાના હોય તો ચિંતા છે ને? તેમ ભ્રાતૃભાવ, વિશ્વવાત્સલ્ય, નિર્દોષ પ્રેમ વગેરે શબ્દો વાપરવા સહેલા છે પણ જ્યારે કસોટી પર ચઢે છે ત્યારે જ એની કિંમત થાય છે

આજે શબ્દો સોંઘા બન્યા છે કર્તવ્ય મોંઘું બન્યું છે. કર્તવ્યનો દીવડો પ્રગટશે તો જ પ્રકાશ મળશે. કર્તવ્ય વિનાના શબ્દોથી તો છે એના કરતાં અંધારું વધશે, એમ આજના યુગનાં આંદોલનો પરથી લાગે છે

હૃદયના ઊંડાણમાં કોતરાઈ જાય એવી ગંભીર વાણીથી શ્રી રામે કહ્યું: ભાઈ! હું જાણું છું કે પ્રેમ ભગવાન છે પણ એ તું કેમ ભૂલી જાય છે કે પ્રેમ કરતાં પણ કર્તવ્ય મહાન છે! કર્તવ્યની વેદી પર પ્રેમનું બલિદાન આપવું એમાં જ માનવની મહત્તા છે

धर्मपथ में कभी बाधक, प्रेम नहीं बनने देना,
कर्तव्यपथ चाहे फिर पर हो, किन्तु नहीं रुकने देना

માટે કહું છું કે શોક કર્યા વિના કર્તવ્યના પંથે લાગી જા.

આ વચનો સાંભળતા શ્રી ભરતથી ન રહેવાયું એમનો આત્મા મમતાથી દ્રવી ગયો એમણે કહ્યું: ભાઈ! આ વાત હું જાણું છું પણ માનવીનું મન એ નિયમબદ્ધતાના પરમાણુઓથી ઘડાયેલું છે એટલે કો'કવાર એ દ્રવી જાય છે ક્યાં હું આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરું છું

'આપ મને રાજ્યધુરા વહન કરવાની આજ્ઞા કરો છો તો હું પણ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે અયોધ્યાના મહાન સિંહાસન પર હું નહિ બેસું : પણ શ્રી રામની પવિત્ર પાદુકાઓ બિરાજશે. રાજ્યાભિષેક ભરતનો નહિ, પણ શ્રીરામના ચરણની ચાખડીઓનો થશે. આજથી ભરત એક રાજા તરીકે નહિ, પણ શ્રી રામના ચરણોની પાદુકાઓની આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક તરીકે રહેશે." એમ કહી આંસુ નીતરતી આંખે શ્રી ભરતે શ્રી રામના પગની ચાખડીઓ ખેંચી લીધી, (અહીં સભામાં તાળીઓનો ભેસ્સાર ગગડાટ થતા પ્રવચનકારે કહ્યું) તમે શાંત થાઓ. તાળીઓ ન પાડો શાંતિથી સાંભળો આ તો તમને લાગણીઓનો ઉભરો આવ્યો છે એટલે તમે તમારો હર્ષ વ્યક્ત કરો છો.

આ પ્રસંગ ઉપર તો તમારે તાળીઓ પાડવા કરતા ઊંડો વિચાર કરવાની જરૂર છે આપણા જીવનમા આવો ભ્રાતૃભાવ અને સાચો ત્યાગ આવી જાય તો આજ સંસાર જે સળગતો લાગે છે એને બદલે એ સ્વર્ગનું નંદનવન બની જાય.

કલ્પના આ ગાગા વરતા આ સંસારમા પ્રેમધર્મનાં આવા સુધાબિન્દુઓ વરસવા માંડે તો સંસાર કેવો મધુર અને ભવ્ય લાગે ! પણ વિષય અને સત્તાના શિખાઓએ આ સંસારમાં ભય અને ભ્રમના અંગારા ભરીને આ સંસારને દાવાનળ જેવો બનાવી દીધો છે

જીવનકલાકારો કહે છે કે તમે આ સંસારમા નન્દનવન જેવા ઇચ્છતા હો તો આ સંસારને એક મુસાફરખાનું સમજીને જીવો. રહો ત્યાં સુધી તો શ્રી મૈત્રીને પ્રેમભર્યા સંબંધોથી રહો

અને જવાની પળ આવે તો ગભરાઓ નહિ, અને મૃત્યુને પણ કહો : દોસ્ત! કંઈ વાંધો નથી. હું તૈયાર જ છું. આવો, હવે વિલંબ કરવાની કંઈ જ જરૂર નથી."

આવો, મૃત્યુ માટેની આવી તૈયારી છે? નથી. કારણ? કારણ કે માણસ જીવનનો ધર્મ સમજ્યો નથી. ધર્મ સમજ્યો હોય તો એ કહે કે મરણ એ તો પ્રકૃતિ છે અને જન્મ એ જ વિકૃતિ છે. મૃત્યુ કે જે પ્રકૃતિ છે સ્વભાવ છે એથી ગભરાવું શા માટે? જે અનિવાર્ય છે તેથી ડરે શું વળે? મૃત્યુ ન જોઈતું હોય તો જન્મને અટકાવો. અને જન્મને અટકાવવા માટે જીવનનો ધર્મ સમજો.

જે માણસ મનુષ્ય બનવા છતાં પોતાનો ધર્મ સમજ્યો નથી તે કેવો કહેવાય?

સભામાંથી અવાજ આવ્યો : "પશુ જેવો."

અને પશુમાંય બબ્બર સિંહ જેવો જ કહોને! સિંહ સાથે માણસની સરખામણી કરો તો તમે બહાર જઈને મારે માટે શું કહો! કહો ને કે માણસ જેવા માણસને જંગલી સિંહ સાથે સરખાવ્યો. પણ અમે તે કહો તેનો મને વાંધો નથી. આજ તો હું તમારે જ મોઢે કબૂલ કરાવવાનો છું કે ધર્મને ભૂલે તો માણસ સિંહ જેવો ક્રૂર ખરો કે નહિ!

માણસે સિંહને ત્રણ હલકાં વિશેષણો આપ્યાં. જંગલી, હિંસક અને ક્રૂર અને એના જ પ્રતિસ્પર્ધી ત્રણ એવાં વિશેષણો પોતાની જાત માટે વાપર્યાં છે. શહેરી, અહિંસક અને સૌમ્ય. પણ આ વિશેષણો કોના માટે કેટલાં સાર્થક છે એનો વિચાર તો કરવો જ રહ્યો ને!

સિંહ શિકાર ક્યારે કરે ? ભૂખ્યો થાય ત્યારે. ભૂખ ન હોય તો એ કોઈનો ય શિકાર ન કરે. એની બાજુમાં થઈને એક નાનું બાળક પસાર થાય તોય એની સામે એ મીટ પણ ન માંડે. કારણ કે એનું પેટ ભરેલું છે. પેટ ભરેલું હોય તો પછી શિકાર શા માટે કરે ? કારણ કે એને સંગ્રહ કરવાની જરૂર નથી.

હવે તમે સિંહની સામે મનુષ્યને મૂકો અને મનુષ્યનો વિચાર કરો. મનુષ્ય શિકાર ક્યારે કરે ? ભૂખ્યો હોય તો જ એ શિકાર કરે કે પેટ ભરેલું હોય તોયે એ જગતને લૂંટયા જ કરે ? આ જે લોકોને નીચોવનારા કાળાબજાર કરનારા વસ્તુઓનો અપરિમિત સંગ્રહ કરનારા બજારને ઊંચા—નીચા કરનારા શું બધા ભૂખ્યા છે ? લોકોને ચૂસી કરોડોના માલિક બન્યા છતાં લૂંટ અટકતી નથી. જેમ ધન વધતું જાય તેમ શિકારીવૃત્તિ વિકસતી જાય. આનું કારણ શું ? કારણ કે માણસને પેટ નથી ભરવું. પણ મોટા પટારા ભરવા છે. છતાં આપણે માનીએ છીએ કે માણસ શહેરી છે અને સિંહ જંગલી છે ! સંતોષમાં મગ્ન રહેનારો સિંહ જંગલી ગણાય અને અસંતોષથી જગતને લૂંટનાર માણસ શહેરી ગણાય !

હવે બીજી વાત પર આવો. સિંહ શિકાર ક્યારે કરે ? જ્યારે ભૂખ લાગી હોય ત્યારે. પણ એ શિકાર કોનો કરે ? નાનકડા ઉંદર કે સસલાનો એ શિકાર કરે એમ માનો છો ? ના ના. એ નાના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓનો શિકાર કદી ન કરે. એ પોતાના સમોવડિયા હોય એવા પ્રાણીઓનો જ શિકાર કરે. મદો મત્ત હાથી કે એવા મોટા પ્રાણીઓને જ એ પકડે.

હવે મનુષ્ય કોનો શિકાર કરે ? શું પોતાના જેવા સમર્થ માણસને એ છેતરી શકે ખરો ? એ તો કોઈ ભોળા નિર્દોષ અને ઓછું ભણેલાને છેતરવાનો. પોતાથી મોટા માણસનો શિકાર કરવા જાય તો એનાં દાંત ખાટા થઈ જાય ! એવા મોટાના પંજામાં તો માણસ પતંગિયું થઈ ને પડતો હોય છે એવાનો શિકાર કરવા જાય તો એ પોતે જ એનો શિકાર થઈ જાય. માણસ તો પોતાનાથી જે ઉતરતો હોય, એને જ શીશામાં ઉતારવાનો અને ભોળાને છેતરી મનમાં મલકાવાનો. છતાં આશ્ચર્ય તો જુઓ–માણસ અહિંસક અને સિંહ હિંસક. હતા જંતુ પર ત્રાપ નહિ મારનારો સિંહ ભયંકર ગણાય અને નાના નાના માણસોને જ છેતરવામાં બહાદુરી માનનારો માણસ દયાળુ મનાય.

હવે ત્રીજી વાત સિંહ શિકાર ક્યારે કરે એ જાણ્યું, શિકાર કોનો કરે, એ પણ જાણ્યું હવે શિકાર કઈ રીતે કરે એ વિચારીએ. સિંહ અણધાર્યો કોઈના પર ન ત્રાટકે ત્યારે એ કઈ રીતે ત્રાટકે ? પહેલાં એ ગર્જના કરે ત્રાડ નાખે, પૂછડું પછાડે સામાને ચેતવણી આપે અને સાવધાન કરી પછી એ ત્રાટકે !

જ્યારે માણસ સામા માણસને છેતરવો હોય ત્યારે ચેતવણી આપે ખરો ? એ ઘરાકને એમ કહે ખરો કે 'અમારે ત્યાં અસત્ય ચલાવાય છે નવો માલ બતાવી જૂનો માલ અપાય છે ગોટાળા કરાય છે અમારે ત્યાં આવનારે સાવધાન થઈ ને આવવાની જરૂર છે" એમ કહેનારો વેપારી તમને કોઈ

મળ્યો ! એ કે નહિ હોય એમ ન કહેવાય, પણ હોય તો એવા કેટલા ?

એવો કોઈ આ સભામાં છે ખરો ? નથી

ત્યારે વેપારી પોતાની દુકાન પર શું રાખે છે ?

પ્રમાણિકતાના પાટિયાં સંત મહાત્માઓના ફોટા, મહાન નેતાઓની છબીઓ—આ બધું શા માટે ! અહિંસામાં જરાય ન માનતો હોય અહિંસાના એક પણ સિદ્ધાંતને ન પાળતો હોય છતાં ખાદી પહેરીને ફરતો હોય છે આ બધું શા માટે ? લોકોના દિલ પર પ્રમાણિકતાની છાપ બેસાડવા માટે ને ? અને પ્રમાણિકતાની છાપ પડયા પછી માણસ, માણસની સાથે ઘાતો કરતો હોય ત્યારે મોંમાંથી સાકર ઝરતી હોય એવું બોલતો હોય છે સાકરતાની એવી ભૂરકી છાંટે કે સામો માણસ એ વાણીના ઘેનમાંથી જાગી જ ન શકે

માણસ પોતાના ઘરાકને સમજાવતા શું કહે છે ? અરે, ભાઈ ! હું તે જૂઠું બોલું ખરો ! ભાઈ જૂઠું બોલીને કેટલા ભવ કાઢવા છે ? આપણે તો સાચું જ બોલીએ, એક જ ભાવ, અને હું ખોટું કહેતો હોઉં તો ભાઈના બળાના સમ ! એમ કહી ઘરાકના ગળે હાથ નાંખે, પણ એને ક્યાં ખબર છે કે ભાઈમરી જાય તો આ ભાઈને તો નાહવા–નિચોવવાનુંય નથી, એને તો માત્ર ખંધાધારી સમ જ ખાવા છે ને ?

આ રીતે માણસ મનમાં કંઈક ઘાટ ઘડતો હોય, વચનમાં વળી કંઈ જૂઠું બોલતો હોય અને કાયાથી વળી ત્રીજું જ કરતો હોય, છતાં ઠગ કરનાર માણસ સૌમ્ય ગણાય અને ભોળવણી આપી શિકાર કરનારો સિંહ ક્રૂર ગણાય !

આ સરખામણી કરીને હું શું કહેવા માગુ છુ એ તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું જ હશે. હું આખી માનવ જાતને સિંહ સાથે નથી સરખાવતો પણ જે ધર્મ ભૂલ્યા છે એવા એોની આ વાત છે જે પોતાના ધર્મને સમજે છે જેમને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન છે તે તો માનવકોટિમાં હોય છે પણ જે ધર્મને ભૂલે છે કર્તવ્યને યાદ કરતા નથી. વિવેકને છોડે છે તે તો આ સિંહ કરતા કોઈ રીતે બેસ નથી જ ભલે એ સહેલી, અહિંસક કે સૌમ્ય કહેવાતા હોય વિશેષણોની મહત્તા નથી પણ વિશેષણોને અનુરૂપ જીવન જીવનારની જ મહત્તા છે

આમ જુઓ આ ઘડિયાળ ટકોરા મારીને કહી રહી છે કે–સમય થઈ ગયો છે એટલે હું આજના પ્રવચનનો ઉપસંહાર કરુ છુ આજના પ્રવચનમાં આપણે માનવતાનાં ચાર સોપાનમાંથી બે સોપાનનો વિચાર થયો જ વિસ્તારથી કરી ગયા

પહેલું સોપાન તે ઇન્દ્રિયવિજય ઇન્દ્રિયોને જિતનાર છે શૂર અને જે શૂર બને છે તે બીજા સોપાન પર ચઢી પંડિત બને.

પંડિત વાતોડિયો ન હોય પણ ધર્મનું આચરણ કરનારો હોય. મીઠાઈઓ ગણાવ્યા કરતા એક એક સૂકા રોટલાને પીરસવામાં માનનારો હોય તે પંડિત! પંડિત વાણીવિલાસમાં ન માને પણ આચરણને માને!

માનવતાનું ત્રીજું સોપાન તે વક્તા. સત્યથી પવિત્ર બનેલી વાણીને વદે તે વક્તા

ચોથું સોપાન તે દાતા. દાતા કોણ? પ્રાણીના હિતને ચિન્તવતો હોય, જીવ માત્રના કલ્યાણમાં જેનું મન રમતું

હોય અને અભયદાનને આપતો હોય તે દાતા

ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવો. મનોમલને દૂર કરો ધર્મનુ આચરણ કરો, અને આ સંસારમાં માનવતાની સૌરભ મહેકાવો એ જ શુભેચ્છા

[૩]

સત્ય

ગિરિરાજના કોઈ ઉન્નત શિખર ઉપર ચઢવું હોય તો એકદમ કૂદકે મારી ઉપર ન જવાય પણ ક્રમેક્રમે સોપાનદ્વારા ઉપર પહોંચાય તેમ માનવતાના ઉન્નત શિખરે પહોંચવા માટે પણ જ્ઞાનીઓએ ચાર સોપાન નક્કી કર્યાં છે। શૂર પંડિત, વક્તા ને દાતા

જેનામાં શૌર્ય હોય તે શૂર, જેનામાં પાંડિત્ય હોય તે પંડિત, જેનામાં વક્તૃત્વ હોય તે વક્તા, જેનામાં દાતૃત્વ હોય તે દાતા.

આથી પ્રવચનમાં વિચારી ગયા કે રણમાં જીતે તે શૂર નહિ, પણ ઇન્દ્રિયોને જીતે તે શૂર. શાસ્ત્રો ભણી જાય તે પંડિત નહિ, પણ ધર્મને આચરે તે પંડિત. તેવી જ રીતે વાણી વિલાસ કરનારી એ વક્તા નહિ પણ સત્યને ઉચ્ચારે તે વક્તા

ઇંગ્લેંડમાં એક સંસ્થા છે સત્યના સિદ્ધાન્તની સભા. Padlock Society આ મંડળમાં ઉમરાવ કુટુમ્બથી માંડીને ગરીબ કુળમાં જન્મેલો માણસ પણ સભ્ય થઈ શકે છે એ મંડળની વિશિષ્ટતા એ છે કે એના નિયમોને નહિ પાળનાર વડાપ્રધાનને પણ માન ન મળે, જ્યારે એના નિયમોને પાળનાર

એક સામાન્ય વ્યક્તિને પણ માન મળે, એનું એનું બંધારણ છે અને એના બંધારણીય સિદ્ધાન્તો અનુસાર જે વર્તે તેજ એનો સભ્ય ગણાય.

આ મંડળના સભ્યો મુઠ્ઠીભર જ છે પણ જે છે તે પૂરે પૂરા કસાયેલા છે એમાં દાખલ થનારે આટલી પ્રાથમિક વિધિ કરવાની હોય છે ત્યાં એક ચાંદીનું તાળું ને સોનાની કૂંચી છે સભ્ય થનારે એ તાળાને ત્રણ વાર ઉઘાડવાનું ને ત્રણ વાર બંધ કરવાનું હોય છે આ રીત આપણને કેટલી વિચિત્ર લાગે ! પણ આપણે જો ઊંડા ઉતરીશું તો આપણને ખબર પડશે કે આ ઉઘાડ-વાસ કરવાની પાછળ કેવો ભવ્ય હેતુ છે!

તાળું વાસનારો આવો સંકલ્પ કરે છે : આજથી હું મનથી કોઈનું ય ભૂરુ ચિન્તવવાનું બંધ કરું છું વચનથી કોઈનું ય ખરાબ બોલવાનું બંધ કરું છું ને કાયાથી કોઈનું ય ખરાબ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું ચાંદીના તાળાને સોનાની ચાવીથી બંધ કરું છું એટલે ચાંદી જેવા ઉજ્જ્વળ મુખને હું પ્રતિજ્ઞાની સુવર્ણકૂંચીથી બંધ કરું છું આ મુખરૂપી તાળું ત્યારે જ ઊઘડશે કે જ્યારે આમાંથી સત્યની કે પ્રશંસાની વાણી ટપકશે. અસત્ય કે નિન્દા માટે તો આ મુખ હવે પછી બંધ છે મારાં નયન સત્યને જોશે, અસત્યને નહિ. મારા કાન સત્યને સાંભળશે, અસત્યને નહિ. મારી જીભ સત્યને ટપકાવશે અસત્યને નહિ! મનથી, વચનથી, કાયાથી કોઈનું ભલું થશે તો કરીશ; ભલું ન થાય તો કંઈ નહિ, પણ કોઈનું ભૂરુ તો નહિ જ કરું

આ જ વાતને ભારતના તેજસ્વી સંતો હજારો વર્ષથી

પોતાના જીવનદ્વારા કહેતા આવ્યા છે,

> વચન—રતન મુખ કોટડી, ચૂપ કર દીજે તાળ,
> ગ્રાહક હોય તો ખોલીએ વાણી વચન રસાળ.

વચન એ તો રત્ન છે મુખ એ આ મહામૂલા રત્નોને રાખવાની તિજોરી છે રત્ન કંઈ જેમ તેમ અને જ્યાં ત્યાં રખાય ? એ તો બંધ તિજોરીમાં જ શોભે. પણ તિજોરી સદાકાળ કંઈ બંધ રખાય ? ગ્રાહક આવે, કોઈ ખરીદનાર આવે, કોઈ સાચો પારખુ આવે તો તિજોરી ખોલવી જ પડે. પણ ખોલ્યા પછી તો એ રત્નો એવી રીતે સુઘડાઈથી બતાવવાં કે જોનાર ડોલી ઊઠે એ વચન-રત્નમાં મિષ્ટતાના પાસા હોય, હિત ચિન્તનનો આકાર હો, સત્યનાં પ્રકાશિત કિરણો હોય, તો જોનારા પણ વાહ વાહ ! પોકારી જાય !

હું કહું છું કે સત્ય, તથ્ય ને પથ્યથી ભરેલું આપણું વચન હોય તો એની આગળ કોહીનૂર હીરો પણ કંઈ જ હિસાબમાં નથી !

ઘણા વખત પહેલાં આગમ-સાહિત્યમાં વાણીના આઠ ગુણો મેં વાંચ્યા હતા. મને થયું કે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત આપણાં વચન હોય તો તો આ સંસારમાંય શાન્તિનું સ્વર્ગ ઊભું થાય ! તે આઠ ગુણોને હું આપની આગળ મૂકું છું

વાણીનો પહેલો ગુણ તે મધુરમ્ ।

આપણું બોલવું એવું હોવું જોઈએ કે જેમાંથી મધુરતા ટપકે મીઠાશ ઝરે, વાણીમાંથી સૌરભ નીતરે. સાંભળનારના મન પણ એ પ્રિય વચન ફરી સાંભળવા તલસે વાત એની એક જ હોય પણ એક મધુર એવી મીઠાશથી રજૂ કરે કે

સાંભળનાર આનંદથી ડોલી જાય ત્યારે એ વાત બીજો એના કડુ શબ્દમાં મૂકે કે સાંભળનાર હસતો હોય તો રડી પડે.

મધુર શબ્દોમાં માતાને કહ્યું હોય કે 'કેમ છો મારી મા?' તો માતા ખુશ થઈને કહેશે કે 'આવને મારા બા.' પણ એ જ વાત કડુ શબ્દમાં કહી હોય કે 'કેમ છે મારા બાપની વહુ!' તો ઉત્તર મળશે કે "તારું કાળવું ખાઉં!' શબ્દોમાં કેવો જાદુ છે! એકજ વાત રજૂ કરવામાં પણ કેટલું અંતર! કવિએ કહ્યું છે:—

> શબ્દ શબ્દ તુ ક્યા કરે! શબ્દકો હાથ ન પાંવ,
> એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ.

શબ્દને હાથ કે પગ હોતે નથી, પણ એનામાં એવી તાકાત છે કે સુંદર રીતે એનો ઉપયોગ થયો હોય તો એ ઘવાયેલા હૈયાના ઘા પર મલમપટ્ટાનું કામ કરે, પણ એ જ શબ્દ અનુચિત રીતે વાપર્યો હોય તો કોઈના દિલમાં ન હોય તોય જખમ ઊભો કરે. એટલા માટે આપણી વાણી મધુર હોવી જોઈએ.

મધુરતાનું તો સમજ્યા, પણ મધુરતાના નામે ખુશામત આવી જાય તો? તો તો જુલમ થાય. એ વાણીજ પતનનું સાધન થાય. ન બોલવાને ઠેકાણે બોલે, અને બોલવાને ઠેકાણે મૌન થઈ જાય, તો કેવું અયોગ્ય થાય! એટલે વાણીનો બીજો ગુણ છે निपुणम्।

વચન જેમ મધુર હોય તેમ સાથોસાથ નિપુણ પણ હોવું જોઈએ. જેની વાણીમાં નિપુણતા હોય તે ખોટી ખુશામત કરે નહિ. કોઈની ખોટી શોભા વધારે નહિ અને કોઈ બનાવવા

આવે તો અવસરે એને ચેતવ્યા વિના પણ રહે નહિ.

એક ફૂલણજી પતિ વારંવાર પોતાની પત્ની આગળ પોતાનાં રૂપ, શક્તિ, ગૌરવ અને કુટુંબના વખાણ કરતો આથી આ કંટાળી જતી. એક વાર પતિએ પૂછ્યું : 'મારા સગાઓ પર તારો પ્રેમ કેવો છે ?' નિપુણ શબ્દોમાં પત્નીએ ઉત્તર વાળ્યો. 'પ્રાણનાથ ! આપનાં સગાઓ પર મારો પ્રેમ કાં ન હોય ? હું તો મારી સાસુ કરતાંય આપની સાસુને વધારે ચાહું છું !' આ મધુર છતાં નિપુણ ઉત્તર સાંભળ્યા પછી એના પતિને થઈ ગયું કે આનાથી ખોટી બડાઈ કે ખુશામત સાંભળવી નહિ મળે. આ ઉત્તરમાં મધુરતા ને નિપુણતાનું મિશ્રણ છે.

ત્રીજો ગુણ છે : સ્તોકમ્ । સ્તોક એટલે થોડું બોલવું. ખરું પણ થોડું બોલવું જરૂર પૂરતું જ બોલવું. બહુ બોલ બોલ કરનારના વચનની કિંમત હોતી નથી. બહુ લવારો કરનાર જ્યાં ત્યાં ને જ્યારે ત્યારે શિખામણ દેનાર વાચાળમાં ખપી જાય છે. એના પર લોકોને વિશ્વાસ બેસતો નથી. એ બોલે તો લોકો એને શાન્તિથી સાંભળે નહિ. અને સાંભળે તો એના પર વિશ્વાસ મૂકે નહિ, માટે થોડું બોલવું. જરૂર પડે ત્યારે બોલવું અને થોડા શબ્દોમાં ઘણું કહેતા શીખવું.

એક પ્રસંગ મને યાદ આવે છે. મુંબઈમાં પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજને વંદન કરવા એક ગૃહસ્થ આવ્યા હતા. બે માળ ચઢીને પેલા ભાઈ ઉપર આવ્યા. આવનારનું શરીર જરા ભારે હતું. એ હાંફી ગયા. વંદન કર્યા પછી સ્મિત કરી એમણે કહ્યું :—

સાહેબ, આપ તો બહુ જ ઊંચે બિરાજો છો!

મહારાજશ્રીએ સ્મિત કરી માર્મિક ઉત્તર વાળ્યો: હા ભાઈ! અમે ઊંચે બેસીએ એટલે જ તો તમે વંદના કરવા આવો છો!

આ વાક્યમાં ગર્ભિત હતું કે અમે સદ્‌ગુણના સિંહાસન પર બેસીએ એટલે તમે વંદના કરો છો. સદ્‌ગુણો ન હોય તો અહીં કોણ આવે? આ ટૂંકા ઉત્તરથી પણ આપણું મન આનંદ પામે છે કારણ કે આ ઉત્તરમાં મધુરતા, નિપુણતા ને અલ્પતાનું સમભાવ સંમિશ્રણ છે!

કાર્યોપપત્તિમ્—બોલો ગુણ તે ખાસ કંઈ કામ હોય તો જ બોલવું. નહિ તો મૌન રહેવું. મૌનથી વાણીનું મૂલ્ય વધે છે. મૌનથી વાણીમાં ચિન્તન આવે છે. મૌનથી વચનમાં તેજ આવે છે. અને મૌન પછી પ્રગટેલી વાણીમાં કોઈ અજબ જુસ્સો હોય છે. એવી વાણી સાંભળવા વર્ષો રહેવા તલસતા હોય છે. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિને લઈને આજ કેટલાક કોઈ ઠેકાણે ખાણું હો તોય ભાષણ ઠોકે. જ્યારે રશિયામાં સ્ટેલિન જરૂર વગર કદી ન બોલે. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે આપણા આગેવાનોને સાંભળવા કોઈ તૈયાર નથી, ત્યારે સ્ટેલિન ક્યારે શું બોલશે એ માટે લોકો સાંભળવા તલસી રહ્યા છે! માટે કામ વિના નકામી વાત ન કરવી. વ્યવહારમાં પણ આપણને ઘણા માણસો એવા એવા મળે છે કે જેમને બોલવાનું ન મળે તો આફરો ચડે! બોલે ત્યારે જ જંપ વળે. એ બોલે ત્યારે એની વાતમાં ન હોય માથું કે ન હોય પગ. જેમ આવે તેમ આડે ધડ ફેંકે રાખે! અને સાંભળનારના મનમાં થાય

કે આ ગલા ક્યારે જાય ! માટે જરૂર પૂરતું બોલવું

ગર્વરહિતમ્–આપવડાઈની વાણી ત્યજ વિવેકી હોવી જોઈએ. વાતવાતમાં આપબડાઈ કરવી, પોતાની જ વાત આગળ ધરવી, પોતે શું કર્યું અને શું નથી કર્યું એનું લંબાણથી વિવેચન કરવું–આ બધું અભિમાનનું સૂચક છે જ્યારે માણસ આપબડાઈ કરતો હોય છે ત્યારે વિવેકી સાંભળનાર તો એના પર મનમાં હસતો હોય છે પણ જાતપ્રશંસામાં પડેલા માણસને એ સામે ધ્યાન હોતું નથી. પોતાની પ્રશંસામાં પડેલો માણસ વિવેકશક્તિ ખોઈ બેઠો હોય છે અને અવિવેકી માણસ સામા માણસને સમજવા જેટલો શક્તિશાળી ક્યાંથી થાય ! અભિમાની માણસ કેવો વિવેકશૂન્ય બને છે તેનો તમને એક દાખલો આપું

દાદાભાઈ નવરોજી ઇંગ્લૅંડમાં એક વાર ત્યાંના ઉમરાવો સાથે ખાણું લેતા હતા. સારા સારા બુદ્ધિશાળી માણસોએ એ પ્રસંગે હાજરી આપી હતી. વાત વાતમાં એક વાત ઉપર જરા વધારે પડતી ચર્ચા થઈ એમાં દાદાભાઈએ પોતાનો મત દર્શાવ્યો. ત્યાં બેઠેલા એક બાનુએ અભિમાનભર્યા શબ્દોમાં ટીકા કરતાં કહ્યું: What these ugly and black Indians can understand about it? (કદરૂપા અને કાળા હિન્દુસ્તાનીઓ આ બાબતમાં શું સમજે?) આ સાંભળી દાદાભાઈ નવરોજીએ ખીસામાંથી આરસી કાઢી, એ બાનુના મુખ આગળ ધરી નમ્રતાથી કહ્યું: You can see your face in it (તમે તમારું મોઢું આમાં જોઈ શકો છો) મતલબ કે આ સ્ત્રીના મુખ કરતાં પોતાનું ઉજ્જ્વળ ને

પ્રતિભાસંપન્ન મુખ જ એની કાળાશ ને કદરૂપતા ભૂલાવા કરવા પૂરતું હતું. આથી સૌ હસી પડ્યા.

વિવેકી માણસે તો કામ જ એવું કરવું જોઈએ કે જેથી એનું કામ જ એની પ્રશંસા કરે. માણસને પોતાને તો બોલવાનીય જરૂર ન પડે. અભિમાન કરતા નમ્રતાપૂર્વક મૂકવામાં આવેલી વાતને લોકો શાન્તિથી સાંભળે છે. બોલનાર નમ્ર રીતે બોલતો હોય તો એના પ્રત્યે લોકોને સહાનુભૂતિ પ્રગટે છે અને બોલનારના શબ્દો સામાના હૈયામાં સોંસરા ઊતરી જાય છે. નમ્રતાથી જ વાણીનો આવકાર છે

અનુલ્બણમ્—વાણી તુચ્છ ન હોવી જોઈએ. વાણીમાં મીઠાશ, ગંભીરતા અને સહૃદયતા હોવી જોઈએ. આજ આપણાં ઘરોમાં કેવી તુચ્છ વાણી બોલાઈ રહી છે! વાણી તોછડાઈ ને અસભ્યતાથી છલકાતાં આજનાં ઘરો જોઉં છું ત્યારે હૃદયમાં ક્ષોભ થાય છે. ઉચ્ચ કહેવાતા મનુષ્યોના ઘરો પણ આજ કેવાં સંસ્કારહીન બનતાં જાય છે! આર્યાવર્તનાં ઘરોમાં પત્ની પતિને આર્યપુત્ર દેવ નાથ કહીને સંબોધતી અને પતિ પત્નીને દેવી કહીને સંબોધતો. એના બદલે આજ તોછડાઈભર્યાં અયોગ્ય સંબોધનોથી ગૂંજી ઊઠ રહ્યા છે

બાપ દીકરાને ખોળામાં બેસાડી રમાડતો હોય અને બાળકને રમાડતાં રમાડતાં લાડમાં બાપ કહે છે: મારો સાળો બહુ તોફાની. હું એને પૂછું છું કે ભાઈ! આ બિચારો તારો સાળો ક્યારે થયો? કઈ રીતે થયો? ત્યારે કહેશે કે હું તો અમસ્તો જ બોલું છું. આમ બોલાય

છે! પણ પોતે શું બોલે છે એનું એને ભાન નથી. એકરાના મનમાં આમીણતાનું કેવું ઝેર રેડાય છે એનો એને ખ્યાલ નથી. છોકરી પાણીનું બેડું ભરીને આવતી હોય અને ઠોકર વાગે ને બેડું ફૂટી જાય તો મા એ છોકરીને કેવા હલકા ને તુચ્છ શબ્દોથી ઠપકો આપવાની શરૂઆત કરે? હું નહિ કહું તમે જ કહો. હવે તમે નહિ કહો તોય ચાલશે મનમાં સૌ સમજે છે મૂળ વાત તો એ છે કે—આપણા શબ્દોમા તુચ્છતા વધી ગઈ છે આજ સુધરેલા માણસો પણ કેવુ તુચ્છ બોલે છે તે આ પ્રશ્નોત્તર પરથી સમજાશે.

એક શેઠે નોકરને તુચ્છતાથી કહ્યું સાલા! તારામા જરા ય અક્કલ નથી નોકરે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો વાત સાચી છે શેઠ! મારામા અક્કલ નથી જ મારામા અક્કલ હોત તો હું તમારે ત્યા નોકરી ન કરત પણ તમને મારે ત્યાં નોકર રાખત!

બોલો આમાં બોલનારે શું સાર કાઢ્યો? એના કરતા તુચ્છ—હલકા વચનો ન કહ્યાં હોત તો કેવુ માન રહેત? તુચ્છ વાણીથી મિત્ર હોય તોય શત્રુ થાય, જ્યારે અતુચ્છ અને સભ્યતાભર્યા પ્રિય વાર્તાલાપથી શત્રુ હોય તોય મિત્ર થઈ જાય

પૂર્વસંકલિતમ્—જે બોલવુ તે સંકલનાપૂર્વક ને પૂરેપુ વિચારીને બોલવુ વિચારના અભાવથી ગાજીને કાઢેલુ વચન અતિશયવાળું હોય છે અને બોલેલા વચનને ફેરવવાનો પ્રસગ આવતો નથી. બોલતા પહેલા વિચાર કરવો કે આ સ્થાનમાં આ બોલવા જેવુ છે કે નહિ? આ બોલીશ તો તેનુ પરિણામ શુ આવશે? મારા બોલવાનો શો ઉદ્દેશ છે? જ્યારે એ

બોલું છું તેની કેટલી અસર થશે?—આ રીતે પહેલાં વ્યવસ્થિત કરીને કે વિચાર કરીને ઉચ્ચારેલ વાક્ય ધારી અસર કરી જાય. અરે! એવું વચન તો રત્ન કરતાં ય વધી જાય.

શબ્દ સરીખા ધન નહિ, જો કોઈ જાણે બોલ,
હીરા તો દામે મિલે, શબ્દ ન આવે મોલ!

એક કવિ કહે છે કે બોલતાં આવડે તો વચનનું તેજ હીરાના તેજનેય ઝાંખું પાડે. પણ શરત એટલી કે વિચારીને બોલવું. આ રીતે વિચારીને બોલનારની વાણીમાં અધર્મ તો હોય જ ક્યાંથી? એટલે વાણીનો આઠમો ગુણ તે ધર્મ સંયુક્ત!

ધર્મસંયુક્તમ્—આપણી વાણીમાં ધર્મ હોવો જોઈએ. વાણી એ પવિત્ર વસ્તુ છે ઈશ્વરના જેટલી જ પાવન છે. એનો દુરુપયોગ કેમ થાય? હું તમને જ પૂછું કે તમારી વાણી આજે પવિત્ર છે ખરી? તમે શબ્દને શા માટે ઉચ્ચારો છો? જો તમારી વાણીમાં નિંદા હોય, વિકાર હોય, તિરસ્કાર કે પક્ષપાત હોય તો તમારી વાણી પવિત્ર કઈ રીતે ગણાય? ધર્મયુક્ત કઈ રીતે મનાય?

તમને કોઈ સામો મળે તો એની પ્રશંસા કરો, એના ગુણગાન કરો, એની વાહવાહ પોકારો અને એ જાય કે તરત એનું ઘસાતું બોલો. એ ક્યાંનો ન્યાય? કોઈનાય ન જોયેલા કે ન જાણેલા દોષોનું વર્ણન કરવું, એમાં રસ લેવો, એમાં સંમતિ આપવી, આ બધો વાણીનો વ્યભિચાર નથી? આજ કોઈ બે મિત્રો મળે તો ગામની નિંદા કરે. એમાં કોઈ ત્રીજો મળે તો એ પણ એ બેમાં ભળી નિન્દક-મંડળ વધારે. એમ કરતાં એ ત્રણમાંથી એક ચાલ્યો જાય, તો તુરત એ બન્ને

સેવા થઈ, જનારની નિન્દા કરવા મંડી પડવાના. આ તે કેવી વાણી! અરે! શું વાણી આ માટે મળી છે? આમ જો અધર્મયુક્ત વાણીનો વ્યાપાર ચાલશે તો પછી માણસના વચન પર વિશ્વાસ કોણ કરશે?

મસ્ત માણસ તો આવો વાણીવિલાસ સાંભળી સમજી જાય કે જે માણસ બીજાની ગેરહાજરીમાં એની નિન્દા કરે છે તે મારી ગેરહાજરીમાં મારી નિંદા કાં ન કરે? આવો હલકા પણ નીચો વિચાર કરનાર માણસ આપણાઓનો મિત્ર રહે ખરો! આવા માણસને કોઈ સારો માણસ ધારી ન્યાય તોળવા બેસાડે તો એ ન્યાય પણ કેવો આપે? એની વાણીમાંથી એ જ નીકળે કે મારું મારા બાપનું ને તારું મારું સહિયારું!

ધર્મયુક્ત વાણી કોને કહેવાય અને ધર્મયુક્ત વાણીવાળો માણસ કેવો નિષ્પક્ષપાતી અને નીડર હોય તેનો એક સુંદર દાખલો ઇતિહાસમાં છે.

એક રાજા ધનુર્વિદ્યા શીખતો હતો. રાજાના હાથથી અજાણતાં એક બાણ છૂટ્યું અને એક નિર્દોષ માણસને વાગતાં એ મરણ પામ્યો. મરનારની માતાએ આની ફરિયાદ ત્યાંના વડા ન્યાયાધીશ પાસે કરી.

તે જમાનામાં રાજાનું રક્ષણ જેમ ક્ષત્રિઓના હાથમાં હતું, તેમ ન્યાય અને પ્રજાની સલામતીનું ખાતું બ્રાહ્મણ જેવા ધર્માધિકારીના હાથમાં હતું અને એ ધર્માધિકારી પુરુષ વડા-ન્યાયાધીશ ગણાતા. ન્યાયને વફાદાર એવા ન્યાયાધીશે રાજાને ન્યાયાલયમાં હાજર થવાનો આજ્ઞાપત્ર મોકલ્યો. રાજા આવ્યો ત્યારે એને ઉચ્ચ સ્થાન પર બેસાડવાને બદલે ગુનેગારના

પાંજરામાં ઊભા રહેવાની એણે સૂચના કરી.

આ દશ્ય સૌ જોઈ જ રહ્યા. રાજાએ પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો. એણે અમુક દંડ કરી રાજાને મુક્ત કર્યો અને પછી ન્યાયાસનની બહાર આવી ન્યાયાધીશે અતિ નમ્રતાથી રાજાને નમન કર્યું આથી રાજા ખૂબ પ્રસન્ન થયા, અને પોતે સંતાડી રાખેલી નાની તલવાર બતાવતા કહ્યું : ન્યાયાસનના આજ્ઞા-પત્રને માન આપી હું અદાલતમાં હાજર થયો પણ મને એમ લાગ્યું હોત કે ધર્મ ને ન્યાયથી તમારી વાણી વેગળી છે તો આ તલવારથી તમારો શિરચ્છેદ અહીં જ કરી નાખત. પણ તમારી ધર્મ ને ન્યાયમય વાણીથી મને આનંદ થાય છે ને તમારા જેવા ન્યાયાધીશથી હું ગર્વ લઉં છું કે મારા રાજ્યમાં રાજા કરતાં ન્યાયને પ્રથમ માન આપનારા ધર્મનિષ્ઠ ન્યાયાધીશ છો!"

તે જ ઘડીએ પોતે જભ્ભામાં સંતાડી રાખેલી સોટી બતાવતા ન્યાયાધીશે કહ્યું : રાજન! સારું થયું કે તમે અદાલતને માન આપ્યું અને મારો ન્યાય માન્ય રાખ્યો. નહિ તો હું સોગન ખાઈને કહું છું કે તમે ન્યાયને ઠોકર મારી હોત તો હું આ સોટીથી તમારા બરડાની ખબર અહીં જ લઈ હોત. સારું થયું કે આપણને બન્નેને સદ્બુદ્ધિ સૂઝી!"

વાહ આ કેવો ન્યાય? કેવી ધર્મમય વાણી? આ પ્રસંગ શું કહે છે? આપણી વાણીમાં ધર્મ જોઈએ, ન્યાય જોઈએ, સત્ય અને પવિત્રતા જોઈએ. કોઈનેય આપણી વાણીથી અન્યાય ન થઈ જાય એવી કાળજી રાખી વર્તન કરનારા કેટલા? આવા વિચારક ઘણા હોય તો અત્યારે કેટલી શાંતિને પામ

કામના હોય ? એટલે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત વાણી બોલે તે વક્તા, નહિ તો બકતા-લબાડ !

માત્ર ભાષણ સારું કરી જાય વાણી શુદ્ધ બોલી જાય, એટલા માત્રથી જ્ઞાનીઓ એને વક્તા નથી કહેતા. એમ તો કાશીમાં એવા કેટલાક વિદ્વાનો છે કે જે બોલવામાં વ્યાકરણની એક અશુદ્ધિ આવે તો જીભ કાપવા હાથમાં ચપ્પુ લઈને બેઠા હોય પણ એ જ પંડિતો ગંગાના ઘાટ પર જાય ત્યારે ગાયત્રીનો જાપ કરતા જાય ને માછલું દેખાય તો લોટામાં નાખતા જાય. એમને પૂછો કે આ લોટામાં શું છે ? તો કહેશે જળતોરી

આવા માત્ર વાચાળ પંડિતો પોતાનું કે એના સમાગમમાં આવનારનું શું કલ્યાણ કરે ? આવી જ હાલત છે આજની વિદ્યાપીઠોના સ્નાતકોની ! આ જ્ઞાનનો વાણીવિલાસ જનકલ્યાણ માટે નથી વપરાતો પણ લોકોને છેતરવા માટે અને અભણોને આંજવા માટે વપરાય છે એટલે આજે માણસ વાણીનો ઉપયોગ પોતાના વિચારોને વ્યક્ત કરવા માટે નહિ, પણ પોતાના વિચારોને છુપાવવા માટે કરી રહ્યા છે

માણસની વાણીમાં સત્ય ન હોય અને દંભ હોય તો એની બીજી અસર તો થવાની હોય ત્યારે થાય, પણ પ્રત્યક્ષ અસર તો એ થાય કે—એ સાચું બોલતો હોય ત્યારે પણ લોકો એને ખોટું માને છે ! એ સોગન ખાઈને કહેતો હોય તોય એના વચન પર લોકોને વિશ્વાસ ન બેસે ! માટે વાણી પવિત્ર રાખો અને એ વાણીને પવિત્ર રાખવા માટે તપ જોઈએ.

જેમ આચારને શુદ્ધ રાખવા માટે તપ, વિચારોને શુદ્ધ ને સ્વસ્થ રાખવા માટે તપ તેમ ઉચ્ચારને શુદ્ધ ને પવિત્ર

રાખવા માટે વાણીનું તપ કરવું જોઈએ.

अनुद्वेगकरं वाक्यं, सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते॥

વાણી એવી હોય કે સાંભળનારને ઉદ્વેગ ન થાય, સત્ય છતાં મધુર ને હિતકર હોય, ઊંડા ચિન્તન અને અભ્યાસમાંથી પ્રગટેલી હોય—આ વાણીનું તપ! આવા તપથી માણસ એ સાચો માણસ બને છે. તપ વિનાની, ચિન્તન વિનાની, અભ્યાસ વિનાની કર્કશ વાણી તો પશુઓ પણ બોલી શકે છે. એમાં માણસ બોલીને શું વધારે કરે છે? આ હું એકલો જ નથી કહેતો હો! ગીતા પણ કહે છે કે માણસની વાણી વાઙ્મય તપમયી હોય. તપમયવિહોણી વાણી તો પશુની હોય!

એક જૂના વખતની વાત છે જ્યારે માણસો આટલા આળસુ ને જૂઠબોલા નહોતા પણ સાદા ને સાચાબોલા હતા. તે વખતે એક ગૃહસ્થને ત્યાં સંત પધાર્યા. પણ આ ઘરનાં માલિક—સ્ત્રીપુરુષ—બહારથી ઘણાં સુંદર ને ભલા લાગતાં હતાં પણ અંદરથી સાવ જ બેહાલ! એક મહિનાના પરિચયથી સંત જાણી ગયા. એ ઘરમાં સત્ય, ચિન્તન, સ્વાધ્યાય મધુરતા કંઈ જ ન મળે. એકલા બાહ્ય વૈભવના આડંબરનો કોલાહલ હતો. સંતે મહિના પછી વિદાય વખતે આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું: 'માણસ બનજો!'

પુરુષ પ્રમાદિયો હતો. એણે આ વાક્ય પર જરા ય વિચાર ન કર્યો, પણ સ્ત્રી જરાક ચકોર હતી, એ પામી ગઈ. એણે પતિને પૂછ્યું: આપણે માણસ નથી? શું ઢોર છીએ? સંતે 'માણસ બનજો' એમ શા માટે કહ્યું? આ સાંભળી

પુરુષને પણ જરા વિચાર આવ્યો. વાત સાચી હતી. સંતે આમ કાં કહ્યું ! એવું મનમાં આંકવાળી એ ફરી મળશે ત્યારે પૂછીશું.

કોઈ પણ વચન પર ઊંડાણથી વિચાર કરીએ તો જ વક્તાની વાણીનો મહિમા સમજાય નહિ તો શ્રવણ માત્ર એક વ્યસન બની જાય વ્યસનની માફક પ્રવૃત્તિ કરે ખરો પણ એમાંથી પ્રકાશ ન મેળવે પ્રકાશ તો ઊંડા ચિંતનથી જ મળે.

બે વર્ષ પછી ફરી સંત પધાર્યા ત્યારે પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું મહારાજ ! માણસ પહેલે એનો અર્થ શું ? શું અમે ઢોર છીએ ? સંતે પોતાની પાસે એક કાચ હતો તે આપતાં કહ્યું લો આ કાચ, આ એવો અદ્ભુત છે કે એના ઉપરના ભાગમાં જોશો તો તમે માણસ દેખાશો અને અંદરના ભાગમા જોશો તો તમે જે છો તે દેખાશો."

સ્ત્રીએ કાચના અંદરના ભાગમા જોયું ને એ ચમકી કાં? પતિએ પૂછ્યું સ્ત્રીએ ભડકીને કહ્યું. ઓ બાપ રે ! હું તો આમા કૂતરી દેખાઉં છું અને શેરીના નાકા પર ઊભી રહીને ભસી રહી છું હાય રે ? હું કૂતરી ?"

ઉતાવળિયા પુરુષે કહ્યું : લાવ, મને જોવા દે અને પોતાની જાતને જોતાં જ એણે રાડ પાડી. અરે આ શું ? હું ગધેડો ! ઉકરડા ઉપર ઊભો રહી ભૂંકનાર હું ગધેડો ! અરે, મહારાજ ! જુલમ કર્યો ! તમે અમને આમ જનાવર કાં બનાવો ?"

સંતે કહ્યું ભલા માણસો ! આમા હું શું કરું ! તમે જે રીતે જીવો છો તે રીતે આમાં દેખાયા છો ! માણસ બહારનો આકાર ભલે તે મેળવી શકે પણ અંદર કૂતરા જેવો છે કે માણસ જેવો, તે જ ખરો પ્રશ્ન છે જે મનથી સત્યને પૂજતો

નથી, સત્યને ઉચ્ચારતો નથી, સત્યને આચરતો નથી. અને એનાં મનને વાચાનો મેળ નથી તે મનુષ્ય જીવતા છતાં પણ છે તે આપણું કરતો નથી પણ ભસે છે, બોલતો નથી પણ જાણે છે!

આજનું વ્યાખ્યાન એટલે વાણીના તત્ત્વની વિચારણા. જીવન ગંભીર વિચારણા માગે છે. બહાર તમે ગમે તે હો, હું એ અંગે કંઈ જાણવા નથી માગતો. તમે અંદર આવો. અંદર તમે કેવા છો તે મને કહો. સત્યનો વાઘો તો પહેર્યો પણ એ વાઘા નીચે શું છે તે મને કહેશો? બોલો, મારા ભાઈઓ! બોલો! આજ નહિ બોલો તો ક્યારે બોલશો? મનને વાણીનો સુમેળ છે કે કુમેળ? મનને વાણીએ આપણા જીવનને સંગીતમય બનાવ્યું છે કે બેસૂરું? જીવનમાં શું છે આનંદ કે અફસોસ?

કોઈને ગૂમડાં થયાં હોય અને ઉપર કોટ પહેરીને ફરતો હોય તો કોને ખબર પડે કે આ કપડાં નીચે ગૂમડાં ખદબદી રહ્યાં છે? ગૂમડું ભલે બહાર ન દેખાય પણ અંદર તો પીડા થાય ને ઝળ ઉપડે ને? લોહી નીકળે ને? તમને કોઈ દિવસ અસત્યનું ગૂમડું ઊઠ્યું છે ખરું? એની પીડા થાય છે ખરી? અસત્યની પીડા જરાય નથી થતી? કંઈ નહિ. આજ નહિ થાય તો મરતી વખતે આ ચિત્રો નજર સામે ખડાં થશે. ભૂતાવળની જેમ નાચવા લાગશે અને અસત્યવાદીને મૂંઝવી મારશે. પણ જો આપણા જીવનમાં સત્યનો સૂર્ય ચમકતો હશે તો અન્ધકારનો જરાય ભય નથી.

આપણે કોઈ નાનકડી વસ્તુ ખોઈ બેસીએ છીએ ત્યારે કેટલો બધો અફસોસ થાય છે? એક રૂપિયો ખોવાઈ ગયો હોય તો કેટલી ચિંતા થાય? પણ આજે આપણો આત્મા

આપો ને આપો અસત્યમા ખોવાઈ ગયો છે એનો જરાય વિચાર આવતો નથી. આ કેવુ આશ્ચર્ય !

આજકાલ કેટલાક ભોળા માણસો આવે છે અને કહે છેઃ કંઈક મંત્ર બતાવો, કંઈક સિદ્ધ થાય એવો જાપ દેખાડો. આપને વચનસિદ્ધિ આવડે છે હું કહું છું કેઃ અરે ભોળા જીવો ! આમ ભ્રાન્તિમાં ખોટા ન ભમો ભાઈ ! પ્રિય પથ્ય અને સત્ય એ વચન–સિદ્ધિનો મંત્ર છે ! સત્યના પ્રકાશથી ઝળહળતુ સુમધુર હિતવચન એ રામબાણ છે; એ અફર છે જેને વાગે તે વિંધાયા વિના ન રહે. એ વચન જેના ચિત્તમાં પેસે ત્યાં પ્રકાશના દીવડા પ્રગટે !

આજનુ વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરતા એટલુ જ કહુ કે સત્યવાદી યથેત્ વક્તા સાચો વક્તા તે છે કે જેની વાણીમાંથી સત્યનો પ્રકાશ ઝરે છે ! Not only with our lips but it from our lives—એટલે હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દોથી નહિ પણ આપણા જીવનમાંથી પ્રગટતા સત્યના તેજથી આપણી વાણીને રંગી સાચા વક્તા બનીએ !

[૪]

દાતા

માનવતાના સોપાન અંગે આપણે ત્રણ સોપાનનુ વિવેચન કરી ગયા. આજે ચોથા સોપાનનો વિચાર કરવાનો છે ચિન્તક શબ્દના ઉચ્ચારણમાં કેવુ રહસ્ય મૂકે છે તે જુઓ. એ કહે છે કે નરાણા અપરાનત કેવળ ધન વાપરવા માત્રથી દાતા નથી બનાતુ અને માત્ર પૈસા આપવાથી દાતા થઈ શકાતુ હોય

તો દાતા પ્રકૃતિ વા ન માનનારા હોય કે ન પણ હોય, આવો ગંભીર ભાવ ન હોત.

ચિન્તકો જાણે છે કે કીર્તિ માટે, ગયેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવવા માટે, પોતાના અપકૃત્યોને ધનના પડદા નીચે ઢાંકવા માટે અને કેટલાક પુણ્યથી પાપ ધોવાય એવા ભાવથી પણ દાન કરનાર છે આવી ભાવના દાન પાછળ રમતી હોય તો એ દાન ન કહેવાય. યાદ રાખજો, કેવળ પૈસાથી આ માની એકેય વસ્તુ ખરીદી શકાતી નથી, ધનથી જીવનજ્યોતનું એક પણ કિરણ પામી શકાતું નથી. ધનથી માન મળશે, સન્માન મળશે, પૂજા મળશે, પ્રતિષ્ઠા મળશે, કીર્તિ મળશે, અરે! જડ જગતની બધાય બધી વસ્તુઓ મળશે, પણ આત્મજ્યોતનું કિરણ ધનથી મળવું મુશ્કેલ છે એ આત્મજ્યોત મેળવવા માટે ધન સાથે મન પણ જોઈએ.

આજકાલ જ્યાં ત્યાં સમાજમાં અપાતા માનપત્રો અને દીવાલો પર ચોંટેલી કુમકુમ પત્રિકાઓને જોશો તો લાગશે, કે આજ ધનથી કીર્તિ કેટલી સસ્તી મળે છે તેનું આ પ્રદર્શન છે. કેટલીક કુમકુમ પત્રિકાઓ વાંચું છું ત્યારે તો માથું શરમથી નીચું નમી જાય છે મનમાં એમ થાય છે કે આવા મોટા આચાર્યો આવા નાના માણસોને આવા મોટાં વિશેષણો આપે છે! આખી જિંદગી સુધી ન કરવાના કામો કરીને થોડા પૈસા એકઠા ઓચ્છવ પાછળ વાપરી નાખ્યા એ શું એમને આવા વિશેષણો આપવાનાં?

આ ગૃહસ્થો માટે જે વિશેષણો વાપર્યાં છે તેટલાં ગુણો તેમનામાં હોય તો હું કહું કે મોક્ષ એમનાથી જરાય દૂર

નથી એમને હવે બીજું કંઈ કરવાની જરૂર નથી. એ વિશેષણો એવા તો એ તરી ગયા છે એમ જ લાગે! પણ હું આપને જ પૂછું છું : આ બધા વાપરેલા ઇલકાબો આપને શોભા લાગે છે? જેના માટે નરરત્ન અને દાનવીર જેવા શબ્દો વપરાયા છે એને ત્યાં એક ભૂખ્યો માનવી જાય તો એને એક ટંક પણ પ્રેમથી ભોજન મળે ખરું?

સભામાંથી: ભોજન તો ન મળે, પણ ધાબો તો મળેને?

તમે પણ ઠીક કહ્યું શું મળે? ધાબો? અને એવા માટે વળી આવા વિશેષણો? કેવા દાનવીર ને કેવા નરરત્ન! અને આ વિશેષણ આપનારાઓનાં વિશેષણો જેવા છે? અહીં કીર્તિ તો એમાં જ સમાઈ જાય છે! આ ઇલકાબો જ એટલા બધા છે કે આમાં નામ શોધવા જાઓ તો નામ પણ ન જડે. પણ આ ઇલકાબધારીઓ એમ કાચા ગુરુના ચેલા નથી. તેઓ જાણે છે કે હનુમાનજીના પૂછડા જેવી આ પદવીઓમાં આપણું નામ અટવાઈ જશે. એટલા માટે એમણે વાચનારને વાંચવા માટે સગવડ કરી આપી છે; પોતાનાં નામ મોટાં (મોટા) ટાઈપમાં ને બીજા રંગમાં છાપ્યા છે! એ જાણે છે કે પદવીઓમાં નામ અટવાઈ જવાની સંભાવના છે!

અને કેટલીક પત્રિકાઓમાં તો વળી ફોટા મુકાવ્યા છે અને આ ફોટાવાળી પત્રિકાઓમાં ભજિયા ને ચટણી બાંધશે ને કચરામાં પડીને સડશે. આશાતનાની હદ થઈ! આવાઓને આજે કહેનાર કોણ? આ નિર્નાયક સૈન્ય ક્યાં જશે એ ખબર પડતી નથી. મને તો ભય લાગે છે કે ક્યાંક નીચે ન ઉતરી જાય! જેમ એક નૌકામાં બે નાવિક જેવા હોય અને બે

પોતાને ઠીક પડે તેમ હોમાં મારે તો નોતની જે દશા થાય એવી દશા આજ સમાજની છે !

આવી ધમાલમાં દાતા શોધ્યા ય જડે ! આ તો સૌ કીર્તિ માટે લૂંટાલૂંટ કરવા નીકળેલા બહાદુરો છે ! દાન લેનાર પોતા સારુ પેલા કાળાબજારિયાઓના વખાણ કરે અને પેલાં સમાજને લૂંટવાની ધૂનમાં પડેલા મહાનુભાવોના ગુણગાન ગાય. એટલે પરિણામે બન્ને-ઓછું ભણેલા પુરુષો અને સમાજને લૂંટનાર વેપારીઓ-સમાજમાં માન ને પ્રતિષ્ઠા મેળવી જાય. ભોળા લોકો આમાં શું સમજે ?

એક સુભાષિત યાદ આવે છે :

उष्ट्राणां विवाहे तु गर्दभा वेदपाठकाः।
परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपं अहो ध्वनिः ॥१॥

ઊંટભાઈના લગ્નમાં ગદ્ધાભાઈ ગોર બન્યા. ગોર કહે : 'વાહ ! ઊંટનું કેવું સુંદર રૂપ છે !' ઊંટ કહે : 'વાહ ! ગદ્ધાજીનો કેવો મીઠો ધ્વનિ છે !' આવી આ સમાજની દશા છે આવા વાતાવરણમાં નુકસાન વેઠનાર દાતા ક્યાંથી પાકે ! સાધર્મિકોને ટેકો આપનાર એમનો હાથ છાતી ઉપર મૂકનાર અને પોતાના ગરીબ ભાઈઓની આર્થિક રીતે પીઠ થાબડનારા આત્મરત્નને ઓપે વાતાવરણમાંથી બહુ જ અલ્પ મળવાના. આ દાતાઓનો ઘણો પૈસો તો વાજાવાળા મંડપવાળા પ્રેસવાળા અરે રંગ બેરંગી મોટી મોટી કુમકુમ પત્રિકા છપાવવાવાળા ખાઈ જાય છે બે દિવસ વાહ વાહ થાય અને પછી હતા તેવા થઈ જાય !

પહેલાના જમાનામાં માણસને પાડવા માટે સ્વર્ગલોકમાંથી મેનકા ને અપ્સરાઓ આવતી, હવે એ નથી આવતી.

કારણ કે એમને કોઈ માણસો ગાંડા થઈ જાય ! એટલે આજના યુગમાં મેનકા ને અપ્સરા કીર્તિ ને પ્રશંસાના રૂપમાં આવે છે અને માણસોને પાડી દે છે આજ માણસની જરા પ્રશંસા કરો એટલે ફુલાઈને ફુગ્ગો થઈ જવાનો. વિદ્વાનો આવાઓને સાચા અર્થમાં દાતા નથી કહેતા ત્યારે દાતા કોણ ?

દાતા ભૂતહિતે રતઃ । પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણમાં જેનું મન રમે છે તે દાતા. દેવાના ઉમળકામાંથી પ્રગટેલી ઉદારતાની ભાવનાવાળો દાતા. એટલે જ અભયદાન ઉત્તમ છે ઉત્કૃષ્ટ છે આવી દાતૃત્વની ભાવના પ્રગટ્યા પછી પોતાના પ્રભાવથી પોતાના બળથી કે પોતાના અધિકારથી કોઈને ય ભય ન થાય એની કાળજી રાખે. તમારા હાથમાં તો એક સોટી હોય તોય હાથ સીધો ન રહે ! કા એ સોટી વાડ પર વિંઝાય કાં કૂતરાના બરડામાં પડે, કા કોઈ રસ્તામાં જતા ઢોર પર ફરી વળે. એક સોટી પણ ન પચાવી શકાય તો બંદૂક કે તલવાર તો કઈ રીતે પચાવી શકો ? જ્ઞાનીઓ કહે છે સાચા દાતાની આસપાસ તો એવી હવા હોય કે સૌ અભયનો મુક્ત આનંદ માણતા હોય !

ચૈતન્યદેવનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે ? માર્ગાનુસારીમાં પણ કેવા ગુણો હોય છે એ હું કહેવા માગું છું ચૈતન્યદેવ અને રઘુનાથ શિરોમણિ—બન્ને સહાધ્યાયી અને બન્ને પાછા મિત્ર, દોસ્તી એવી કે જાણે પુષ્પ ને પરિમલ. કદી છૂટા ન પડે. અથવા એમ કહીએ તો ચાલે —

મિત્ર એસા કીજિયે, જો ઢાલ સરીખા હોય
સુખમેં પીછે પડ રહે, દુઃખમેં આગે હોય

ખરો મિત્ર ઢાલનું કામ કરે સુખમાં પાછળ હોય

દુઃખમાં પણ જીવના આગળ હોય. તમારા મિત્રો સુખમાં ને મહેફિલમાં આગળ હોય ને દુઃખમાં ને સંકટમાં ભાગી જાય! એવા મિત્રો માત્ર ખાવા હાજર થાય, માર વખતે અદૃશ્ય થાય. એટલે મિત્રોને નાણી જોવા પડે છે. જેને તેને મિત્ર ન કહાય.

રઘુનાથે ન્યાયશાસ્ત્ર પર એક સુંદર ટીકા લખી, અને ચૈતન્યદેવને બતાવી. એમણે મિત્રના શ્રમની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું 'અદ્‌ભુત છે.' આથી રઘુનાથ મનમાં મલકાયા. એમને થયું, આ ટીકા મને જગતમાં પ્રખ્યાત બનાવશે. મારી કીર્તિ ભારતભરમાં ફેલાશે.

તે અરસામાં ચૈતન્યદેવ પણ ન્યાય પર ટીકા લખતા હતા. એમની ભાવના ખ્યાતિ મેળવવાની ન હતી, એમને પ્રશંસાની પડી ન હતી. એ તો ફક્ત આત્મશુદ્ધિથી લખ્યે જતા હતા. એક દિવસની સાંજે રઘુનાથ ચૈતન્યને ઘેર આવ્યા ત્યારે તે ટીકા લખી રહ્યા હતા. રઘુએ પૂછ્યું : 'મિત્ર શું લખો છો?'

સહજભાવે ચૈતન્યે ન્યાયનાં પાનાં મિત્રના હાથમાં આપતાં કહ્યું : 'આપણી પૂર્વે થયેલા વિદ્વાનોએ વાવેલાં વિદ્યાના વૃક્ષનાં ફળ આપણે ખાધાં. આપણે પણ થોડાં બીજ વાવવાં જોઈએ જે આવતી કાલની પેઢીને ખાવા કામ લાગે.'

રઘુનાથ જેમ જેમ એક પછી એક લીટી વાંચતા ગયા તેમ તેમ એમના ભવાં અદ્ધર ચઢતા ગયો. એમના મુખની લાલી ઊડી ગઈ ને ચહેરો પૂણી જેવું થઈ ગયું. ચિંતામગ્ન રઘુનાથને જોઈ એમણે પૂછ્યું : 'કેમ? આટલા બધા વિચારમાં ઊતરી ગયા?'

સ્વસ્થ બની રઘુનાથે કહ્યું : 'હવે મારી ટીકાને તો કૃતાર્થ

નહિ સૂવે! તારી આ પાંડિત્યપૂર્ણ ટીકા આગળ મારી ટીકા શું હિસાબમાં? હું માનતો હતો કે મારી ટીકાથી હું ખ્યાત-નામ થઈશ, પણ આ જોતાં લાગે છે કે એ એક કલ્પના જ હતી. મિત્ર! તું આ ગ્રંથથી અમર બની જઈશ. એમ કહી પોતાના શ્રમને વિફળ જતો જોઈ રઘુનાથે એક ઊંડો નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

ચૈતન્યને વિચાર આવ્યો: અમર તો કોણ થયું છે? નામ તેનો નાશ છે. મેં આ પ્રયત્ન કમાવા માટે ઉત્તમ બુદ્ધિએ કર્યો છે પણ મારા જ મિત્રની કીર્તિને એ હણતો હોય, એને જ એ અપયશકારક દેખાતો હોય તો મારે આ પ્રયત્ન ન કરવો.

એક પૂર્ણિમાની રાત બંને મિત્રો જલવિહાર કરવા નીકળ્યા હતા. ચાંદની સરિતાની છાતી પર રમી રહી હતી. બંને વાતોએ ચડ્યા. એટલામાં ચૈતન્યે બગલમાંથી એક પોથી કાઢી, અને જાણે પોતાના નાજુક દેહને, જળમાં પધરાવતો ન હોય એ રીતે ગ્રંથ પાણીમાં પધરાવી દીધો!

રઘુનાથે પૂછ્યું: મિત્ર! આ શું કર્યું?

કરુણાર્દ્ર સ્મિત કરી ચૈતન્યદેવે કહ્યું: જે ગ્રંથ મારા મિત્રના કીર્તિચન્દ્રને રાહુ બની ગ્રસી જતો હોય તે શા કામનો? રઘુ! આપણે તો બાળગોઠિયા. તું જાણે છે કે હું સૌના ભલાની ભાવનામાં રમું છું અને મિત્રનું જ ભલું ન કરી શકું તો બીજાનું ભલું તો હું શું કરી શકું? જે ગ્રંથે તારા હિત પર ઘા કર્યો એ ગ્રંથનો મેં પાણીમાં ઘા કર્યો....

અર્પણના આ દૃશ્ય પર પૂનમનો ચાંદ ચાંદની વરસાવી રહ્યો હતો. આંખમાં આવેલાં આંસુને લૂછતાં રઘુનાથે કહ્યું: મિત્ર તેં તો જુલમ કર્યો. તારા વર્ષોનો શ્રમ પાણીમાં ગયો.

અને તારી આ જગત વ્યાપી કીર્તિ....!

"પ્રભુ! કીર્તિની ખાણને જે શરીરે ચોળી લાવે તે જ કંઈક કરી શકે. કીર્તિનો મોહ છોડ્યા વિના કલ્યાણ નથી. મારી કીર્તિ કોઈના ય માટે ભયરૂપ હોય તો એ કીર્તિથી સર્યું!"

આ સાંભળી રઘુનાથ એના ચરણોમાં ઢળી પડ્યા. ચૈતન્યદેવ! તેં જ ખરું જીવ્યું. અમે તો કેવળ ટીકાઓ જ કરી છે. અમે પૂજાશું, તમે અણપૂછ્યા રહેશો, પણ પૂજનારા તણાઈ જશે અને અણપૂછ્યા તરી જશે....

આ પ્રસંગ આપણને ઊંડાણથી વિચાર કરતા કરી મૂકે છે. આપણે આપણા વર્તમાન જીવન સાથે આ પ્રસંગને સરખાવીએ તો આપણું જીવન કેવું વામણું લાગે! આપણે જ્યાં જઈએ ત્યાં ભય જ ઊભો કરીએ છીએ. આપણી વાણીમાં અભય નથી, આપણા વર્તનમાં અભય નથી, આપણા હૈયામાં અભય નથી. ચારે બાજુ ભયનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે. આપણા સમાગમમાં આવનાર આપણો ભય રાખે અને સામાના સમાગમમાં જતા આપણે ભય રાખીએ. આ રીતે પરસ્પર ભય ને અવિશ્વાસ ઊભાં થયાં છે. ખરી રીતે આ ભય હોવો ન જોઈએ. પ્રાણી અને માનવ વચ્ચે તો અભય અને વિશ્વાસ હોવા જ જોઈએ.

ભગવાનના ઘણા વિશેષણોમાં એક વિશેષણ છે અભય દયાણં. કેવું સુંદર છે આ વિશેષણ! ભગવાન અભયના દેનારા છે. દુશ્મનનેય ભગવાન તરફથી ભય નહિ, ક્રૂર પ્રાણી પણ ભગવાન પાસે અભય થઈને આવે. એટલે ભગવાન સાચા અર્થમાં દાતા છે. આપણે એમના જ ભક્ત છીએ. પણ આપણે દાતા

નહિ, પણ ખાતા—એનું મળે તેનું આપે જ જોઈએ.

ભગવાન બધુંય જાણે છે શું કર્યું શું કરે છે ને શું કરશે બધુંય જાણવા છતાં એનાથી ભય નહિ. ખૂન કરીને ગયેલો ખૂની પણ દયા માટે પ્રભુ પાસે જાય તો પ્રભુ સભા વચ્ચે એમ ન કહે કે અરે ખૂની! તું અહીં કેમ આવ્યો? એ કરુણાસાગર તો એના ઉપર પણ ક્ષમા અને અભયની દૃષ્ટિ જ નાખવાના એટલે પાપી પણ એમની પાસે ભય વિના જઈ શકે છે

જ્યારે તમારી દશા કેવી છે? કોઈકની જરાસરખી ય વાત જાણતા હો, તો દન મા તા ફરો કહી દઈએ છો હું તારું બધુંય જાણું છું તારી ચોટી મારા હાથમાં છે એમ કહેતા જાઓ ને તમારો સ્વાર્થ એમની પાસેથી કઢાવતા જાઓ. તલવાર જેવી તીખી વાણી હોય ખાબોચિયા જેવું છીછરું હૃદય હોય કાગ ! જેવી દોષ ગવેષક દૃષ્ટિ હોય, અને શિયાળ જેવી સ્વાર્થ સાધુ બુદ્ધિ હોય, એવા માણસો અભયદાનને જીવનમાં કઈ રીતે લાવી શકે? એવા માણસનું મન પ્રાણી માત્રના કલ્યાણમાં રમે એમ તમને લાગે છે? એવા માણસો માટે તો એમ જ કહેવાય કે બીજાનું ભલું ન કરે તો કાંઈ નહિ પણ કોઈનું બૂરું ન કરે તો ય સારું!

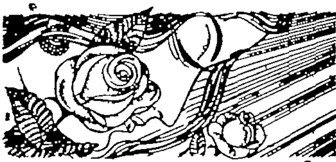
અભય માટે જોઈએ અર્પણનું શૌર્ય ધર્મભાવથી તરબોળ હૃદય નિર્મળ સત્યમિત વાત્સલ્ય, અને દેવાની ઉત્કટ ઉદારતા—આ ગુણો આવે ત્યારે માણસ દાતા બને છે એટલે આવા દાનનો ઇતિહાસ સર્જ્યો છે તે આવા ગુણોવાળા હતા. એટલે જ આ સુભાષિતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આવા પ્રકારના દાતા હોય કે ન પણ હોય! નહિ તો ભાવ વિના

પૈસા વેરનાર દાતાઓની ક્યાં ખોટ છે? સામાન્ય રીતે ધન વાપરનાર ઘણા મળશે, પણ આવા જગતકલ્યાણમાં રાચનારા સૌના ભલામાં ખુશ થનારા, બહુ ઓછા હશે. જીવનશિલ્પીઓની ઇચ્છા આપણને આવા અભય દાતા બનાવવાની છે. મારી નજર અત્યારે ઘડિયાળ પર જાય છે એ કહે છે કે સમયની મર્યાદા થઈ ગઈ છે હવે હું મારા વિષયને વધારે ન લંબાવતા એટલું જ કહીશ

સૌનું કલ્યાણ થાઓ
સૌ એક બીજાના કલ્યાણમાં લાગી રહો
સૌના દોષ નષ્ટ થાઓ
જીવ માત્ર સુખની દુનિયામાં સફર કરો.

આ પવિત્ર ભાવનાની નૌકામાં આપણે આપણી જીવન-યાત્રા વ્યતીત કરીએ એવી શુભેચ્છા.

[૯]

ચાર મંગળ

चत्तारि परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो।
माणुसत्तं सुई सद्धा संजमम्मि य वीरियं ॥

—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

આ ચાર સાધનો આ જીવને મળવાં ઘણાં જ દુર્લભ છે: માનવતા, ધર્મશ્રવણ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં વીર્યનો—પરાક્રમનો—ઉપયોગ.

વિદાય વેળાએ પિતા જેમ પોતાના સુપુત્રોને છેલ્લી વારની ભલામણ કરે છે તેમ ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં દેહ છોડતા પહેલાં માનવજાતને આ ચાર અંગો કહ્યાં.

'મહાનુભાવો! આ વિશ્વમાં આ ચાર અંગ પરમ મંગળ છે: મનુષ્યત્વ, શાસ્ત્રનું શ્રવણ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં પુરુષાર્થ

મહત્તા મનુષ્યજન્મની નહિ, મનુષ્યત્વની છે મનુષ્યત્વ વિના આ મનુષ્યજન્મ શાપરૂપ છે આજે વિશ્વમાં મનુષ્યો તો અબજોની સંખ્યામાં છે પણ મનુષ્યત્વ ન હોવાને લીધે, આટલાં વિજ્ઞાનનાં સાધનો હોવા છતાં, અશાંતિ છે હિંસા છે ભય છે

ચતુર માણસ પોતાના ચાતુર્યથી અન્યને છેતરી રહ્યો છે બળવાન માણસ પોતાના બળના પ્રતાપે બીજાને દબાવી રહ્યો છે સત્તાવાન માણસ પોતાની સત્તાથી સામાને નિર્દય રીતે કચડી રહ્યો છે શ્રીમંત માણસ પોતાના ધનના જોરે માણસને ગુલામ ગણી ખરીદી રહ્યો છે આ બધું બની રહ્યું છે કારણ કે મનુષ્યત્વ નષ્ટ થઈ રહ્યું છે

મનુષ્યત્વ એ ગુલાબનું ફૂલ છે ફૂલને ભલે જળમાં ઉકાળશો તો એ પાણીને ગુલાબજળ બનાવશે એને ઉકરડા પર ફેંકશો તો એ ત્યાં પણ પણ સુવાસ પ્રસરાવશે. એને કોઈ સુંદરી વેણીમાં ગૂંથશે તોય એ ત્યાં શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરશે, અને કોઈ ભક્ત એને પ્રભુના મસ્તક પર ચઢાવશે તોય તે એટલી જ નમ્રતાથી સૌરભ મહેકાવશે. એને ગમે તે સ્થાનમાં મૂકો પણ એ પોતાનો ધર્મ નહિ ચૂકે

મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વ જાગૃત હોય છે ત્યારે એ પણ સુમનની જેમ મહેકતું હોય છે એ જો ચતુર હોય તો ભોળા માણસને બુદ્ધિભરી સલાહ આપે, એ લેખક હોય તો શિષ્ટ સાહિત્ય સર્જીને સમાજને સન્માર્ગે વાળે, એ બળવાન હોય તો નિર્બળનું રક્ષણ કરે એ સત્તાવાન હોય તો પ્રજાને સહાયતા આપે, ને ધનવાન હોય તો એ નિર્ધનનો મિત્ર બને, કારણ કે એનું મનુષ્યત્વ એને આવાં સારાં કાર્યો કરવા

અવિરત પ્રેરતું જ હોય છે

સૂર્યનો પ્રકાશ જગતને લોકવ્યવહારમાં પ્રેરે છે તેમ મનુષ્યત્વ ભલાઈની પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરે છે સૂર્યના પ્રકાશમાં પ્રાણીસમૂહ અભય હોય છે તેમ મનુષ્યત્વના પ્રકાશમાં માણસનો પરસ્પર વ્યવહાર અભય હોય. આજ તમે જોશો તો મનુષ્ય સામા મનુષ્યથી બીતીને દૂર દૂર ચાલે છે કારણ કે મનુષ્યત્વનો હ્રાસ થયો છે માટે મનુષ્યજ મને મંગળમય બનાવવા મનુષ્યત્વની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરો

બીજુ મંગળ છે—શાસ્ત્રનું શ્રવણ મનુષ્યત્વના વિકાસ કરવામાં શ્રવણ ખૂબ સહાયક બને છે માણસનું મન પાણી જેવું છે એ સદા નીચાણવાળા પ્રદેશમાં વહેતું હોય છે એમાં પણ જો ઢાળ મળી જાય તો તો પૂછવું જ શું! એનો વેગ દ્વિગુણિત થઈ જવાનો—ખૂબ જ વેગથી નીચે જવાનું માણસનું મન નીચે જઈ જ રહ્યું હતું એમાં વાસનાથી ભરપૂર રંગીલું વાતાવરણ મળ્યું માણસને ઉન્મત્ત બનાવે એવાં નિર્લજ્જ નૃત્યો વધ્યાં ગંદા પનહે વિલાસી ગીતોનું શ્રવણ વધ્યું અને મન વધારે ને વધારે અધોગામી બન્યું

આવા સંયોગોમાં નીચે લપસતા મનને ઊંચે લઈ જનાર હોય તો તે સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ છે જેમ પંપથી પાણી ઊંચે જાય છે તેમ મહાન પુરુષોના વચન શ્રવણથી માણસનું મન ઊર્ધ્વગામી થાય છે અને જેનું મન પવિત્ર હોય છે તે જ આનંદમાં રહી શકે છે

આનંદ જગતની વસ્તુઓમાં નથી, પણ નિર્મળ મનમાં છે મનમાં નીચતા હોય અપવિત્રતા હોય અંધકાર હોય

ત્યારે તો અનેક સાધનો હોવા છતાં પણ તેને નિરાંત આનંદ મળતો નથી. અને કેટલીકવાર તો હાય હાય વેદનાના કારણે માણસ પીડાતો હોય છે

અહીં સમજવાને વાચન કરતાં મનન એટલા માટે કહ્યું કે એથી ચારિત્રશીલ પુરુષના સાનિધ્યનો લાભ મળે. એની વાણીમાંથી નીતરતી ચારિત્ર્યની ઉષ્મા શ્રોતાના હૈયાને ભરી દે

શિયાળામાં અગ્નિ પર લખેલ વિવેચન વાંચવાથી ઉષ્મા નથી મળતી, પણ અગ્નિના સાનિધ્યથી જ ઉષ્મા મળે છે તેમ પુસ્તકના વાચન માત્રથી આપણામાં પરિવર્તન નથી આવતું પણ ચારિત્ર્યવાન પુરુષોની ઉપાસનાથી આપણા જીવનમાં ત્યાગની ભાવના આવે છે અને એ આદર્શ માનવીની છાપ, ઉપદેશની સાથે સાથે આપણા હૈયા પર અંકિત થાય છે

અહીં એક વાત પણ સૂચક છે આપણે જેને સાંભળીએ તે ત્યાગી હોવા જોઈએ. ત્યાગી એટલે માત્ર કપડાં બદલાવીને બેઠેલો નહિ. પણ નિઃસ્પૃહી ને સંયમી. એવા નિઃસ્પૃહી પુરુષના મુખમાંથી નીકળેલ વાણી નિર્મળ જળનું કામ કરે છે પાણીથી જેમ શરીરનો ને વસ્ત્રોનો મળ દૂર થાય છે તેમ આની વાણીથી આપણા આત્મા પર ચઢેલા મળનો ક્ષય થાય છે.

ત્રીજું સંબળ તે શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધા એ માનવીનું પરમ ધન છે માણસ પાસે જો શ્રદ્ધાની મૂડી હોય તો જ એ જીવનમાં પ્રગતિ કરી શકે છે જ્યારે શ્રદ્ધા તૂટે છે ત્યારે માનવપ્રગતિ અટકે છે જીવનના વિષમ ને વિકટ પંથમાં માણસ શ્રદ્ધાના પાથેયથી જ આગળ વધી શકે છે બુદ્ધિ કુંઠિત થાય છે,

ત્યાં શ્રદ્ધા માગ કરે છે શ્રદ્ધાનો આ જેવો તેવો વિજય નથી.

માણસ કોઈ પણ વસ્તુનો પ્રારંભ ત્યાં કરે છે જ્યાં એને એ વસ્તુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય. પણ એ વસ્તુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ક્યારે જાગે ! જ્યારે એને પોતાના જીવનમાં શ્રદ્ધા હોય પણ એને એ જીવનમાં શ્રદ્ધા ત્યારે જ જાગે જ્યારે એને પોતાના આત્માના અસ્તિત્વમાં અસીમ શ્રદ્ધા હોય. આવો આત્મશ્રદ્ધાવાન માણસ જ આખા જગત સામે બાથ ભીડી શકે

લોકો મ ળ ત સ યમમાં પુરુષાર્થ માણસ ધન રળવામાં, એને સાચવવામાં વિલાસ વધારવામાં પુરુષાર્થ કરે છે પણ સ યમની વાતમાં એ પુરુષાર્થહીન બની જાય છે

ભગવાન કહે છે : તું તારો પુરુષાર્થ ભાગમાં નહિ, ત્યાગમાં કર

લેવું કરવાનું કામ તો એક ભિખારી પણ કરી શકે છે એમાં પુરુષની મહત્તા શી ! એક ભિખારી પાસે બે ટબલા હોય ને માગ મા ત્રીજું ટબલું મળે, તો એને એ ઝોળીમાં નાખવાનો લેવું કરવાનું એને ભોગવવાનું કામ તો ભિખારી પણ કરી શકે

મહત્તા ત્યાગની છે ત્યાગ માટે અમીરી જોઈએ. મહાન હૃદય જોઈએ, પ્રકાશમય દૃષ્ટિ જોઈએ.

સ યમ એ કામ નથી આવતો. ઇન્દ્રિયોના ઘોડા તોફાની છે એમને વશ કરવા કેવો પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈએ ! એમના મોમાં સંયમની લગામ ન હોય તો તે આપણા જીવનને ક્યાંય ફેંકી દે કારણ જગત પ્રલોભનોથી ભરેલું છે આવા પ્રલોભનભર્યા માગમાં જીવનરથને સલામત રીતે લઈ જવો

હોય તો સંયમ વિના કેમ ચાલે?

ઘણા માણસો કુશળ હોવા છતાં જીવનમાં આગળ વધી શકતા નથી, એમને શક્તિઓ મળી હોવા છતાં અન્તિમ વિજય મળતો નથી એનું કારણ એ જ કે એ સંયમમાં નિર્બળ હોય છે એથી એમની સાધના માત્ર વ્યર્થ જાય છે માટે માનવ જીવનને વિજયવન્તુ બનાવવા તમારી શક્તિઓને તમારી આવડતને, તમારી બુદ્ધિને, તમારા પુરુષાર્થને સંયમમાં જોડો.

માનવજીવનની પરમ મંગળ એવી આ ચાર વાત જાણવાને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહી છે

આજ જગતમાં અશાન્તિનો દાવાનળ સળગ્યો છે શાન્તિની વાતો માત્ર હવામાં જ છે વાસ્તવિક જગતમાં તો બુદ્ધિશાળી માણસોને પણ કોઈ માર્ગ દેખાતો નથી. ચારે બાજુ આગના ભડકા છે એવા ટાણે માણસ માણસ બનવા માટે ને શાન્તિની દુનિયા ઊભી કરવા માટે પણ આ મંગળ સત્યનો પ્રચાર સાહિત્યમાં કરવો રહ્યો અને આ અંગોને આચારમાં વણવા રહ્યાં.

[૭]

સૌમ્ય પ્રકૃતિ

સૌમ્ય પ્રકૃતિ એ એવો ગુણ છે કે જે જેની પ્રકૃતિમાં વણાયો હોય તેને શાંતિ આપે છે તેમ તેના સમાગમમાં આવનારને પણ શાંતિ આપનાર બને છે આ ગુણ આખા સંસારને સુખમય બનાવનાર છે મધુરી હવા ફેલાવનાર છે અને દૃઢ બંધાઈ ગયેલી મિથ્યા માન્યતાને કેવી રીતે ગાળવી તેનો ઉકેલ કરનાર પણ આ સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામનો ગુણ જ છે

સામા માણસની કાંઈક ભૂલને લીધે તેને એના, તમને અણગમો ઉત્પન્ન થાય ત્યાં તમે તેને તક આપો. જેમ તમને જેવું લાગણી ભાવના છે તેમ તેને પણ તે બધું છે હોય તેવું ભૂલથી અગર સંસારના સંયોગોની વિષમતાને લીધે કંઈક ખરાબ હોય કર્યું હોય તો પણ [illegible] એકવાર જરૂર

ક્ષમા આપો.

જેમ સાગરની અંદર ભરતી–ઓટ આવે છે તેમ માનવીની ભાવનાઓમાં પણ ભરતી–ઓટ આવે છે. જેમ તમે પોતે કંઈક ભૂલ કરી હોય અને તમને પશ્ચાત્તાપ થાય, અને પછી એમ થાય કે મને આ તકે માફી આપે, અને સજા ન કરે તો સારું. તેમ સામો માણસ પણ પશ્ચાત્તાપ કરીને તમારી પાસથી માફી ઇચ્છે છે. નહિ કે સજા.

માનવીની મહાન ક્ષતિ જો કોઈ હોય તો તે આ છે: મનુષ્ય જેટલો પોતાનો ગુનો, પોતે કરેલી ભૂલ, છુપાવવાને ઇચ્છે છે તે કરતા સામા માનવીનો ગુનો, તેણે કરેલી ભૂલ, પ્રગટ કરવામા અનેકગણો આતુર હોય છે. પણ ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરશો તો માલૂમ પડશે કે જેમ તમારું હૈયું ક્ષમા માટે તલસે છે તેમ સામા માણસને પણ તમારા જેવી જ ઝંખના રહે છે. એની આર્દ્ર આંખો પણ ક્ષમાની ભીખ માગતી હોય છે. જેનામાં સામા માણસના હૈયાને–દિલને પારખવાની શક્તિ નથી તે માનવી નથી. એ માનવજીવન જીવવાને પણ લાયક નથી! તેમ તમે પણ કોઈના સંજોગોનો વિચાર ન કરી શકતા હો, સામાની લાગણીની કદર ન કરી જાણતા હો તો તમે પણ દાનવોની કોટીમાં જ ગણાઓ.

ઇતિહાસનું અવલોકન કરશો તો એવા અનેક દાખલાઓ મળશે. જે પછી અવકર ભૂલો કરવા છતા કોઈક સુંદર તક મળતા સુધરી ગયા. ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી ગયા; આ વાત ધ્યાનમા રાખી તમે મનમાં સામા માટે એવી ભાવના કેળવા કે આજે એ ભલે ભૂલો હોય પણ કાલે મારા સહવાસથી

જરૂર સુધરશે અને તે માટે તમે તમારા હૃદયના દરવાજા ખોલી તેની વાત સાંભળો તેને માટે તમારા હૈયામાં જે ગાંઠ બંધાઈ ગઈ હોય તેને દૂર કરો અને તેને જાતે જ સુધરવાની તક આપો, તેને અનુતાપ કરવાનો અવસર આપો તો તે જરૂર સુધરશે.

સામા માણસની વાત સાંભળવા તમે બહુત જરૂર રહો, ચેતતા જરૂર રહો સાચા–ખોટાની પારખ કરતા રહો; પણ સાંભળો તો જરૂર! અમાવાસ્યાની ઘોર અંધારી રજનીમાં પણ તારલા હોય છે કે નહિ? તેનું થોડું ઘણું પણ તેજ ખરું કે નહિ? તે તારલાને ભરોસે પણ તેની સામે મીટ માંડો, તેના પાપી હૃદયમાં પણ તારલીઓ એટલું સત્ત્વ તો જરૂર હશે! એ કાળા હૈયામાં પણ એક દિવસ મરદ જરૂર ઉગશે, પૂનમ ક્યાંએ ખીલી નીકળશે. આ દૃષ્ટિ કેળવીને તમે તેને તક આપવામાં ઉદાર બનો. તમારી જાત માટે જેવો વિચાર કરો છો તેવો સામા માણસ માટે પણ વિચાર કરો. આપણે એમ ન માની લેવું જોઈએ કે હું સુવર્ણ માટીથી ઘડાએલો છું અને બીજા પિત્તળમાંથી બીજા બધા ખરાબ અને હું એક જ સારો છું; આવી ક્ષમાહીન દૃષ્ટિ જો તમારા જીવનમાં વ્યાપક બની ગઈ તો તમે સંસારમાં આગળ વધી શકવાના નથી.

કેટલાક કહે છે કે હવે આપના વચન ઉપર લગ વિશ્વાસ ન કરવા. વિશ્વાસથી ઠગાવું ભરેલા લાયક આ પૃથ્વી રહી નથી. દુનિયા એવી છે કે અવસરે ખમી જાય! આવી માન્યતાવાળો માનવી પોતાના આત્માને આગળ વધારી શકતો નથી. ...

મૂકી દો; હું તો એટલું જ કહું છું કે જાગૃતિપૂર્વકનો વિશ્વાસ તો તમે જરૂર રાખો. જાગૃતિપૂર્વકના પ્રકાશની અંદર જીવવું એ જીવનની કોઈ ઓર લહેજત છે. એથી મધુરતા અલૌકિક છે જ્યારે પ્રેમનું વાતાવરણ વિશ્વાસની સુવાસથી મિશ્રિત બને છે; ત્યારે આપણું જીવન કોઈ અલૌકિક બની જાય છે.

આ ? આપણે અવિશ્વાસને લીધે જ સત્ય ને અસત્ય, હિંસા ને અહિંસા, દૈવી સંપત્તિ ને આસુરી સંપત્તિ, પાશવતા ને માનવતા વગેરેને પૂર્ણ રીતે સમજી શકતા નથી. સંસારમાં પ્રકાશ પાથરી શકતા નથી અને આત્માને ઉન્નત બનાવી શકતા નથી.

અવિશ્વાસના આ પાશને લીધે જ સામા માણસના હૃદયમાં જે અવિશ્વાસનું અંધારું હોય છે તે આપણા હૃદયમાં પેસી જાય છે. સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામના ગુણનો સ્વભાવ પ્રકાશ છે અને તે આવતા અંધકારને અટકાવે છે, રોકે છે, તેનો અવરોધ કરે છે.

સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામનો સદ્ગુણ એ આપણને ઉદ્બોધન કરીને કહે છે કે સહિષ્ણુ બનો ને સંસારમાં કડવા ઘૂંટડા ગળી જતા શીખો; આટલું જ નહિ પણ ઝેરના પ્યાલા પીતાં પણ શીખો. સંસારને જો શાંતિમય, પ્રેમમય અને ભાવનામય બનાવવો હોય તો આ સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામના ગુણની સુવાસ જીવનમાં મહેકાવી દો!

[૮]

જીવનમાં ધર્મ

धर्मस्य फलमिच्छन्ति धर्मं नेच्छन्ति मानवाः
फलं पापस्य नेच्छन्ति पापं कुर्वन्ति सादराः

માણસો ધર્મનું ફળ-પરિણામ ઇચ્છે છે પણ તેમને ધર્મ આચરવો નથી. એમને પાપનું ફળ જોઈતું નથી છતાં પાપ આખો દિવસ પ્રેમપૂર્વક કરે જ જાય છે!

*

જીવન વ્યવહારમાં ધર્મની અગત્ય શી છે તેનો આજે અહીં વિચાર કરવાનો છે. જગત આખું આબાદી, સુખ શાંતિ, આનંદ અને સંપત્તિની ઇચ્છા કરે છે પણ તે મળે શાથી? કારણનો વિચાર કોઈ કરતું નથી! કાર્ય જોઈએ છે પણ કારણ નથી જોઈતું! પણ એ બને કેમ? ધર્મ સત્યનું વૃક્ષ છે અને

સુખ ધર્મનું ફળ છે ફળ કોને હોય ! વાવ્યાને હોય. વાવ વાવીએ નહિ તો ફળની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય ! કેરીઓ જોઈએ છે પણ આંબો વાવવો નથી. ધર્મનું ફળ મેળવવું છે પણ ધર્મ આચરવો નથી, તો ફળ કેવી રીતે મળે !

પાપનું ફળ નરકાદિ, દુઃખ, અશાન્તિ, શોક અને દરિદ્રતા છે પાપં દુર્ગતિ કારણં : લોકોએ ઠાઠ પાપમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું છે, પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી છે પાપમય જીવન જીવવું છે અને પુણ્યના ફળની આશા રાખવી છે તે કેવી રીતે બને ! ગમાર પણ એવો વિચાર નહિ કરે કે બાવળનાં બી વાવીએ અને આંબો ઊગી નીકળે !

જીવનમાં પાપનું પરિબળ છે: વાણી, વર્તન અને વાસના સુખત્વે વિલાસ તરફી છે અને ફરીયાદ કરીએ છીએ કે સુખ મળતું નથી ! પણ સુખ આવે ક્યાંથી ! સુખ જોઈતું હોય તો ધર્મમય જીવન બનાવો, પણ ધર્મની વાત આવે ત્યાં તો કહેશો કે ફુરસદ નથી. પણ યાદ રાખજો કે એક દિવસ તમારે જવું પડશે —અનિચ્છાએ પણ ફુરસદ મળવી પડશે અને તે અંતિમ પળે તમારું ઘર ગમે તેટલા વૈભવથી છલકાતું હશે તોયે તે આકરું લાગશે, ત્યારે પડશે આ જ સુખનાં સાધનો એ વખતે ભય કર લાગશે. આજે પણ કેટલાય એવા બાહ્ય દૃષ્ટિએ સુખી દેખાતા માણસો હશે જેમના અંતરને દુઃખનો કોઈ ગુપ્ત કીડો સતત કોરી ખાતો હશે !

મસાલા નાખી દૂધપાક બનાવ્યો હોય અંદરથી સુગંધી મહેક આવતી હોય, તેને પીવા મોં સુધી કટોરો લઈ જઈએ, ત્યાં કોઈ કહે કે એમાં ઝેરનાં બે બિંદુઓ પડ્યાં છે તો આપણે

તારવ એ કટોરો હેઠો કરીએ છીએ. તેને પીતા નથી. શું કારણ? કારણ એ કે વસ્તુ સુંદર છે, તેના પ્રતિ પ્રીતિ પણ છે, પણ તે પ્રેય છે તેવી શ્રેય નથી. વસ્તુ સુંદર હોવા છતાં મારી નાખે તેવી તે ચીજ છે. તેમ જ્યાં જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં ત્યાં બધું હોય તો પણ ઝેરમિશ્રિત છે. ધર્મ વિના જીવનમાં સુખ નહિ, શાંતિ નહિ. જેમ શરીર સારું ન હોય તો ગમે તેટલો પૈસો હોય તે પણ માણસને ચેન પડતું નથી, તેમ જીવનમાં ધર્મ ન હોય તો બહારની ગમે તેવી વસ્તુઓ પણ આત્માને શાંતિ આપી શકતી નથી.

અંતર ઉજ્જડ છે

જગત પર નજર નાખો! બહારથી સુખી દેખાતા માનવીઓ અંતરથી બળી રહેલા જણાશે. તમને બહારથી જોનાર કોઈ ભલે કહે કે ભાઈ! તમે તો પરમ સુખી છો. પણ સાચું જાણનારનું અંતર જાણતું હોય છે કે તેમના અંતરમાં કેટલા ડામ બળ્યાં છે! પોતાની પીડા પોતે જ જાણે. કપડાં ઉતારે ત્યારે શરીર પરનાં ગૂમડાં દેખાય. બહારથી તો લોકો કહે કે ભાઈ દસ લાખના ધણી છે, બબ્બે મોટરો છે અને આલીશાન બંગલો છે. શો વૈભવ છે! પણ એકાન્તમાં એને પૂછશો તો કહેશે કે આ બધું છે પણ ભાઈસા'બ! અંતરનો બાગ ઉજ્જડ છે. અંતરને તો આ ફફડાટ સાલે છે. જીવનમાં ધર્મનું સંગીત નથી તેથી જ બહાર ને અંતરમાં ભેદ છે.

તમે છાપામાં વાંચ્યું હશે. એક કરોડપતિ વિમાનના અકસ્માતમાં મરી ગયો. એ ઘણા વૈભવશાળી હતા. પોતાની આવડતથી તેણે પૈસા તો ઘણા કમાયા હતા અને ઝવેરાતની

પેઢીઓ લગી એ મહારમ્ય વિમાનમાં જતો હતો. રસ્તામાં વિમાન સળગ્યું અને આકાશમાં એ પણ સળગ્યો. ધરતી અને આકાશ વચ્ચે એનું કરુણ મૃત્યુ થયું. આ સુખ! મરતી વખતે ભગવાનનું નામ સંભળાવનાર પણ કોઈ ન મળે! અને હાય! હાય! કરતો વચમાં જ મરી પડે. આવા કરુણ મૃત્યુઓ સાંભળીએ છીએ ત્યારે કમકમાટી છૂટે છે

કેટલાક રસ્તામાં ગાતા ગાતા જાય છે "દુનિયાકી મઝા લે લો, દુનિયા તુમ્હારી હૈ" પણ હું કહું છું કે દુનિયા તમારી પૂર્વજો કે મહાન ચક્રવર્તીઓની પણ નથી થઈ? તો તમારી કઈ રીતે થવાની છે? તમારા પૂર્વજો પણ સાફ સાફ કરતા મરી ગયા. એ શું લઈને ગયા? કઈ વસ્તુઓ સાથે ગઈ? હા જે સારા કાર્યો કર્યાં તે જરૂર સાથે ગયા, બાકી તો સાથે પાપનો ભાર જ

નમિરાજનું દૃષ્ટાંત

તમને ખબર છે કે પાપનો ઉદય આવે છે ત્યારે મધુર વસ્તુઓ પણ અમધુર લાગે છે કોયલનો મધુર ટહુકો પણ કર્કશ લાગે છે નમિરાજ કેટલા વૈભવશાળી હતા! એ મહારાજાને વૈભવનો પાર નહિ. અંતઃપુર પણ સુંદરીઓથી ભરેલું પણ એક દિવસ એના દેહમાં ભયંકર રોગ ફાટી નીકળ્યો શરીર અંદરની જ્વાળાઓમાં તપવા લાગ્યું, એ સળગતા અંગો પર ચંદનવિલેપન કરવા માટે એની યૌવનવતી પત્નીઓ ચંદન ઘસવા બેઠી. સુંદરીઓના હાથે રત્નના કંકણ હતા. જે રત્નકંકણ અને નૂપુરના ઝણકારના ધ્વનિઓએ આરોબાર વગાડ્યું કર્યાં છે એના અવાજથી હૃદય નાચી ઊઠે અને દિલમાં રણકાર જાગે, એ જ

કંકણનો મધુર અવાજ આજે શૂળની જેમ નમિરાજના કાનમાં ભોંકાય છે એ કહે છે આ કર્કશ અવાજ કયાંથી આવે છે? એક વાર જેને સાંભળવાની એ ઝંખના કરતો હતો તે જ આજે એને ગમતો નથી; કારણ કે શરીરમાં સુખ નથી પાપનો ઉદય થાય ત્યારે તેનું પરિણામ દુઃખ તે સમયે વચનમાં શાન્તિ ન દેખાય તે સહજ છે

મંત્રીએ કહ્યું આ અવાજ કંકણનો છે

નમિરાજ કહે મને આ કંકણ કટુ અવાજ ગમતો નથી

રાણીઓએ એક એક કંકણ કાઢી નાખ્યું અને ચંદન ઘસવા લાગી. થોડી વાર થઈ અને નમિરાજે પૂછ્યું : કેમ! હવે અવાજ કેમ થતો નથી?

મંત્રીએ કહ્યું કંકણ બેને બદલે એક થવાથી. એકમાં શાન્તિ, બેમાં અશાન્તિ આ સૌ શીખ્યા છીએ ને! એકડે એક અને બગડે બે. બેનો અર્થ શો? બે થાય એ સૌ બગડે

નમિરાજને માદગીમાં કંકણમાંથી પણ આત્માના એકત્વનું ભાન થયું અને આત્મજ્ઞાની થયા

સમાધિ મરણ

વિદાયવેળાએ અનેકમાંથી આત્મા એક જ રહેવાનો સૌને પાછળ મૂકી એ આગળ વધવાનો આ પળ વસમી જ કપરી હોય છે

જીવનના મર્મને ભેદી નાખે એવી આ પળ હોય છે આ સમયે પ્રભુનું નામ કોને યાદ ચડે? જેણે સારાં કર્મો કર્યાં હોય, જેણે જીવનમાં પ્રકાશનો વિચાર કર્યો હોય, તે

માણુસ આવા સમયે પ્રભુનું સ્મરણ કરી શકે

આખી જિંદગી જે મૃત્યુ કરો, તે અંતસમયે આવીને ઊભું રહેશે. પણ જેણે જીવનભર પાપનો અંધકારનો વિચાર કર્યો હોય તને કોઈ 'નમો અરિહંતાણં' સંભળાવે તોયે સાંભળવું ન ગમે, કેમકે જિંદગીમાં તે અંગે પ્રેમ કેળવ્યો નથી તેનું મહત્ત્વ એને સમજાયું નથી। એટલે છેલ્લી પળે એ નામનું સ્મરણ કરવું પણ આકરું લાગે છે

મૃત્યુની નોબત વાગતી હોય ત્યારે પ્રભુ–નામની બંસરી ક્યાંથી સંભળાય? મૃત્યુની ભયંકર કલ્પનામાં એનો આત્મા મૂંઝાતો હોય ત્યાં શાંતિ ક્યાંથી હોય? સમાધિ કેવી રીતે મળે? ભગવાન પાસે રોજ ચૈત્યવંદન કરતા હો ને જે સૂત્ર બોલતો હોય, તેનો અર્થ સમજતા હો તો ખબર પડે કે આપણે જય વીયરાય માં શી માગણી કરીએ છીએ! ધન નહિ સ્ત્રી નહિ, પુત્ર–પુત્રી નહિ પણ સમાધિ મરણની માગણા કરીએ છીએ

સમાહિમરણ પ્રભુ મારે કાંઈ ન જોઈએ! મને સમાધિ મરણ મળો. શાંતિમય પ્રશાન્ત મૃત્યુ મળો.

આહ! જ્ઞાનીઓએ મૃત્યુને પણ મહાન્યું એની પણ માગણી કરી! જ્ઞાનીની મૃત્યુ માટે પણ કેવી તૈયારી!

અમે તે કહીએ જવાનું છે તો દરેક માણસે મરવાની તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ. વેપારી તો ડાહ્યા કહેવાય. પાકી પહેલાં પાળ બાંધે. તમે કહેશો અમને વેપારમાં સમજવું પડે. આમાં સમજ ન પડે. પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આને પણ સમજે જ છૂટકો છે નહિ સમજો તો અંતસમય બગડી જશે.

શ્રી વસ્તુપાળ ને તેજપાળ પણ તમારી જેમ જ સારી હતા પણ એમનું જીવન ધર્મમય હતું એમણે એમનો વૈભવ આબૂનાં સંગેમરમરમાં ને આરસમાં કોરીને એમના વૈભવને એમના જીવનને અમર બનાવ્યું એમનું મૃત્યુ થયું પણ તે ક્યાં? જાણે યાત્રાને બહાને મૃત્યુની સામે ગયા! એમણે મૃત્યુને પણ શરમાવ્યું!

એવો જ પ્રસંગ ગુજરાતના મહામંત્રી શ્રી ઉદયનનો છે એમનું વીરમૃત્યુ વિચારવા જેવું છે ગુજરાતને અની પૂરી પિછાન નથી. શ્રી. મુનશી જેવા કેટલાક લેખકોએ ઐતિહાસિક સાહિત્યને અન્યાય કર્યો છે ઇતિહાસના તેજસ્વી પાત્રોને પોતાની મનસ્વી વૃત્તિઓથી રંગીને પોતાના માનસનું પ્રદર્શન કર્યું છે પ્રતાપી પાત્રોની પવિત્રતા સામાન્ય માનવમાં આવતી જ નથી.

મહામંત્રી ઉદયનને શ્રી ક. મા. મુનશીએ પોતાની નવલકથાઓમાં સાવ હીણા ચીતર્યા છે એમની એ નવલકથાઓ જાણીતી અંગ્રેજી નવલકથાઓની પુનરાવૃત્તિઓ જેવી છે એમાં જે જે પાત્રો હતા તે તે પાત્રો પોતાની નવલમાં ખડાં કરવા, ને એને ઇતિહાસનો આભાસ આપવા એમણે સારી પેઠે પ્રયાસ કર્યો. અને એ વખતના પાત્રો ને મનફાવતા ચાકીને ગમે તે રીતે ચગાવ્યા છે

તેઓએ એક પ્રસંગે જાહેર કર્યું હતું કે મુંજાલને ઠેકાણે પહેલાં શાન્તુ મૂક્યો હતો પણ પછી ફેરવી નાખ્યો મંજરી એમની કલ્પનાનું પાત્ર છે! આમ એમણે નવલકથાનો રસ જમાવવા ગુજરાતના પ્રતિભાશાળી પાત્રોનો ભુક્કો કરી નાખ્યો છે ઇતિહાસના સત્યને અન્યાય કર્યો છે

આ વખતે એક બનાવ નું દૃષ્ટાન્ત યાદ આવે છે સ્ત્રી પુરુષ નદી ઊતરતાં હતાં. સ્ત્રીએ પોતાના પગે સુંદર મેંદી મૂકી હતી. પુરુષને એનો મોહ હતો. સ્ત્રીને પગે પાણી ન અડે એ માટે એણે સ્ત્રીને અવળી કરી. માથું નીચે ને પગ ઉપર. સ્ત્રી પાણી પીને મરી ગઈ પણ પેલા પુરુષે કહ્યું :

ભલે જીવ ગયો. પણ રંગ તો રહ્યો.”

આમ ગુજરાતના આ ખ્યાતનામ નવલકથાકારે નવલકથાનો ટે જમાવવા કેટલાય મહાપ્રતાપી પાત્રોનો ખુરદો કરી નાખ્યો છે આજના ઉદાર યુગમાં શ્રી. મુનશી જેવાએ એ પાત્રોને ન્યાય આપી પોતાના અપકૃત્યનું પ્રાયશ્ચિત કરવું ઘટે. આ તો એક પ્રાસંગિક વાત થઈ હવે આપણે મૂળ વાત પર આવીએ ગુજરાતના ઇતિહાસના પરિચ્છેદોમાં મહામંત્રી ઉદયનનું સ્થાન અનુપમ છે

એ જીવનના મહાયોદ્ધા શ્રી ઉદયન મૃત્યુશય્યા પર પોઢ્યા છે સમરાંગણની એ ભૂમિ છે એમણે સૌરાષ્ટ્ર પર કરેલ વિજય તો મેળવ્યો પણ દેહ પાસે જીવન અસ્ત થયો છે નિદાન વેળાએ એમને ગુરુ-દર્શનની પ્યાસ લાગી. એમણે સમગ્ર જીવનમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરી છે તેને તે અત્યારે કેમ વીસરી શકે ! એમણે કહ્યું મન એક જ ઇચ્છા છે પ્રભુનું નામ સંભળાવનાર કોઈ ત્યાગીના સાન્નિધ્યમાં મારો દેહ છોડું ....

આ સમરભૂમિમાં ત્યાગી સાધુ લાવવા ક્યાંથી ! સૈન્યમાં એક તરવરિયો હતો. એણે સાધુનો વેશ ભજવવા હા કહી. એ સાધુનો વેશ પહેરી હાજર થયો અને દૂરથી જ ધર્મલાભ કહી ઊભો રહ્યો.

મહામંત્રી શ્રી ઉદયન સાધુને જોતાં જ પથારીમાંથી અર્ધા બેઠા થઈ ગયા. એમની આંખોમાં પ્રેમનાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં. એમને થયું: મારું પુણ્ય કે અંતસમયે આવા ત્યાગી મહાત્માનાં મને દર્શન થયાં. એમણે ચરણ રજ લીધી. પોતાએ नमो अरिहंताणम् સંભળાવ્યું. મહામંત્રીનું માથું નમ્યું. એમણે છેલ્લું શરણું લીધું: अरिहंत शरणं पवज्जामि અરિહંતને શરણે જાઉં છું.

> ઐસા સમા હો ભગવાન, જબ પ્રાણ તનસે નીકલે,
> ગુરુરાજ હો સન્મુખ ઔર મન હો મેરે મને

જીવન ધર્મમય ને પવિત્ર હોય તો જ એ સમયે સુઝ આવે. મહામંત્રી શ્રી ઉદયન પ્રભુનું નામ જપતાં મૃત્યુનું શરણ લીધું. એ પછી રાજ્ય તરફથી તરગાળાને મોટું ઇનામ આપવા માંડ્યું, ત્યારે તેણે તેનો અસ્વીકાર કરતાં કહ્યું: ના, હુંજ મારે ન ખપે. જે વેશના દર્શનથી મહામંત્રી જેવાનું મરણ સુધર્યું, જે વેશના ચરણોમાં શ્રી ઉદયન જેવા મહામંત્રી પણ નમે એવા પાવનકારી પવિત્ર વેશ ભજવવા છતાં હું છું, તો મારા જેવા દુર્ભાગી કોણ? મને ત્યાગના પંથે જવા દો. હું કોઈ જ્ઞાની ગુરુના શરણમાં જઈ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, ચારિત્ર પાળી મારા જીવનને ધન્ય બનાવીશ. મને જવા દો.

अरिहंत शरणं पवज्जामि

વેશ લઈને ભજવતા આવ્યા છો, એ ઠીક. તમે પણ મનુષ્ય-ભવનો વેશ ભજવો છો ને? છપ્પન ઇંચનો ડગલો પહેરવા માત્રથી કોઈ મનુષ્ય ન થવાય. બહારના વેશમાં સૌ સારા દેખાય છે, સારા દેખાવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે, પણ ખરેખર સારા થવાનો કેટલા પ્રયત્ન કરે છે? કેટલા પ...

જાઓ ત્યારે કેવા દેખાઓ છો? બહાર સુંદર અને અંદર ભગાડ, આ ક્યાં સુધી ચાલશે? અંતે પ્રભુના દરબારમાં તો અંદરનું બહાર આવ્યા વિના નહિ રહે ને?

કુદરતે આપણી છાતીમાં વિચારો જોવાની બારી નથી મૂકી. એવી બારી હોય તો શું પરિણામ આવે? પોલ બધી ઉઘડી જ જાય ને! બધા હાવ ભાવ દેખાવા લાગે ને! તમારા દિલમાં કેવું રમે છે અને કેવા વિચારો આવે છે એ બધું દેખાય તો પછી તમારો કોઈ ભરોસો પણ ન કરે! પોતાનો દીકરો પણ કહે કે તમે દૂર રહો, સ્ત્રી પણ સંભળાવી દે કે તમે કેવા છો તે હવે જોઈ લીધા. પતિ પણ કહી દે કે તું કેવી સતી છે તે સમજાઈ ગયું. પણ સારું છે કે એવી બારી નથી. પણ દુનિયા ન જુએ તો કાંઈ નહિ. અનંત સિદ્ધો તો જુએ છે ને! પ્રભુ આપણા કાર્યોનો સાક્ષી છે, માટે મનુષ્યત્વની છબી ધર્મની ધૂપથી મઢો.

એક કવિ કહે છે:

અમર નગર શિવાલય પામીને કરજે સેર.

ચોરાશી લાખના ફેરામાં આ નરતન નગર અનુપમ છે. મનુષ્ય-દેહરૂપી ઉત્તમ નગર મળ્યું છે. જીવન એવું બનાવો કે અંત પળે મૃત્યુ આવે તો પણ મુખ ઉપર પ્રસન્નતા હોય. આજ તો અંતસમયે દવાખાને લઈ જાય ત્યાં અભક્ષ્ય અને અપેય દવા પી પીને મૃત્યુ પામે! દવા પીને કોઈ અમર થયું છે કે?

અમરત્વને આરે

અમરત્વ ક્યાં છે? દવા અને ડોક્ટરો અમર નહિ બનાવી

શકે. અમરત્વ માટે એક રૂપક છે. દેવોએ પણ કરે અમૃત શોધ્યું પણ રાખવું ક્યાં કે જેથી તે માનવજાતને હાથ પડે નહિ.

એક દેવે કહ્યું : પર્વતની ટોચ પર મૂકો. જવાબ મળ્યો: જે માનવ માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કરી શકે તે કયા શિખરે ન પહોંચે? ત્યારે સંતાડવું ક્યાં?

બીજા દેવે કહ્યું : 'પર્વતની ગુફામાં કે ખીણમાં સંતાડો.' ઉત્તર મળ્યો : જે માણસોએ મહાસાગરો ખૂંદી નાખ્યા અને પાતાળો ખોદી, તેલના કૂવા અને પણ નાખ્યા છે, તે ગુફાઓને રહેવા દેશે ખરા?

એટલામાં એક વિદૂષક આવ્યો. અમૃતને એવે સ્થાન મૂકો કે જ્યાં માનવને શોધવાનું મન ન થાય, જેનો વિચાર સરખો પણ ન આવે! એ છે અમૃતને માનવના હૃદયમાં મૂકવું. તે દિવસથી માલૂમ પડ્યું નથી. આમ એને શોધતાં હજુ છે પણ અંતરમાં પોતાને જોવામાં તત્પર થતા જ નથી. એની સામે ... છે અને ... ઉપર પડી મૂકી ... વર્ષ છે!

જ્ઞાનીઓ આ વાતને મારી ભાષામાં કહે છે. જેમ વન કૂકે મૃગ કસ્તૂરીની ઉપર મૂકે નથી, એની ડૂંટીમાં કસ્તૂરી છે પણ ત્યાં શોધવું નથી. જ દિશામાંથી પવન આવે છે ... ત્યાં દોડે છે! તેમ અમૃત આપણી પાસે છે પણ આપણે અંતરમાં નહીં માનતા નથી, અને ક્યાં ક્યાં શોધતા ફરીએ છીએ.

સાચો ધર્મ જ અંતરમાં દેખી શક્યો છે. મંદિરોમાં જો એ હોત તો પૂજારીઓ ... ન હોત! એનો અર્થ એમ એ છે કે અંતરમુખ થયા વિના ...

જાય છે અરે ભાઈ! સાચો ધર્મ અંદર છે માટે અંદર આવો.

આજ વિજ્ઞાન વધ્યું છે પણ આત્મ-વિજ્ઞાન વિના બધું નકામું છે એ દુનિયાનું બધું અપાવશે, પણ અમરત્વ નહિ અપાવે. અમૃત આત્મામાંથી જ પ્રગટવાનું છે દેહ ભલે પડે, પણ આત્મા નથી પડવાનો. આ દૃષ્ટિ આજના વિજ્ઞાનમાં ક્યાં છે!

શ્રી સાગરજી મહારાજ માંદા હતા. ભક્તોએ ડોક્ટરને બોલાવ્યા. મહારાજશ્રીની ગંભીર સ્થિતિ હતી. ડોક્ટરે તપાસીને ખાનગીમાં જઈ એક ભાઈને કહ્યું સીરિયસ છે

મહારાજશ્રીને કાને આ શબ્દો પડ્યા એમણે કહ્યું, અરે ભલા ડોક્ટર! આ વાતને ખૂણામાં જઈને શું કહો છો? હવે ભય ક્યાં છે કે ગભરાવાનું હોય? સમરાંગણના મરણિયા ને વળી મૃત્યુનો ભય કેવો! એ તો એ માટે તો નીકળ્યા છે અમે મૃત્યુની સામે જંગ ખેલવા તો સાધુ થયા છીએ.

આ સાંભળી સૌ નમી પડ્યા. મૃત્યુની ગંભીર પળે પણ કેવું ધૈર્ય! મૃત્યુ પ્રત્યે કેવી બેપરવાઈ! કિંમત દેહની નહિ, પણ આત્માની છે! એ માટે એક સુંદર દૃષ્ટાંત આપું જીવનનાં મૂલ્ય

એક કંજૂસ કોટ્યાધિપતિનું શબ સ્મશાનમાં પડ્યું હતું એ સ્મશાન નદીને કિનારે હતું આ વડની નદીના કિનારે એક યોગી બેઠા હતા. એ સામે એક ભૂખ્યું શિયાળ પેલા શબ પાસે આવ્યું અને તે શબ પર તરાપ મારી. ત્યાં યોગી બોલ્યા:

રે રે જમ્બુક! મુંચ મુંચ સહસાનીચસ્ય નિન્દ્યં વપુ! શિયાળ! રહેવા દે રહેવા દે. આ નીચ દેહ છે એની કાયા નિંદાને પાત્ર છે એને ખાઈશ તો તારી બુદ્ધિ પણ ભ્રષ્ટ થઈ જશે.

શિષ્યાએ કહ્યું બાપુ! મને ખૂબ ખૂબ ભૂખ લાગી છે હું બીજું કાંઈ નહિ ખાઉં હું માત્ર એના હાથ જ ખાઈશ.

યોગી કહે હાથ ન ખવાય કારણ કે દસ્તી દાનવિર ભિતો આ હાથ દાનથી વેગળા રહ્યા છે આ હાથે દાન કર્યું નથી. આ હાથથી એણે લૂંટ જ ચલાવી છે આ હાથથી એણે નોટના બંડલો જ ભેગા કર્યા છે કેવી રીતે ભેગા કર્યા છે તેની તને ખબર છે? લૂંટીને ફસાવીને, અજ્ઞાનમાં રાખીને, વિશ્વાસઘાત કરીને—ભેગા કર્યા છે

આ વાત વિચારવા જેવી છે એણે તો કર્યું પણ સાથે શું આવવાનું? પાછળ મૂકીને જવા માટે કેટલા પાપો થઈ રહ્યા છે પુણ્યનો સૂર્ય તપે છે ત્યાં સુધી પૈસાનો પ્રકાશ આવે છે એ આશ્રમતા આત્માનું શું?

જબ લગ તેરે પુણ્યકા, આયા નહીં કરાર,
તબ લગ સબકુછ માફ હૈ, ગુના કરો હજાર

જ્યાં સુધી પુણ્ય છે ત્યાં સુધી ધમપોકાર ચાલશે. ઊંધુ નાખશો તોય સીધું પડશે. પુણ્યનો કરાર પૂરો થશે, એટલે પાપનો વારો આવશે. પછી સવળું કરશો તોય અવળું પડશે. લક્ષ્મીને રાખવા માગશો તોય તે તાળી દઈને ચાલી જશે. અત્યારે તમારી પાસે છે ત્યારે તમે વાપરો, નહિ તો લક્ષ્મી તમારી પાસે કઈ રીતે ટકે?

આજ તો લોકોની એવી વૃત્તિ થઈ છે કે હું આખા ગામનું ખાઉં મારું ખાય એનું નખોદ જાય આવી વૃત્તિ હોય ત્યાં ઉદારતા કેમ સંભવે? આવા માણસો ક્યાંય દાન કરે તો તે પણ કીર્તિ માટે પાંચ હજાર રૂપિયા આપેને બીજે

દિવસે ક્યાં જુએ? છાપામાં છાપામાં પોતાના સમાચાર અને ફોટા ન જુએ તો પેટમાં ગોટા જ ઊપડે ને!

દાન એક પ્રકારનો વ્યાપાર ન બનવો જોઈએ. દાનવીર પુરુષોએ પાલિતાણામાં મંદિરનું નગર ઊભું કર્યું પણ ક્યાંય નામ ન મળે. આજ તો એક પટ કરાવે તોય મોટા નામ કોતરાવે! અને એમનું પોતાનું કે પોતાના પિતાનું નહિ. પણ ઘરમાં કોણ તે બધાનું શું કીર્તિ ભૂખ!

તમે કહેશો: 'અમે અમારા પૈસા આપીએ તો નામ શો ન માગીએ?' પણ હું તમને પૂછું છું કે તમે આ પૈસા લાવ્યા ક્યાંથી? ગરીબો પાસેથી ને? તો જેમના છે તેમને આપો છો તેમાં આટલા શાના ફુલાઓ છો? આ ઠેકાણે ઢેરો છે એનો અર્થ એ જ કે બીજે ઠેકાણે ખાડો પાડો છો!

પહેલાંના જમાનામાં સુખી માણસો ઘરમાંથી નીકળતા ત્યારે ગરજુ માણસો તેમની વાટ જોઈને ઊભતા, સુખી, કરુણાળુ આબરૂદારોનું એ પોષણ કરતા અને ખિસ્સામાં સોના મહોરો પણ રાખતા. જરૂરિયાતવાળા સારા માણસને જોઈ સોના મહોરથી પણ ખીસું ભરી દેતા એવા દાતારો ગયા. આજ તો કેવા રહ્યા છે, તે કવિ કહે છે:—

> દાતા દાતા મર ગયે, રહ ગયે મક્ખીચૂસ,
> લેન દેન કુછ નહિ, લડને કો મજબૂત.

આજ તો મોટરોનો મહિમા આવ્યો છે. મોટરની આગળ કાં ગરીબ આવતાં ભરાઈ મરે, અને પાછળ પડેલો ધુમાડાના ભાગ મળે. ગરીબો ધનિકો પાસે આશા ન રાખે તો કોની પાસે રાખે? કોઈ ગરીબ શ્રીમંતના બંગલા પાસે જાય તો એવો

ચોર જાણી ધક્કા મારે. જો કે કેટલાક સારા શ્રીમંતો હોય છે પણ તે કેટલા? આંગળીના વેઢા પર આવે એટલા જ ને?

ભીખ માગવા આવનાર તો ભિક્ષા માગે છે અને ઊલટું આડકતરો તમને ઉપદેશ પણ દે છે: શેઠ, ગયા ભવમાં અમારી પાસે પણ તમારા જેવો જ વૈભવ હતો. સંપત્તિ હતી પણ અમે ન આપ્યું એટલે અમારે તમારે ત્યાં માગવા આવવાનો વારો આવ્યો, તમે આજ નહિ આપો તો આવતા ભવે તમારે પણ અમારી જેમ માગવું પડશે માટે આપો... આ હાથ દાનથી શોભે છે. કહ્યું કે ઘડિયાળથી નહિ, હાથથી દાન ન અપાયું તો એ શિયાળ જેવા પશુના ખાવાના કામમાં પણ નહિ આવે.

ચાંદા તો કાગડો પણ જોઈ શકે

યોગીએ જ્યારે શિયાળને કહ્યું કે આ મૃતદેહના હાથે દાન કર્યું નથી, પણ લૂંટ કરી છે માટે આ હાથ ખાવા લાયક નથી, ત્યારે શિયાળે કહ્યું: આના બે કાન ખાઉં?

યોગી કહે: નહિ. કાન પણ નહિ, શ્રુતિપર્ને સારશ્રુતિ—શ્રોત્રિયો આ કાને ધર્મ કથા સાંભળી નથી. કદી ન કથા આ કાનને સ્પર્શી નથી. તેણે તો વિકથાઓ ઘણી રાતભર સાંભળ્યાં છે. દુનિયાના ન્યૂઝ સાંભળ્યા છે. આત્માના ન્યૂઝ સાંભળવાની એને ફુરસદ નથી મળી.

કાનને શબ્દકથા સાંભળવી ગમે. દેશકથા સાંભળવામાં રસ આવે. ખાવાપીવાની વાતમાં—ભોજનકથામાં કાન તત્પર થઈ જાય અને સ્ત્રીકથા આવે ત્યાં તો એમાં તલ્લીન થઈ જાય, એકાગ્ર બની જાય: પણ નીતિકથા કોઈ કહે તો ભાઈને ઝોકાં આવે, આળસ મરડે. કહે કે સમય નથી. ભલા કોઈ પ્રસંગમાં ન છૂટકે

સાંભળવા બેસી જાય તો એવા શાહુકાર કે જગ્યા સાથે લઈને ન જાય! સાંભળેલું બધું જ ત્યાં મૂકી જાય! લઈ જાય તો ખીસ્સામાં ખપે ને!

આત્માની વાત એક કલાક પણ સાંભળવા માટે સમય ન મળે તો માણસાઈ કઈ રીતે આવે? માનવતા કઈ રીતે જાગે? આત્મપ્રબોધ કઈ રીતે થાય? ત્રેવીસ કલાક આ કાનમાં દુનિયાનું ઝેર રેડાઈ રહ્યું છે એ ઝેરને પીનાર કોઈ હોય તો વીતરાગની આ પવિત્ર વાણી છે. આ વાણીના પાણી ન મળે તો આત્માની મલિનતા કઈ રીતે ટળે?

આખો દિવસ દુનિયામાં જોશો તો નિંદા સિવાય કોઈને મળે. ચાર માણસ ભેગા થાય તો નિંદા કરવાના, પ્રશંસા કોઈનીય મોઢે આવે છે? આખા દિવસમાં તમે કેટલા માણસના સદ્ગુણ જુઓ છો? અને દુર્ગુણ કેટલાના જુઓ છો? તમારા ધ્યાનમાં પહેલો ગુણ આવે છે કે અવગુણ? આંધળો જેવાનું કામ તો કાગડા પણ કરી શકે છે એ જ કામ માનવની દૃષ્ટિ કરશે તો માનવીની મહત્તા શી?

પાપીઓના પાપો જ પાપીઓને મારશે. એની નિંદા કરી તમે શું કરવા તમારા આત્માને મલિન કરો છો? ચાર શબ્દની કે નિંદા પણ થાય એવી માદક વસ્તુ છે એને કેફ ચઢ્યા પછી માણસ ચૂપ રહી શકતો જ નથી. પછી તો એ વગર બોલાવ્યો વિના પૂછ્યે પણ એના તેના અવગુણ વાદ-નિંદા બોલતો ફરવાનો

જૂની કહેવત હતી। ચાર મળે ચોટલા તોડી નાખે ચોટલા. હવે એ કહેવતને ફેરવવી પડશે. બહેનોને ઘરની જવાબદારીને લીધે ચોટલા તોડવાની ફુરસદ રહી નથી. હવે તો

પુરૂષો જ સેવા કરીને ચૂંટણીમાં ને ઉમેદવારીમાં એટલા તોડતા હોય છે એટલે ખાર મળે ત્યાંથી તે તોડી નાખે (કોણ કની) ત્યાંથી ! સવારથી ઊઠીને પ્રભુનું નામ લેવાને બદલે એટલા પર છાપા લઈને બેસી જાય અને દાતણ કરતાં કરતાં છાપું વાંચતો જાય અને આખી દુનિયાનું જાણે પોતે ન જાણતો હોય એમ વાંચતો જાય ! બે-પાંચ એની પાસે બેસીને આવી વાતો સાંભળી મનમાં રોળતા જાય. અરે, આવી કાચી કાણી કથાઓ સાંભળવા માટે આ કાન મળ્યા છે ?

પત્રકારોનો ધર્મ

આ સ્થળે એટલું કહેવું જોઈએ. આજે કેટલાક પત્રકારો પણ પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે પ્રજાને શું પીરસવું એ પત્રકારના વિવેક પર આધાર રાખે છે પત્રકાર વિવેકી હોય તો પ્રજાને તારી શકે પ્રજાને મહાન્ બનાવી શકે અને પ્રજા ઉન્નત ભાવનામય બને એવું સાત્ત્વિક સાહિત્ય પીરસી શકે આજે ઉપદેશકોનું સ્થાન છાપાઓએ લીધું છે ઉપદેશકો જૂજામાં છે પત્ર જાહેરમાં છે પ્રજામાનસ ઉપર પત્રની અસર જેવી તેવી નથી એ ધારે તે કરી શકે એટલે પત્રકારની પાસે પણ વિવેક માગે છે તેમ વાચકની પાસે પણ વિવેકનો ચીપીયો હોય તો એ ગ્રહણ કરવા લાયક ગ્રહણ કરે, ને નિંદ તેમજ અયોગ્ય હોય તેને જતું કરે. આવો વિવેક કરો તો આ કાન ધન્ય થશે, નહિ તો આ કાન શિયાળના ખાવાના કામમાય નહિ આવે

શ્રી ધર્મના આધનો સવાર કોણ થઈ શકે !

જેણું ? યોગીએ હાથને નિંદ ગણ્યા પવિત્રપણ વિનાના કાનને અયોગ્ય કહ્યા, ત્યારે શિયાળે પૂછ્યું તો આખ ખાઉં ?

યોગી કહે તેમ સાધુવિલોકનમેવ રક્ષિતે આ આંખોએ સાધુપુરુષોનાં દર્શન નથી કર્યાં. સાધુપુરુષો એને ગમ્યા જ નથી. સત્પુરુષોને સામે આવતા જોઈ એણે આંખ આડી કરી છે. આ આંખોએ સ્ત્રીઓનાં ભૂંડા રૂપ જોવામાં જ જ મારો કાઢ્યો. રૂપમાં રંગમાં, સૌંદર્યમાં આ આંખો ખૂંચી ગઈ જે વસ્તુને જોવાની ના પાડી ત્યાં આ નયનો ઠર્યાં અને જ્યાં નયનો કરવાનું કહ્યું ત્યાંથી ખસ્યાં.

તમે રસ્તા પરથી પસાર થાઓ છો ત્યાં જુઓ છો ને ? માણસોની આંખો કેવી હોય છે ખરી ? એ કેવી આડી અવળી ભટકે છે ? કેટલીકવાર તો આ આંખો એવા એવા ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈ જાય છે કે કોઈની સાથે અથડાય ત્યારે જ એને ભાન આવે. એથી જ તો અકસ્માતો (Accidents) વધ્યા છે ! દેખાતા આંધળાઓની સંખ્યા આજે ઓછી નથી. આવા અપીને સાચાં સૌન્દર્ય–દર્શન ક્યાંથી લાધે ?

સંયમની લગામ જેના હાથમાં હોય તે જ સૌન્દર્યના અર્થ ઉપર જઈ શકે. આ આંખોને સામગ્રીના રૂપનો સૌન્દર્યનો કેવો રસ છે તે જુઓ. ચિંતનાત્મક સાહિત્ય વાંચતાં આપણી પાંપણો પર ઊંઘ ચડી બેસે, પણ સિનેમા કે નાટકમાં ઊંઘ આવે ખરી ? એનું કારણ એ જ કે આંખમાં વિકાર છે વિકારને વિકારી વસ્તુ જ ગમે.

સૌંદર્ય કરી નથી : ફૂલ છે

એક કવિએ કહ્યું છે

Beauty is to admire and not to touch if it is touched it is spoiled.

સૌન્દર્ય પ્રશંસાભરેલી દૃષ્ટિથી જોવા માટે છે સ્પર્શવા માટે નથી સ્પર્શતા નાશ પામે. પણ તે કયું સૌન્દર્ય ? આ ચામડામાં વસેલું કે પ્રકૃતિમાં વણાયેલું ? દેહદેશવાસી સૌન્દર્યને ડુબનારી આંખો પાપી છે આવી આંખો એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને અથડાયા જ કરવાની. એને સ્થિરતા ક્યાંથી હોય ! આત્મદેશવાસી સૌન્દર્ય માટે કહેવાય છે શુદ્ધમ્ અપાપવિદ્ધમ્ સૌન્દર્યમ્ એ સૌન્દર્ય શુદ્ધ છે પાપને નહિ સ્પર્શેલું તે પવિત્ર છે

આપણા મહાકવિ કહે છે

આ રસતરસ્યા બાળ, રસની રીત ન જાણિયો !
પ્રભુએ બાંધી પાળ, રસસાગરની પુરવી.

ચામડાની રૂપકડી પૂતળીઓની શોધમાં જ્યાં સુધી આંખો પછડાયા આવી હોય ત્યાં સુધી તેનામાં સૌન્દર્યરસ ઉપાસિકા શુદ્ધ ચેતના છે એમ કેમ કહેવાય ! હું કહું છું સૌન્દર્યના ભક્ત બનજો. એને પૂજજો. પણ તે સૌન્દર્ય આત્મિક હોવું જોઈએ. યાદ રાખજો સૌન્દર્ય કાંટો નથી, ફૂલ છે એનાં દર્શનથી વા ન વાગે પણ હૃદય સુવાસિત થાય. કાંટો વાગે ત્યાં સૌન્દર્ય નથી પણ વાસના છે સિનેમા જોઈને આવ્યા પછી હૈયું નિર્મળ અને હળવું નથી બનતું પણ વિકલ્પોના ભારથી ભારે બને છે જ્યારે વીતરાગનાં દર્શનથી મન વિકલ્પોથી મુક્ત બની હળવું ને સુવાસિત બને છે;

એટલે કવિએ કહ્યું છે;

અમિયનમી અવિકાર જિનજી, તેથી અમિયનમી અવિકાર,
શાંત દૃષ્ટિ પરમાણુ નિપજ્યા, રૂપ દીઠા પરમાત્મા.

હે ભગવાન ! તારી આંખોમાં અવિકાર છે કારણ કે

શાંત અને પવિત્ર પરમાણુઓથી બનાયેલી તારી મનોહર મુદ્રામાં નિખાર ક્યાંથી હોય? અમારી આંખો વિકારી છે; કારણ કે રાગ અને દ્વેષના અપવિત્ર પરમાણુઓથી બનેલા અમારા દેહમાં અવિકાર ક્યાંથી હોય? અમારા વિકારના અંધકારને તારા જ્ઞાનની જ્યોતમાં અમે બાળવા માટે આવ્યા છીએ. એને તું બાળી નાખ અને અમને પણ અવિકારી બનાવ.

આપણી આંખોમાં શું ભર્યું છે તે આપણને દેખાતું નથી. જેમ મોં પર ડાઘ હોય પણ આપણને ન દેખાય; અરીસો મળે તો જ આપણે આપણા મુખ પર રહેલા ડાઘને જોઈ શકીએ. તેમ આગમશાસ્ત્રનો અરીસો મળે તો આપણી આંખોમાં રહેલા વિકારને આપણે જોઈ શકીએ, પણ આપણને તે જોવાની ફુરસદ નથી. મોહની મહાપ્રમાદ મદિરા પીને આપણે આ મા ચકચૂર બન્યા છે, પેલો બન્યો છે. ઘેનમાં એ પોતાના દોષનો ટોપલો બીજા પર ઢોળે છે.

એક માણસને અમદાવાદથી મુંબઈ જવું હતું. એણે મુંબઈની ટિકિટ કઢાવી અને પ્લેટફોર્મ પર આવ્યો. તે દારૂ પીને ચકચૂર બન્યો હતો, કેફમાં કઈ ગાડીમાં બેસવું એનું એને ભાન ન રહ્યું. તે બાજુ ઊભી જતી ગાડીમાં ચડી ગયો. ગાડી ઉપડી. મહેસાણા આવતાં ટિકિટ-ચેકર આવ્યો. એણે ટિકિટ માગી. ટિકિટ જોઈ એણે કહ્યું: આ તમારી ટિકિટ તો મુંબઈની છે અને તમે તો દિલ્હી મેલમાં બેઠા છો. તમે ભૂલ્યા છો?

આ સાંભળી પેલો તાડૂકીને તાડૂક્યો: હું ભૂલું? હું તો બરાબર જોઈને બેઠો છું. પણ તમારા ડ્રાઈવરે દારૂ પીધેલો લાગે છે! એ મુંબઈ તરફ જવાને બદલે ગાડી આ બાજુ હંકારી લાવ્યો છે.

એને નીચે ઉતારો અને કહો કે ગાડી પાછી મુંબઈ લઈ લો.

વિચારો ! દારૂ કોણે પીધો હતો ? આવી દશા જગતની છે ! પોતે ભૂલોની આંધીમાં અટવાઈ ગયું છે અને બીજાની ભૂલો શોધી રહ્યું છે કેમકે પોતાને પોતાના ગામની ખબર નથી. આપણું ગામ એ આ કાની દુનિયા નથી. અહીં તો અલ્પ સમય માટે આવ્યા છીએ, અહીં વિસામો લીધા પછી અહીંથી આગળ વધવાનું છે. આપણું ધામ દૂર છે. ઉપર છે. સૂર્ય ને ચન્દ્રની પેલી પાર છે. જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ પણ ઝાંખો લાગે એવા પ્રકાશમય સૌન્દર્યમય મોક્ષ-પ્રદેશનો નિવાસી આપણો આ આત્મા છે. એનો વિચાર સ્વપ્નમાં પણ આવે છે ?

એક ગામમાં એક ભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો, ત્યાં મોક્ષમાં ખાઈ પીને વાતો કરવાની ખરી કે નહિ ?

મેં કહ્યું ત્યાં વાતો કેવી ? ત્યાં તો આપણો આત્મા અનંત જ્ઞાનમય-પ્રકાશમય હોય છે. વીતરાગને વાતો કેવી ?

ત્યારે ફરી પ્રશ્ન કર્યો તો પછી વાતો વિના અમારો સમય કઈ રીતે પસાર થાય ? અમે તો મુંઝાઈ જઈએ....

મને વિચાર આવ્યો કે જે લોકો વાત વિના રહી શકતા નથી. ચોવટ વિના જીવી શકતા નથી, કોલાહલ વિના તેમને પોતાનું જીવન શૂન્ય લાગે છે. આવા માણસોને આ મોક્ષની અનંત પ્રકાશમય પ્રદેશની કલ્પનાય ક્યાંથી આવે ? કેમકે કદી સ્વસ્થ વિચાર આવતો જ નથી. મોહનો પણ કેફ છે. એમાં આત્માની સહજ ને વાસ્તવિક દૃષ્ટિનો વિકાસ ક્યાંથી હોય ?

આત્માની નૈસર્ગિક દૃષ્ટિ જાગે તો સમજાય કે આત્મા જ એક એવી ચીજ છે જેને અગ્નિ બાળી ન શકે પવન

સૂઝી ન શકે તલવાર છેદી ન શકે, પાણી ભીંજવી ન શકે એ વિના સ્નાને પવિત્ર છે અને આભૂષણો વિના પણ સુંદરતમ છે

આવા આત્મસૌન્દર્યનું એકાદ કિરણ પણ મળે તો આ દૃષ્ટિ ધન્ય બને. એ વિના તો આ આંખ શિયાળને માટે પણ ખાવા યોગ્ય નથી. યોગીએ હાથ, મન અને આંખ ખાવાની ના કહી, ત્યારે શિયાળે કહ્યું : તો આ બે પગ ખાઉં ?

યોગી કહે : પાછો ન ફરીશ તો ! ભાઈ પગ પણ ખાવા નહિ કહેવું કે એ તીર્થે ગયા નથી. આજ કોઈક વાર તીર્થે જાય તો પણ પાલખીમાં મોટરમાં કે ડોળીમાં બીજા ને માથે પોતાનો ભાર નાખી તીર્થે ગયા તેથી શું વળ્યું ? પોતાના સ્નેહી આવવાના છે એમ ખબર મળે અને વાહન ન હોય તો પગે ચાલીને પણ સામે જાય. સવારે હવા ખાવા—walking માટે જવાનું હોય તો માઈલો સુધી ચાલે. કોઈ આસામી ફેઈલ થઈ જવાની છે એમ સાંભળે તો અધરાતે પણ વાહનવિના ત્યાં દોડી જાય પણ યાત્રાએ જતાં થાક લાગે.

પૈસાનું નામ આવે ત્યાં પગમાં જોર આવે. પ્રભુનું નામ આવે ત્યાં કંટાળો આવે. શરીરને શ્રમ આપ્યા વિના પગે ચાલીને ગયા વિના યાત્રાનો પૂર્ણ લાભ કઈ રીતે મળે ? આજ-કાલ યાત્રાના ધામો તીર્થસ્થાનો અને ધર્મસ્થાનો અયોગ્ય આ માણસોને લીધે કર્મસ્થાનો બની રહ્યાં છે ત્યાં જાય એટલે ન ખાવાનું ખાય ન પીવાનું પીએ. જુગાર રમે, અને લહેર કરે.

તમે તીર્થસ્થાનમાં રહેલી ધર્મશાળાઓની ઓરડીઓ જોશો તો તમને લાગશે કેટલાક બીડીના ઠૂંઠા પડ્યાં હશે ક્યાંક સિગારેટના કચરો પડ્યો હશે દીવાલ પર પાનની પિચકારી

ઓ મારેલી હશે અને આવનાર સપૂતોના નામ કોલસાના કાળા અક્ષરોમા કોતરેલા હશે ! આ ઓરડીઓ આપણી શુચિતા ને સસ્કારિતાની પારાશીશી થશે છે

આ બધુ બની રહ્યુ છે કારણ કે જીવનમાં ધર્મ નથી. ધર્મને લોકોએ મ દિરમા જ પૂરી રાખ્યો છે એને હવે બહાર લાવો જીવનમા લાવો માણસ જેમ જમે છે રસોડામાં પણ એ ખોરાકને પચાવે છે બજારમા. પચાવવા માટે રસોડામા જ બેસી રહેવુ પડતુ નથી તેમ માણસે ઉપાશ્રય ને મંદિરોમાથી ધર્મને ગ્રહણ કરી, એનો ઉપયોગ વ્યવહારમા—બજારોમાં કરવો જોઈએ. ધર્મને મંદિરમા જ ન રખાય. ધર્મ જીવનમાં વ્યવહારમા અને વતનમા આવશે તો જ એનો મહિમા વધશે, તો જ એ ધન્ય થશે. તો જ એ જીવત બનશે.

સાચી યાત્રા કોનું નામ ?

થોડા વર્ષો પહેલાંની આ વાત છે જ્યારે લોકો યાત્રા વાહનમા નહિ, પણ પગપાળી કરતા હતા તે દિવસની આ વાત છે એક શેઠ તખતગઢથી પાલિતાણાની યાત્રાએ ગયા સાથે એમનાં પત્નિ પણ હતા. અને જ્યારે લાંબો પ્રવાસ કરી પાલિતાણા પહોંચ્યાં. ગિરિરાજઉપર ચાલીને ચઢ્યાં ને દેવનગરી નાં દર્શન કર્યાં પ્રભુનાં દર્શનથી એમનો આત્મા નાચી ઉઠ્યો.

જે વસ્તુ ઘણા કષ્ટ પછી લાંબે ગાળે મળે તેનુ મહત્વ કોઈ ઓર હોય છે શેઠે પણ ઘણા પ્રવાસ પછી જીવનમા પ્રથમવાર જ આદીશ્વર પ્રભુને જોયા. એમનો આત્મા રોમી ઉઠ્યો. આનંદમાં ડોલતા શેઠ મંદિરની બહાર નીકળ્યા ત્યાં એક સાધુનો ભેટો થયો. શેઠે એમને પણ પ્રેમથી નમન કર્યુ

સાધુએ પૂછ્યું : શેઠ, તમે દૂરથી યાત્રાએ આવ્યા દેખાઓ છો!"

શેઠે બે હાથ જોડી હા કહી.

સાધુએ કહ્યું : તમે દર્શન કર્યાં હવે તો તમે તમારા ગામ જતા થશો, પણ દર્શનની મીઠી યાદ જીવનમાં કઈ રીતે રાખશો? જો આ પવિત્ર સ્થળમાં કોઈ નિયમ લો, કોઈ સંકલ્પ લો, તો કોઈક મીઠી સ્મૃતિ જીવનમાં સદાકાળ રહી શકે, બાકી પથ્થર ઉપાડીને તો મજૂરો પણ આ તીર્થ ઉપર આવે છે એમને થોડો જ યાત્રાનો લાભ મળવાનો હતો? યાત્રા તો તે કે જેની મીઠી યાદ આપણા જીવનને કોઈ અદ્ભુતપણે ભરી દે!

રંગમંડપમાં પ્રભુની સામે ઊભા રહીને જ શેઠે સાધુનાં વચન સાંભળ્યાં. એમને આ વચનો મીઠાં લાગ્યાં. એમણે કહ્યું : આપની વાત સાચી છે દેવનાં દર્શન થયાં, ગુરુનાં વચનામૃતો પણ સાંભળવા મળ્યાં હવે એક નિયમ લઉં તો ધર્મ પણ જીવનમાં આવે....તો ગુરુદેવ! મને નિયમ આપો. ગમે તેવા પ્રસંગમાં પણ મારે ક્રોધ ન કરવો. જે ક્રોધે મારા જીવનને કડુ બનાવ્યું એ ક્રોધને અહીં આવ્યા છતાં પણ ન છોડું તો યાત્રાનો અર્થ શો? ક્રોધને અહીં મૂકતો જાઉં અને પ્રેમની સુધા અહીંથી લેતો જાઉં, એ જ યાત્રાની સ્મૃતિ.

સાધુએ કહ્યું શેઠ લો ને લો. નિયમ તો લો છો પણ એ તૂટે નહિ. પ્રતિજ્ઞા લેવી સહેલી છે પણ પાળવી ઘણી કઠિન છે ઘણા પ્રતિજ્ઞા લેવામાં સિંહ જેવા શૂરા બની જાય છે પાળવામાં શિયાળ જેવા કાયર....

ના ગુરુદેવ! ના. એવું નહિ બને. દેહના ટુકડા થશે તોય નિયમ નહિ તૂટે. સત્તાનું તેજ આંખમાં લાવી શેઠે કહ્યું

શેઠ આ મીઠી સ્મૃતિ લઈ યાત્રા કરી પોતાને ગામ આવ્યા. એ જમાનામાં આવી યાત્રા કરી આવનારનો કુટુંબીજન આખા ગામને જમણ આપતો. સૌ સ્નેહપૂર્વક સહભોજન કરતા અને યાત્રાની પવિત્ર હવા આખા ગામમાં છવાઈ જતી.

આ શેઠને એક ભત્રીજો હતો. એણે પોતાના કાકાની આ સફળ યાત્રા નિમિત્તે ગામને ભોજન આપવાનો નિર્ણય કર્યો. પણ એણે જ્યારે કાકાના નિયમની વાત સાંભળી ત્યારે એને કુતૂહલ થયું. કાકા એક ટંક પણ ક્રોધ વિના રહી શકે? ક્રોધ છોડે તો પછી એ કાકા શેના? આખું ગામ જાણે છે ક્રોધ એટલે કાકા અને કાકા એટલે જ ક્રોધ. એણે મનમાં નક્કી કર્યું કે જોઉં તો ખરો કે કાકા કેવી રીતે નિયમ પાળે છે? સૌની વચ્ચે કાકાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરાવું તો જ હું ખરો ભત્રીજો.

ભત્રીજાએ આખા ગામમાં જમવાનાં નોતરાં ફેરવ્યાં, પણ પોતાના કાકાના ઘરનો ટાળો કરાવ્યો. કાકાને ત્યાં નોતરું ન આપ્યું. સાંજે ગામજનો થાળી-વાટકો લઈ જમવા જવા લાગ્યા, ત્યારે શેઠ પણ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

શેઠાણી છંછેડાઈ ગયાં: વગર નોતરે જમવા જતાં શરમ નથી? ભૂખડી બારસની જેમ આ ચાલ્યા. શેઠ તો પ્રેમની દવા લઈને આવ્યા હતા. એમણે હસીને કહ્યું: તારી બુદ્ધિને પણ ધન્યવાદ છે. અરે ઘરમાં તે વળી નોતરાં શાં ને નિમંત્રણ શાં? આપણે ક્યાં પારકા છીએ? આપણી યાત્રા નિમિત્તે તો આ પ્રીતિભોજન છે! ચાલ, ચાલ હવે નિમંત્રણવાળી!

શેઠાણી મન વિના ધણીની પાછળ ચાલી. વાડીની ડેલીમાં એનો ભત્રીજો સૌનું સ્વાગત કરી રહ્યો હતો. કાકાને જોતા જ એ

પૂરું કરીને બેસો રહ્યો. શેઠ એની પાસે થઈને પસાર થઈ ગયા.

આગળ જતા શેઠાણીએ કહ્યું : જોયું ? નિમંત્રણ વિના આવ્યા તો કેવી ફજેતી થઈ ? સૌનું એ માનપૂર્વક સ્વાગત કરી રહ્યો છે આપણને આવો એટલું ય કહ્યું ? ને ગામને જમાડે છે તમારી તો સામુ ય જોતો નથી. અમો તમારે જવું હોય તો, હું તો આ ચાલી....

સત્રીએ દૂર ઊભો ઊભો આ વાર્તાલાપ સાંભળી રહ્યો હતો. એની આંખ બીજી બાજુ હતી, કાન અહીં હતા.

શેઠે કહ્યું તીર્થે જઈ આવી, પણ તું તો આવી જ રહી એકલો સાધુ કેટલાનું ધ્યાન રાખે ? જોતી નથી એ કેટલી ધમાલમાં છે એ તો આપણું બાળક કહેવાય. ચાલ હવે

પત્નીજીએ કમને સાંભળ્યા એનું હૈયું નમી પણુ પણ એને એક વધારે કસોટી કરવાનું મન થયું એવો જઈને કમકની થાળીમાં લાડવા પીરસવાને બદલે એક લોળ ખાવો મૂક્યો. શેઠે હાથ જોયું આસપાસ બેઠેલા સૌ હસી પડ્યા ફરીથી શેઠાણીએ આ અપમાનજનક દૃશ્ય જોયું અને એ સળગી ઊઠી પણ શેઠ તો તીર્થથી વિવેક ને પ્રેમ લઈને આવ્યા હતા પ્રતિજ્ઞાની મૂડી એ એમ જવા દે ? એમણે પોતાનો જ કાન પકડ્યાં કહ્યું :

મારા ભાણામાં પકવાન ન શોભે ખાખરો જ શોભે. હું વૃદ્ધ છતાં મારામાં એટલોય વિવેક ન આવ્યો કે ગામનાં માણસો પહેલાં જમે ઘરનાં માણસો છેલ્લે જમે. ઘરનો થઈને હું પહેલો બેઠો એ મારી ભૂલ તે ઠીક સુધારી એમ કહી એમણે પીરસવાનું કમંડલ હાથમાં લીધું

બત્રીજીની આંખમાં આંસુ ધસી આવ્યાં. કાકાના ચરણોમાં એ ઢળી પડ્યો. એમની પવિત્ર ચરણરજ લેતાં એણે કહ્યું: કાકા! આપે સાચી યાત્રા કરી. આપ ક્રોધને ગંગાજી નદીના નિર્મળ નીરમાં ધોઈ આવ્યા. આપ ત્યાંથી ક્ષમા અને પ્રેમનું અમૃત લઈને આવ્યા. મને હતું કે કડવી તુંબડીને ગંગામાં સ્નાન કરાવવા માત્રથી એની કડવાશ ન જાય. પણ ના. મારી ભૂલ છે. પારસમણિનો સ્પર્શ થાય તો લોખંડ પણ સોનું થાય છે. આપને દર્શનનો સ્પર્શ બરાબર થયો છે. આપની આ પ્રેમયાત્રા ધન્ય છે. મને ક્ષમા આપો.

જમનારાઓએ જ્યારે આ પ્રેમકથા સાંભળી ત્યારે તો એમના ભોજનની મીઠાશમાં કોઈ અપૂર્વતા આવી ગઈ.

પુણ્યના સોદાનો પૈસો આવ્યો

શિયાળ વિચાર કરે છે: તો હવે મારે ખાવું શું? હાથ કાન આંખ ને પગ બધું જ અપવિત્ર છે તો લાવ, પેટ ખાઉં. મને કકડીને ભૂખ લાગી છે. ભૂખથી મારા પ્રાણ જાય છે.

ત્યાં યોગી બોલ્યા:

ભાઈલા, પ્રાણ જતા હોય તો જવા દેજે. પણ આ માણસનું પેટ ખાઈશ નહિ, કારણ કે પેટ તો અનાચારથી અત્યાચારથી મેળવેલા અનીતિના દ્રવ્યથી ભર્યું છે. આ પેટ ખાઈશ તો તારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થશે. પછી તું તારા જાતભાઈઓને મદદ નહિ કરે, જાતભાઈથી દૂર ભાગીશ. તું બીજાઓની સાથે તો લુચ્ચાઈ કરે છે. પછી તો તું જાતભાઈને તારા કુટુંબને પણ નહિ છોડે. માટે આ અન્યાયના દ્રવ્યથી ભરેલું પેટ ખાવું રહેવા દે.

સાધુઓમાં દ્વેષનું કારણ

અનીતિનું ખાનાર માણસની પ્રકૃતિમાં પણ વિકૃતિ આવે છે એ સમજાઈ એ. સાથે પણ કલહ કરે છે ઝઘડા કરે છે આજકાલ સાધુઓ પણ અંદર અંદર કલહ કરતા હોય છે કારણ કે એમના પાત્રમાં આ અન્ન પડે એટલે એમની બુદ્ધિમાં વિકૃતિ આવે. નહિ તો સાધુઓમાં વેરઝેર દ્વેષ, કલહ, કુસંપ હોય શાનાં? એમનામાં તો મૈત્રી હોવી જોઈએ, પણ મૈત્રીથી ભરેલા સાધુઓ આજે કેટલા દુર્લભ છે? સાધુ સાધુને જોઈ દૂર ભાગતા હોય તો જાણજો કે અન્ન તેવું મન છે.

ભગવાન મહાવીરે દીક્ષા લઈ વિહાર કર્યો પહેલે જ દિવસે એ પોતાના પિતાના મિત્ર એક તાપસના આશ્રમે આવી ચડ્યા. તાપસને જોતાં જ પ્રભુના રોમરોમમાં પ્રેમની ભરતી ઉછળી, એ બન્ને હાથ પહોળા કરી હૈયેહૈયું દબાય એ રીતે એકબીજાને ભેટી પડ્યા.

પ્રભુ તો મહાન સાધુ છે. પેલો સામાન્ય તાપસ છે છતાં કેવો પ્રેમ! સાધુનું દર્શન એ જ પુણ્ય છે સાધુઓ તો હરતા ફરતા (જંગમ) તીર્થ સમા છે પણ તે કેવા સાધુ? જે ત્યાગી હોય બ્રહ્મચારી હોય, મૈત્રીભાવથી પ્રસન્નતા હોય, એવા સાધુના નમનથી આપણામાં જરૂર નમ્રતા ને સભ્યતા આવે.

આજના યુગમાં લોકો બે હાથ જોડીને નમન કરતાં ભૂલ્યા દંડવત પ્રણામ કરતા ભૂલ્યા અને નમસ્કાર પણ ભૂલતા જાય છે હવે તો દૂરથી—સલામથી (Salute) પતાવે છે આ યુદ્ધના જમાનાથી માણસનું માનસ બગડ્યું છે માણસ માણસથી દૂર ભાગે છે માણસ એકબીજાને મળે છે તો નરી અવિશ્વાસનો પડદો રાખીને જ મળે છે માણસના માનસમાં

પાપ આવ્યું છે એટલે માણસો માને છે કે દૂર રહેવામાં જ સાર છે કેટલાક કહે છેઃ ભાઈ! ચેતીને ચાલવાનો આ જમાનો છે આજ! માનવતાની પ્રતિષ્ઠા ગઈ હવે આપણી પાસે રહ્યું શું? માણસમાં કેટલો અવિશ્વાસ જન્મ્યો છે તમને નીચેના પ્રસંગ પરથી ખ્યાલ આવશે.

એક છોકરો દીવાલ પર બેઠો હતો. એનો પિતા નીચે ઊભો રહી ઝીલી રહ્યો હતો બે ।! ઉપરથી કૂદકો માર, હું તને ઝીલી લઈશ. જરાય ગભરાઈશ નહિ, હું નીચે ઊભો છું ને! તારે ડરવાનું હોય નહિ. ચાલ કૂદકો માર જોઈએ.

છોકરો મૂંઝાતો હતો એને બીક હતી. ત્યાં ફરી એના બાપે કહ્યું 'અરે ડરે છે શાનો? તું પડતું મૂકાય એવો જ તને હું ઝીલી લઈશ અને છોકરાએ ભૂસકો માર્યો એનો બાપ ત્યાંથી ખસી ગયો છોકરાને જરાક વાગ્યું એણે બાપની સામે જોયું

બાપે કહ્યું મેં તને ભૂસકો નથી મરાવ્યો પણ જીવનભર યાદ રહે તેવી લાખ રૂપિયાની શિખામણ આપી છે સગા બાપના વચન પર પણ વિશ્વાસ કરવા જેવો આ જમાનો નથી કોઈના આધાર કે કોઈના વચન પર કોઈપણ કામ કરીશ તો હાથપગ ભાંગી જશે તું ઉપર પડીશ એમ ધારતા તારો બાપ પણ ખસી ગયો ત્યાં બીજે તો ખસી જાય એમાં નવાઈ શી? માટે કોઈનાય આધારે ભૂસકો ન મારીશ. શત્રુ સામે પણ એવી રીતે વર્તજે કે કોઈ વાર મૈત્રી કરવાનો પ્રસંગ આવે તોય વાંધો ન આવે અને મિત્ર સામે પણ એવી રીતે વર્તજે કે કોઈવાર એ તારો શત્રુ બની જાય તોય તને મુશ્કેલીમાં ન મૂકી શકે કોઈનેય દેખુ ન આપતો.

એ વખત જ નિર્ણય લીધો. ગુરુ પાસે જઈને પ્રભુની સાક્ષીએ આ જીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આપના જેવાના આશીર્વાદથી આજ સુધી તો નિયમ જળવાયો છે અને હવે તો બદલાવ નહીં થાય.

મારા ભાઈનું કુટુંબ મારી સાથે જ છે. મોટી દીકરીને તો પરણાવી. મારા ભાઈનો મોટો દીકરો એમ. એ. થાય છે એ મારા વચનને દેવતુલ્ય ગણી મારી સેવા કરે છે. એની સેવા અને એવી ભક્તિ તો હું જોઉં છું કે સગો પુત્ર પણ પિતાની નથી કરતો. મેં નિષ્ઠાથી સ્વ-આચરણ કર્યું તો એનો બદલો મને આ રીતે મળ્યો છે. આજ હું કેટલો બધો સુખી છું! મને થાય છે બીજું કોઈ મહાન કાર્ય ભલે મેં નથી કર્યું પણ સ્વ-આચરણ તો જરૂર કર્યું છે.

લઘુતામાં પ્રભુતા વસે, પ્રભુતાએ પ્રભુ દૂર

જે માણસ સ્વ-આચરણની કેડી પર ચાલે છે તેનું જીવન ફૂલ જેવું સુવાસિત, સુવિકસિત તેમજ પ્રફુલ્લ હોય છે પણ જે સ્વ-આચરણને બરાબર સમજતા નથી તેનું જીવન કેવું હોય છે તે આપણે જોઈ લઈએ.

શિષ્યએ યોગીને પૂછ્યું "ગુરુ આ મડદાનું માથું ખાઉં?"

યોગીએ કહ્યું "ના, ભાઈ ના! આ માણસનું માથું પણ ખાવા લાયક નથી કારણ કે ગચ્છન્ ગુરુ શિરઃ। ત્યારથી આનું માથું સદા ઊંચું જ રહ્યું છે એ ક્યારે નમ્યું નથી. હા, અધિકારીઓ આગળ એણે માથું ઘસ્યું હશે, ધનવાનોને નમન પણ કર્યાં હશે, પણ દેવ આગળ, ગુરુ આગળ અને ધર્મ આગળ તો એ અક્કડ જ રહ્યો છે. પોતાને વેર આપનારની સામે

એ નમ્રતાથી કરી ગયો નથી. પોતાને ત્યાં આવેલા અતિથિઓનો એણે નમ્રતાપૂર્વક સત્કાર પણ કર્યો નથી અને પોતાના ગુરુજનો આગળ પણ એ અક્કડ થઈને ચાલ્યો છે

માણસમા જેમ જેમ લાયકાત આવતી જાય, તેમ તેમ એનામા નમ્રતા આવવી જોઈએ આંબાના ઝાડને જેમ જેમ ફળ આવતાં જાય તેમ તેમ તે નમે છે નમ્રતામાજ એની મહત્તા રહેલી છે એટલે આપણે કહીએ લઘુતામે પ્રભુતા બસ, પ્રભુતાસે પ્રભુ દૂરે લાયક માણસ કેવા નમ્ર હોય છે અને અલ્પ સત્ત્વવાળા કેવા ઉદ્ધત હોય છે એનો એક પ્રસગ મને યાદ આવે છે

અમે જયપુરમા ચાતુર્માસ હતા અમારા નજીકના મકાનમા ફર્સ્યુમેટ થયેલા એક ભાઈ રહે. પણ એમનામાં અભિમાન તો માય નહિ એ ચાલે ત્યારે અક્કડ, ઘરથી નીકળે ત્યારે એની ચાલ પણ જોવા જેવી. તાક વળે તો એ વળે. અમારા સાધુઓ સામે મળે ભાઈ મોઢુ મરડીને ચાલે. એને થાય કે આ તો બધા પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત ! આ સાધુઓ શુ કામના ? મફતનુ ખાય અને ફર્યા કરે !

એક દિવસ ગમ્મત થ ... એક ભા નિ મકાને આહાર લેવા ગયેલા ત્યા એ મ ... લાના માલિક મારી સાથે ધર્મગોષ્ઠિ માડી વાતો ચાલતી હતી, એટલામા પેલા અક્કડમાં આવ્યા શેઠને જોતા જ એ એકદમ નમ્ર બની નયા અને ખૂબ જ સભ્યતાથી સલામ કરી.

શેઠે કહ્યુ : આપણુ મોઢુ નિહાળી કરો છો કે દયામતી'

પેલાએ અતિ નમ્રતાથી અને દીનતાથી કહ્યુ સાહેબ, આજે જ ... મોઢુ થઈ ગયુ મારુ કોઈ દવેથી આવી ભૂલ

નહિ થાય ! અને એમના ઈશારા પ્રમાણે એ કામે લાગી ગયા.

મેં પૂછ્યું : આ ભાઈને કેટલો પગાર આપો છો ?

ઉત્તર મળ્યો. રોટલો. મને મનમાં થયું રોટલો માટે આટલી દીનતા ! આટલી કાકલૂદિ ભરી વિનતી !

જ્યારે ભોજનને રોજ જેવી વાત માનનાર ત્યાગીઓને જોઈ આપણ બને અને ધનવાનની આગળ દીન બને ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું વચન યાદ આવે છે અર્થનાં દાસા વયમ્ અમે ધનના દાસ છીએ, ધર્મના નહિ !

ધનની આગળ તો સૌ નમે. રોટલો આપનાર આગળ તો કૂતરું પણ નૃત્ય કરે. માણસ પણ એવા પેટ પોષનારને જ નમે અને મહાપુરુષોની કદર ન કરે. વડીલોના વિનય ન સાચવે, અધ્યાપકો પ્રત્યે આદર ન રાખવે તો એની માનવતા કઈ રીતે વિકસે ? નમ્રતા માટે વસ્તુપાળનો પ્રસંગ વિચારવા જેવો છે

પાલિતાણાની યાત્રાએ નીકળેલો સંઘ મહામંત્રી શ્રી વસ્તુપાળના ગામમાં આવ્યો. એમણે સપ્રેમ સંઘને ભોજનનું નિમંત્રણ આપ્યું. સંઘ પોતાના ઘેર આવ્યો ત્યારે એમના હૈયામાં હર્ષ માય નહિ. સુવર્ણના થાળ અને સુવર્ણની ઝારી લઈ બારણા પાસે મહામંત્રી પોતે જ સંઘના પગનું પ્રક્ષાલન કરવા બેઠા. શ્રી વસ્તુપાળ સંઘમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રેમથી નમન કરી એનાં ચરણ ધૂએ અને મહાસેનાપતિ તેજપાળ અતિથિને અંદર લઈ જાય, એ રીતે સમસ્ત સંઘના પગ ધોતાં એમના શરીર પર પરસેવાની ધારા વહેવા લાગી.

નોકરોએ કહ્યું : માલિક ! આ કામ અમને સોંપો. થાકી ગયા છો. એમના પગ અમે ધોઈશું. આપના શરીર પર

પરસેવાની ધારા વહી રહી છે; આપને થાક લાગ્યો હશે.

મહામંત્રી વસ્તુપાળે આપેલો ઉત્તર કદી ન ભૂલાય તેવો છે "અરે થાક ! થાક તો જનમોજનમનો ઊતરી ગયો. તમને આ પરસેવાની ધારા લાગે છે પણ મને તો આ પ્રેમની ધારા લાગે છે તીર્થને સ્પર્શી આવેલા માનવીના પગ ધોવાનું સૌભાગ્ય મને ક્યારે મળે ? આ ધારાની બુંદેબુંદમાં વાત્સલ્ય પ્રેમ ને મૈત્રી ભરેલા છે !

આવા મહાન માણસોમા પણ કેવી ઉન્નત ભાવના હતી !

માનવ પ્રત્યે કેવું સન્માન હતું ! કેવી ઉન્નત ભાવના હતી ! માનવજીવન એકલા ધનથી મહાન નથી બનતું Greatness does not consist in Riches મહત્તા ધનની નહિ મનની છે

આ પ્રવચનમા આપણું એ કહ્યું કે જે હાથે દાન દીધું નથી, જે કાને સદ્ગુરુનો સાંભળ્યા નથી; જે આંખે ત્યાગના દર્શન કર્યાં નથી જે પગે તીર્થની યાત્રા કરી નથી જે પેટમા ન્યાયનુ-પ્રમાણિકતાનુ દ્રવ્ય ગયુ નથી, અને જે મસ્તક ગુરુજનોના ચરણમા નમ્યુ નથી તે દેહ તો મારે માટે પણ લાયક નથી એમ જાણી શિયાળ ભૂખ્યુ ચાલ્યુ ગયુ

આ સાંભળીને વિચાર આવે છે આપણા જીવનમા ધર્મ ન હોય તો આપણુ જીવન પણ અર્થહીન ગણાય. જીવનમા ધર્મ હોય તો જ જીવનની મહત્તા છે

આપ સૌ આ પ્રવચન પર ગંભીરતાથી વિચાર કરજો, અને જીવનમા રૂઢિનો નહિ પણ આચરણનો ભરેલો નહિ પણ જીવતો ધર્મ લાવી જીવનને પ્રકાશમય બનાવો એ શુભેચ્છા....

[૯]

દિવ્ય દૃષ્ટિ

सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्ति–दु:खस्य नाशाय सुखस्य हेतोः ।
तथापि दु:खं न विनाशमपि सुखं न कस्यापि भजेत स्थिरत्वम् ॥

જોકે સૌની રોજની પ્રવૃત્તિ દુઃખના નાશ માટે અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે છે છતાં દુઃખનો નાશ થતો નથી અને સુખ સદા ટક્યું નથી

ભયની છાયા

આજે સર્વત્ર ભય છે ભય વિનાનો માણસ વિરલ દેખાય છે માનવજાત આખી ભયના સાગરમાં ડૂબી રહી છે અને હવામાં પણ ભયનો ફફડાટ છે મુખથી ઘણા કહે છે અમારે કોની બીક છે? અમે તો નિર્ભય છીએ પણ એ તો વાચા બોલે છે હૃદય શું કહે છે? હૃદય એમ કહી શકે ખરું કે મને કોઈનોય ભય નથી? વાચા જ્યારે અભયની

પાણી ઉચ્ચારતી હોય છે ત્યારે પણ હૃદય તો ધ્રૂજતું હોય છે અને ભયના બોજા જેવું હોય છે

ભોગીને રોગનો ભય છે ભોગ પછી રોગ તો નહિ આવે ને ? એ ફફડાટમા ભોગમા પણ શોક દેખાય છે ધનવાનોને ચોરનો ભય છ ટેક્સનો ભય છ અગ્નિનો ભય છે સામ્યવાદનો ભય છે પ્રધાનોને સત્તા ચાલી ન જાય તેનો ભય છે વિદ્વાનને પરાજયનો ભય છે ગુણવાનને દુર્જનોનો ભય છે દેહધારીને મૃત્યુનો ભય છે જ્યાં ત્યાં બધે ભય જ દેખાય છે ફક્ત વૈરાગ્ય એક એવી વસ્તુ છે જેને કોઈનોય ભય નથી. વૈરાગી તો મૃત્યુ સામે પણ મોરચો માંડી શકે

વૈરાગ્ય થોડો પણ મનમા હોય તો માણસ અભયનો આનંદ માણી શકે માણસ આટલો ડરપોક કાયર અને બીકણ દેખાય છે એનું કારણ એ કે એને જડ વસ્તુઓમા આસક્તિ છે એનું મો સિંહ જેવું છે પણ હૈયું શિયાળ જેવું છે માણસ હૃદયથી સિંહ જેવો શૂરો કઈ રીતે થઈ શકે તે વિચારવાનું છે

કબાટમા વસ્તુ મૂકેલી હોય પણ ચાવી આપણા હાથમા ન હોય તો વસ્તુ જોઈએ ત્યારે ન મળે. રસોડામા સુંદર વાનગી બનાવેલી હોય એની સાંકળ બહાર વાસેલી હોય પણ રસોઈયો તાળું દઈ ચાવી લઈ બહાર ચાલ્યો ગયો હોય તો વસ્તુ આપણી હોવા છતા અવસરે આપણને મળતી નથી. કોઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા એની ચાવી હાથમા જોઈએ.

અભયરત્ન અભયના ઓરડામાં છે પણ અભયની ચાવી જે વીતરાગતા છે તે આપણી પાસે નથી. વીતરાગતા વિના અભયના દ્વાર કઈ રીતે ખૂલે ? આપણે રાગના હાથમા રમી

રહ્યા છીએ. પરાધીન છીએ સ્વાધીન નથી અને સ્વાધીનતા વિના સુખ સ્વપ્નેય ક્યાં છે? ધારો કે તમે સેઈફ ડિપોઝિટ વોલ્ટમાં રૂપિયાની થેલીઓ મૂકી છે રૂપિયાની તમારે એકદમ જરૂર પડી. પૈસો લેવા નીકળ્યા પણ રસ્તામાં હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું તો લોકરમાં મૂકેલા તમારા રૂપિયા અવસરે તમારે શા કામના? પરાધીનતાના કારણે વસ્તુ તમારી નથી.

આજે આપણે નિર્ભય થઈને ફરીએ છીએ પણ તે અભય આપણો નથી, બીજાને લીધે અભય છીએ. જેમ પાકિસ્તાન અમેરિકાના બળ ઉપર કૂદે છે પણ તે પોતાનું નથી પારકું છે અને પારકા બળ પર ઝઝૂમનાર કાયર છે તેમ સેવા ને સોલ્જરોથી અભય મેળવનાર નિર્ભય થઈ ફરનારા પણ કાયર છે અભય અંતરથી બનો. એક કવિ કહે છે

પ્રભુ મારે કેદ મારો ભાવ હો યા મારે હો ક્ષ
ન ક્રુજો કેમ તો કોઈ ટિ યા રહીલ મરણો,

જ્યાં સુધી અંતરમાં ભય છે ત્યાં સુધી માણસથી કાંઈ જ થઈ શકે નહિ. અમરત્વને માર્ગે કંઈ જવું હોય તો અભય થવું જોઈએ. આજકાલ રેડિયો પર પણ શ્રી આનંદઘનજીનું પદ આવે છે

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે.

આ મહાન ગીત રેડીયો પર આવે એટલે એમ ન માનવું કે ઘરમાં અમરત્વનું સુજન થઈ ગયું છે! આ ગીત લૈચામાં ગુંજવું જોઈએ. હૈયામાં એ ત્યારે જ ગુંજે કે જ્યારે માણસનું મન વીતરાગના તરફ હશે.

સિંહણનું દૂધ સુવર્ણના પાત્રમાં જ ટકે ... હૈયામાં લૈ

તો પાત્ર પણ ફૂટે અને દૂધ પણ જાય. લાયકાતવાળા પાત્રમાં જ યોગ્ય વસ્તુ ટકે છે

આજ તો જાણે બધા મહાન થઈ ગયા છે બધા જ પોતાની જાતને પાત્ર માને છે પચાસ હજારની મોટરમાં બેસીને આવે અને વૈરાગની, ત્યાગની, સંયમની વાતો લાઉડ સ્પીકર પરથી લલકારે પોતે મેવા મીઠાઈ ઉડાવે અને લોકોને શકરિયાના લોટનો ઉપયોગ કરવાની અને એક ટંક ભૂખ્યે રહેવાની ભલામણ કરે, આવા આચારહીન, વિચારહીન માણસોનો શંભુમેળો ભેગો થવાના કારણે જ કેટલીક મહાન સંસ્થાઓની પણ બદનામી થઈ રહી છે રોજ સાચા માણસો જે કરી શકશે તે ખોટા લાખો ભેગા થઈને પણ નહિ કરી શકે

કાચા ઘડામાં પાણી ભરીએ તો ઘડો ફૂટે ને પાણી નકામું જાય માટે એને પાકો થવા દો. અગ્નિમાં-ભઠ્ઠીમાં તપવા દો પછી ટકોરા મારીને લો એવા પાત્રમાં જે વસ્તુ મૂકશો તે દીપી નીકળશે

આ પાત્રતાને પિછાનવા દૃષ્ટિ જોઈએ આંખ જોઈએ. તમે કહેશો કે આંખ તો છે અને તેથી જ તો અમે જોઈ શકીએ છીએ. સાચી વાત છે આપણી પાસે આંખ છે પણ તે ચામડાની છે સત્યને જાણવા માટે આત્માની આંખ જોઈએ. દિવ્ય નયન જોઈએ. મહાત્મા શ્રી આનંદઘનજી ગાય છે

ચર્મ નયને કરી માર્ગ જોતાં, ભૂલ્યો સકલ સંસાર
જેણ નયને કરી માર્ગ જોઈએ, નયન તે દિવ્ય વિચાર

આત્માની આંખ વિના ચામડાની આંખથી જીવનપથ શોધનાર માનવી આજ ભૂલ્યો છે માત્ર ચર્મ–નયનથી જ

જીવનપથને શોધનારનો અંતે વિનિપાત થાય છે અંતરની આંખ વિનાના માણસની મને એક વાત યાદ આવે છે

અંતરનાદ

ભાવનગરમાં અંતરનાદ ઉપર મેં વ્યાખ્યાન આપેલું એ વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી એક પરિચિત ભાઈ મળવા આવ્યા મને કહે: મહારાજશ્રી આપ અંતરનાદને તો માનો છો ને? એ નાદને અનુસરવું એ માનવીનો ધર્મ છે ને? મેં હા કહી. ત્યારે એ કહે: મારે પણ અંતરમાંથી અવાજ આવે છે મેં પૂછ્યું: અવાજ શું કહે છે? એ કહે તમે કહેવાનું મને જરા આશ્ચર્ય થયું મેં કહ્યું તમે તો પરણેલા છો ને? એ કહે: હા, એ ખરું પણ બીજી વાર પરણવાનો અવાજ આવે છે પહેલાની પત્નીમાં કાંઈ જ નથી નથી રૂપ, નથી જ્ઞાન નથી ગુણ કે નથી સૌંદર્ય

મેં કહ્યું એ તમારા અંતરનો અવાજ નથી પણ શેતાનનો છે તમે બન્નેના અવાજને જાણતા નથી એટલે આ ગોટાળો ઊભો થયો છે અંતરનાદ હોત તો તે એમ જ કહેત કે જે છે એમાં સંતોષ માન—અને વાસમાં કાંઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ હોય તો તે આ અભણ નારીમાં રેડીને એને જ ગુણવતી, જ્ઞાનવતી, ને સંસ્કારવતી બનાવ!

મારી આ વાતની એમના પર કેટલી અસર થઈ તે હું જાણતો નથી પણ એમણે મારી આગળ તો કબૂલ કર્યું કે એ શેતાનનો અવાજ પણ હોઈ શકે

દિવ્ય દૃષ્ટિનો અભાવ માણસને કેવો બનાવી મૂકે છે!

જીવનમાં સંયમ હોય, આંખમાં અવિકાર હોય ઇન્દ્રિયો

ઉપર કાબૂ હોય અને મનમાં મક્કમતા હોય ત્યારે જ દિવ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે અને આવી દિવ્યતાવાળા માનવીના અંતરનો અવાજ એ જ અંતરનાદ.

બિલ્વમંગળ સાધુ થયો પણ એ એની પ્રિયા ચિંતામણિને ન ભૂલ્યો. એ પ્રત્યેક વસ્તુમાં ચિંતામણિને જ જોવા લાગ્યો. જળમાં, સ્થળમાં, આકાશમાં અને ફૂલમાં પણ એને એની પ્રિયા જ દેખાવા લાગી, ભગવાનની મૂર્તિમાં પણ એ પોતાની પ્રેયસીને જ જોતો. આથી એ ત્રાસ્યો. એને લાગ્યું પોતાની દૃષ્ટિમાં પાપ છે. આંખો પરવશ છે અને એક દિવસ એણે પોતાની આંખો ફોડી નાખી, સૂરદાસ બન્યો. એને અંતરની આંખો લાધી.

આંખોમાં દિવ્યતા ન હોય તો એ ન કરાવવાનું પણ કરાવે. જે દૃષ્ટિ માણસને હેવાન બનાવે એને તે દૃષ્ટિ કેમ કહેવાય? વિકૃતિ આવે તો પવિત્ર રૂપને પણ એ પાપભાવથી જુએ, કોઈનું સુખ જોઈ ઈર્ષ્યા કરે, બીજાને આનંદી જોઈ બળ્યા કરે, અને પોતે પાપના માર્ગે જાય. આંખો તો તારે, ખાડો આવે તો બચાવે. આંખો હોવા છતાં ખાડામાં પડે તો એના કરતાં તો અંધની લાકડી સારી. આંધળો માણસ લાકડીના આધારે ખાડામાં પડતો તો બચે ને?

તમે દેખતા છો. તમે કોઈની સાથે અથડાઈ પડો તો સામો માણસ શું કહે? "જુઓ છો કે નહિ?" આંધળો હોય અને કોઈની સાથે અથડાય તો એ ઠપકાને પાત્ર નહિ, ઊલટો દયાને પાત્ર. બાપડો દેખતો નથી" એમ કહી એના ઉપર કરુણા આવે. પણ તમે દેખતા અથડાઓ તો ગુનેગાર ખરા ને?

આંખોવાળો માણસ વિકારોના ખાડામાં પડે, વિષયો સાથે અથડાઈને આત્માના ચૂરેચૂરા કરી નાંખે તો કહેવું પડે ને, કે દ્રષ્ટિવાળો હોવા છતાં અંધ છે! આ અંધતા ક્યારે જાય? જ્યારે એમાં દિવ્યતાનાં અંજન થાય ત્યારે. આ અંજન અંજાયા પછી આપણે આ જીવનમાં જે વસ્તુ શોધવા નીકળ્યા છીએ તે વસ્તુ મળતા વાર ન લાગે.

આપણા માર્ગદર્શક પણ દિવ્ય દ્રષ્ટિવાળા હોવા જોઈએ. તમે અંધ અને કામના દમ્ભાપથમાં રહેલા ગુરુઓ પાસે માર્ગદર્શન માગો તો એ શું આપે? એ જ બાપડા માર્ગ ભૂલ્યા છે ત્યાં એ બીજાને શું ચીંધે? આંધળા નેતાને દોરનાર ખડ્ડ ખાડામાં જ પડે ને! ગુરુ ત્યાગી જોઈએ, અંધ અને કામથી અલિપ્ત જોઈએ. નરસિંહ મહેતાએ પણ કહ્યું છે: "કંચન અને કામિની, થકી આઘી સ્વામની" એટલે ગુરુ શોધવામાં પણ વિવેક જોઈએ. એવો વિવેક હોય તો સદ્ગુરુને પામી શકીએ અને કુગુરુઓથી બચી શકીએ, બાકી જગતમાં કુગુરુઓનો રાફડો ફાટ્યો છે એટલે ગુરુને પિછાનવામાં પણ વિવેક જોઈએ.

મગજ એક બગીચો

રસ્તા ઉપર થઈને આપણે પસાર થવા દઈએ તો હજારો વસ્તુઓ આપણા જોવામાં આવે. એવી નકામી વસ્તુઓ મગજમાં ભરી રાખીએ તો આપણું મગજ એક નકામો કચરો નાખવાની વખાર થઈ જાય અને પરિણામે એમાં અંધકાર અને ક્ષુદ્ર જંતુઓ ભરાઈ જાય. આપણું મગજ વખાર બનાવવા જેવું તો નથી જ માટે એવી વસ્તુઓમાં સત્ય અને ત્યાગનો વિવેક જોઈએ. પોષક વસ્તુનો આદર અને

ખામીઓનો ત્યાગ.

માળી જેમ છોડવાને રોપે છે અને નકામા ઝાંખરાઓને ઉખેડી નાંખીને બગીચાને નયનમનોહર અને સુંદર બનાવે છે તેમ આપણા મગજને પણ એક સુંદર બગીચો બનાવવો જોઈએ. પણ સુંદર બગીચો વાતો કરેથી બની જાય? આપણે પણ માળીની જેમ સારા વિચારોના છોડવાઓ મગજના ક્યારામાં રોપીએ અને ખરાબને દૂર કરીએ તો એ બને. પછી એ બાગમાં કેવી શાંતિ મળે? કેવો આનંદ આવે? કેવી સુરભિની છોળો ઉછળે? પછી આપણને એ સ્વર્ગમાં અશાંતિનો અનુભવ થાય ખરો? એ સ્વર્ગમાં તો આપણે ઠંડા, શાંત, અને પુલકિત થઈ વિહરવાના. પણ આપણે આપણા આ સુંદર બગીચાને નકામા વિચારો ભરી જંગલમાં ફેરવી નાખ્યો છે જ્યાં બેસતા જતા આપણને પોતાને પણ બીક થાય છે જાણે ચારે બાજુ વનના ભયંકર વાઘ ન હોય! જાણે આમથી આવશે કે તેમથી આવશે! આજ માણસનું મગજ સુંદર બગીચો મટી ભયાનક જંગલ બન્યું છે, ત્યાં ફૂલ અને બુલબુલ નથી, પણ કાંટા અને કાંકરા છે, ત્યાં પ્રેમની ખુશબો નથી, પણ પાપની બાંગો છૂટે છે.

માણસમાં દિવ્યતા આવે તો એની દૃષ્ટિમાં ફેર પડી જાય છે એ સારું અને ખરાબ પારખી શકે છે.

એક દૃશ્ય

એક ગામ બહાર સરોવરની પાસે એક નવજુવાનનું શબ પડ્યું હતું. એના શરીર પર અનેક અલંકારો હતા, મુખ પર શાંતિ હતી. જાણે પ્રસાદ મળ્યો ન હોય એમ જે

પડી હતી! આ મુસાફર સ્ત્રીનું શબ લેવા આવ્યું ગામ લોકું પણ પહેલાં એક ચોરની નજર એના પર પડી. એના મનમાં થયું—હું થોડો પહેલો ને પહેલાં આવ્યો હોત તો કેવું સારું થાત! આટલા બધા અલંકારો મળ્યાં હોત તો બે પાંચ વરસની પીડા ટળી જાત."

તે સમયે કામી વિચારી રહ્યો હતો— શું મસ્ત યૌવન છે! જીવતી મળી હોત તો જ મારો સફળ થઈ જાત!" દૂરદૂર એક શિયાળ સંતાઈને જોઈ રહ્યું હતું, એ વિચારતું હતું: આ શબને મૂકીને આ લોકો ચાલ્યા જાય તો કેવું સારું! કેટલું મોટું શરીર! સાત દિવસ પેટ ભરીને ખાઉં તોય ન ખૂટે!'

ત્યાં થઈને એક ગુરુ શિષ્ય ચાલ્યા જતા હતા એમણે જોયું અને ગુરુએ પોતાના શિષ્યને કહ્યું: 'વત્સ! જોયું જગત કેવું નશ્વર છે! આ યૌવનના વૈભવથી છલકાતો દેહ પણ અણધાર્યો ઢળી પડ્યો! એના દેહમાં કેટકેટલા કોડ હશે! પણ તે બધા અપૂર્ણ જ રહ્યા. પ્રાણી માત્રને અણધારી આ મહાયાત્રા આદરવી પડે છે. આ તનનો ગર્વ નકામો છે. આ દેહનું અભિમાન ખોટું છે. આપણી તંદુરસ્તી છે ત્યાં સુધી સંયમની સાધના કરી લેવી. કાળ કોઈના પર કૃપા કરવાનો નથી." એમ વિચારી તે ત્યાગને પંથે આગળ વધ્યા.

આ ઉપરથી સમજાશે કે વસ્તુ એક જ છે પણ ચારેના દૃષ્ટિબિંદુ જુદા છે. ચાર જણમાંથી ત્રણની આંખમાં વિભિન્નતા હોવાને કારણે જે શરીર કામીને કામ તરફ પ્રેરતું હતું તે જ શરીર ત્યાગીને વૈરાગ્ય અને ચિંતનનું પ્રસ્થાધામ બન્યું હતું.

આપણી દૃષ્ટિ મંગળમય હોવી જોઈએ. વિશ્વમંગળની જેમ દૃષ્ટિને ખોવાની જરૂર નથી. દૃષ્ટિ પણ જ ઉપયોગી વસ્તુ છે. માત્ર એમાં દિવ્યતા લાવવાની છે. દિવ્યતાવાળી દૃષ્ટિ જગતમાં આશીર્વાદ સમાન છે.

સવાર જેમ તોફાની ઘોડાને કેળવીને કાબૂમાં લે છે પણ તેને મારી નાખતા નથી; કારણ કે અંતે એ જ ઘોડો કામ આપવાનો છે. તેમ આપણે પણ આપણી સ્વચ્છંદ ઇન્દ્રિયોને કેળવીને સંયમમાં લાવવાની છે. એનો નાશ કરવાની જરૂર નથી. નાશ કરે નહિ ચાલે. ઇન્દ્રિયો પણ જ મહત્ત્વવાળી છે. મારું કહેવું તો એટલું જ છે કે એને વશમાં રાખો. એ વશમાં નહિ હોય તો જીવનરથને વાસનાની ખીણમાં ખેંચી જશે. પછી નીકળવું મુશ્કેલ થશે. એ કાબૂમાં હશે તો જ કામ આપશે.

આપણી ઇન્દ્રિયો ને મન આખો દિવસ કઈ પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન રહે છે? પહેલાં એને સારું ગમે કે ખરાબ? છાપામાં પણ કોઈ વિચારકનું પ્રવચન આવ્યું હશે તો તમે નહિ વાંચો પણ કોઈ ખરાબ સમાચાર હશે, તો પહેલાં વાંચી કાઢશો. કોઈ પૂછે કે આ સુંદર પ્રવચન મૂકી આ ખરાબ સમાચાર પહેલાં કેમ વાંચો છો? તો તમે બચાવમાં ઉત્તર શું આપો? ખરાબ જાણી લીધું હોય તો આપણામાં ખરાબ થાય નહિ માટે! પણ આ ઉત્તર સાચો છે? એમ નથી કહેતા કે મારું મન જ અધોગામી છે એટલે એને આવી વાતો વધારે ગમે છે. આપણે જે બીજામાં જોવા પ્રયત્ન કરીએ તે આપણામાં છે. આપણે જે બીજાની નિંદા કરીએ છીએ તે આપણા જીવનમાં જ બેઠું છે...પ્રસિદ્ધ માનસ-શાસ્ત્રી નીત્શે કહે છે.

"We hate in others what we dislike in ourself." છાપાઓમાં કે વાતોમાં માણસ તે જ શોધે છે જે પોતાનામાં છે. જે માણસમાં સુંદર તત્ત્વો હોય તે સારી વસ્તુ તરફ જ આકર્ષાય. એનામાં નિર્બળતાઓ છે તે નિર્બળતાની વાતો જ વાંચવાનો. એને સારી વાતો કહેશો તોય નહિ ગમે, કારણ કે સુંદર ને સાત્વિક વસ્તુ પચાવવાની એનામાં શક્તિ જ નથી.

મનને વિચારનો ખોરાક જોઈએ છે. એ ભૂખ્યું રહી નહિ જ શકે. એને કાંઈ તો જોઈશે જ. એ સ્વસ્થ કરો તો સુંદર ખોરાક લેશે. માંદું કરો તો ખરાબ વિચારોનો ખોરાક લેશે.

વાસનાનું ધુમ્મસ

મધરાતે કોઈ દિવસ તમે જાગો છો? જાગો તો શું વિચાર કરો? ઊંઘ કેમ આવતી નથી, એ જ ને? જીવનનો વિચાર કદી આવે છે? આ સુખની આહ્લાદક જીંદગી તો ચાર દિવસમાં પૂરી થશે, પછી શું? જીવનમાં પ્રકાશ ટકી રહે એવું કાંઈ મેળવ્યું છે? એવું જો કાંઈ જ ન મેળવ્યું હોય, તો આ જીવનનો અર્થ શું? સત્ય પ્રામાણિકતા સમભાવ પોતાના કર્તવ્યોની નિષ્ઠા—આમાંથી કાંઈ જ મેળવ્યું ન હોય તો શાશ્વત પ્રકાશ જીવનમાં કઈ રીતે આવશે? આવા વિચારો આપણને રાત્રે આવતા નથી. ઊંઘ ન આવે તો વિચારીએ કે ઊંઘ કેમ આવતી નથી? આ તે કાંઈ વિચાર છે? પણ માણસને સદ્વિચારો જલદી નથી આવતા, કારણ કે એની બુદ્ધિની આસપાસ વાસના, અને અજ્ઞાનનું ધુમ્મસ જામ્યું છે

દિવ્ય દૃષ્ટિ

પર્વતની ટોચ પર આપણે ચઢતા હોઈએ ને ઉપર ધુમ્મસ આવ્યું હોય, ત્યારે સામે આવતી વ્યક્તિને પણ આપણે જોઈ નથી શકતા કેટલીકવાર અથડાઈ પણ પડીએ છીએ. ધુમ્મસમા નજીકની વસ્તુ પણ ન દેખાય. મધ્યાહ્નનો સૂર્ય તપે ત્યારે ધુમ્મસ ઊડે ને વસ્તુ દેખાય તેમ આપણા જીવનમા પણ સંયમ અને જ્ઞાનનો સૂર્ય તપે તો પ્રકાશ આવે અને દેખાય. જે પરમાત્માને આપણે દૂર માનીએ છીએ તે તો સાવ નજીક છે પછી સમજાય કે—

હું મને ઓળખી શકું તો જ પરમાત્માને ઓળખી શકું પણ આજ તો હું પોતાને જ ઓળખતો નથી સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ કેવી થઈ છે એના પર કો'ક કહેતી એક રમૂજી વાત સાંભરે છે

એક શીખ મુસાફરીએ ઊપડ્યો. એણે ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લીધી. અને જીવનમાં પહેલવહેલો ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બામાં બેઠો. થોડીવાર પછી એને હાજત માટે સંડાસમાં જવાની જરૂર જણાઈ એણે બારણું ઉઘાડ્યું ત્યાં સામે જ કાચ હતો એ કાચમાં એનું પ્રતિબિંબ પડ્યું એને લાગ્યું કે અંદર કોઈ છે એટલે બારણું બંધ કરી એ પોતાની જગ્યા પર બેસી ગયો પાંચ દસ મિનિટ કરતાં કરતાં કલાક થયો પણ કોઈ નીકળે નહિ અંદર કોઈ હોય તો નીકળે ને ? થોડી વાર એ પ્રતીક્ષા કરતો બેઠો ત્યાં એને ઝોકું આવી ગયું પછી જાગ્યો એટલે એને લાગ્યું કે હવે તો અંદર નીકળી ગયો હશે. પાછું બારણું ખોલ્યું તો સામે જ માણસ દેખાયો.

અટલી વારથી આ માણસ અંદર ભરાઈ બેઠો છે એટલે જરૂર કોઈ અભ્યાસ કરે એમ જાણી એણે ટિકિટમાસ્તરને બૂમ પાડી. આવનાર પણ આના જેવો જ બુદ્ધિનો જરા દુશ્મન હોઈ એણે બધી વાત સાંભળી. પછી બારણું ઉઘાડ્યું તો પોતાના જ જેવો ફેંટાવાળો માણસ અંદર દેખાયો. એણે જરા પાછા આવ્યું બાધ કરતાં કહ્યું, વહ અંદર તો હમારે જૈસા આદમી હૈ, ઉનકો હમ કુછ ભી નહીં કહ સકતે. તુમ આઓ કે કમ્પાર્ટમેં જા સકતે હો.

આ વાત રમૂજી લાગે છે કેમ? પોતાના જ પ્રતિબિંબને સામા નહિ ઓળખનાર આ જણ મૂર્ખ લાગે છે ખરું ને? પણ આપણે સૌ આપણું સ્વરૂપ ક્યાં ઓળખીએ છીએ? આપણા પોતાના સ્વભાવનું પોતાની વૃત્તિઓનું પોતાના મનનું આપણને પોતાને જ ભાન નથી. બીજાની વૃત્તિઓનો અને વિચારોનો આપણે જેટલો અભ્યાસ કરીએ છીએ, એટલો આપણો પોતાનો અભ્યાસ ક્યારે કર્યો છે?

આંખમાં મોતિયો આવે તો માણસ પોતાના સ્વજનને પણ ઓળખી શકતો નથી. કોઈ કુશળ ડોક્ટર મળે, મોતિયો ઉતારે અને યોગ્ય ચશ્મા મળે, તો એ જોઈ શકે. તેમ માણસની આંખ પર વિકારનો મોતિયો આવ્યો હોય, તો એ પોતાના સ્વરૂપને કઈ રીતે જોઈ શકે? સદ્ગુરુનો યોગ મળે, એ વિકારના મોતિયાને ઉતારે, જ્ઞાનનું અંજન કરે, દિવ્ય ચક્ષુ મળે, તો સમજાય કે આત્મા માટે દેહ છે, દેહ માટે આત્મા નથી જ. દેહ માટે વસ્ત્રો છે, વસ્ત્રો માટે દેહ નથી. માણસને લાગે કે વસ્ત્રો વિના દેહને ઢાંકવો બનાવ્યો છે, તો એ

અવસરે વજ્રને પણ ફગાવી દે છે તેમ જ્યારે આત્માને એમ લાગે કે આ દેહના અર્પણથી આત્માને લાભ છે તો દેહના અર્પણમાં પણ આત્માને આનંદ આવે આપણે અર્પણનો આખો ઇતિહાસ વાંચીશુ તો લાગશે કે અર્પણની પાછળ આવી કોઈ મહાન ને દિવ્ય ભાવના જ કામ કરી રહી હતી આ દૃષ્ટિ આવ્યા પછી માણસ પામર નથી રહેતો એનામા નવું બળ, નવુ તેજ નવો જુસ્સો આવે છે આ બળ દેહનુ નહિ પણ આત્માનુ છે

હાથી દેહની અપેક્ષાએ ઘણો બળવાન હોય છે દસ સિંહ જેમા થાય તોય હાથીના સ્થૂલ બળને ન પહોંચી શકે. એટલો હાથી બળવાન હોય છતા એક જ સિંહની ગર્જના દસ હાથીને ઢીલા કરી દે છે ઘણીવાર તો એની ત્રાડ સાંભળી હાથી જીવ હર્ષનાશ છે એનુ કારણ એ જ કે સિંહની ચેતનામાં પૌરુષ છે એ હાથીની પ્રચંડતાનો વિચાર જ કરતો નથી એ પોતાના બળ ઉપર મુસ્તાક છે એ પોતાની શક્તિથી સક્ષમ છે

હાથી બળવાન હોવા છતા દિલનો કાયર છે એ સિંહની ગર્જના સાંભળતા જ હિંમત હારી જાય છે એના શરીરમાંથી પરસેવો ઝરવા માંડે છે આ તકનો લાભ લઈ, સિંહ એના કુંભસ્થળ પર કૂદી પડે છ અને પહાડ જેવા હાથીને પણ ઢાળી દે છે આ બળ મનનુ છે આ દૃષ્ટાન્ત પરથી સમજાશે કે મન શું કામ કરે છે ! એક કવિ કહે છે :

મનકે હારે હાર હૈ મનકે જિતે જિત,
મન ચાહે ચાકે મન મનાવે નચિ.

મન લગામ જેવુ છે લગામના સંયમથી ઇન્દ્રિય જેમ

હાથો માણસના બોજને ઓછો કરે છે તેમ મનની સંચિત શક્તિથી પણ ઘણું કાર્ય કરી શકાય છે આ મનને બળવાન બનાવવાનું સાધન એક જ છે :—અભય

જેનું મન અભય છે તેને મન જગતમાં એવું કોઈ પણ કામ નથી કે જે તે ન કરી શકે આ અભય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે આપણી વૃત્તિમાં ભિન્નતા આવે.

તો હવે આપણે એક જ કામ કરવાનું છે વૃત્તિને ભિન્ન બનાવવાનું

આત્મા અને ઇન્દ્રિયોની ભિન્નતાના જ્ઞાનમાંથી આપણી વૃત્તિમાં ભિન્નતા પ્રગટે અને એ કામ આપણું અંતર અભયના જ્ઞાનથી સભર બને એ જ પ્રાર્થના.

[१०]

આત્મ જાગૃતિ

बिभेषि यदि संसारात् मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदिन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥

—ज्ञानसार

વાસનાની દુનિયાથી તું જો ગભરાતો હોય અને મુક્તિની મહાસમાધિ જો ઇચ્છતો હોય તો તારી ઇન્દ્રિયોને જિતવા તારા અફાટ પરાક્રમમાં પૌરુષનો ઉપયોગ કર.

[સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો કમળના વનને જગાડે છે અને એની પાંખડીઓને વિકસાવે છે તેમ ભગવાન મહાવીરનાં જ્ઞાનસૂત્રો પણ તમારા આત્માને જગાડે અને આ ભાવની પાંખડીઓને વિકસાવો એવી શુભેચ્છાપૂર્વક આ ત્રણ વ્યાખ્યાનનો શુભ આરંભ કરીએ.]

તેજનો તણખો

જે માણસને આત્મા વિષે શ્રદ્ધા હોય છે તેને જ

આત્મોન્નતિનો વિચાર આવે છે તેનો જ આત્મા જાગે છે પણ આત્માની જ જેને ભાળ નથી, આત્માને જે સમજ્યો નથી, અગર આત્માની જેને શ્રદ્ધા નથી તેને આત્મોન્નતિનો વિચાર ક્યાંથી આવે ? તેનો આત્મા કેમ જાગે ! જે માણસ કેવળ જડ વસ્તુઓની મોહજાળમાં મગ્ન રહે છે તેને આત્મા કેવો બળવાન છે એ નહિ સમજાય. અને જેને આત્માની તાકાતનો ખ્યાલ નથી તે મૃત જીવન જીવે છે આજે એવાં મૃતજીવનોની સંખ્યા વધી રહી છે એ મૃતજીવનમાં ચેતનાના પ્રાણ ફૂંકવા માટે જ આજના સંબોધનનો વિષય રાખ્યો છે—આત્મજાગૃતિ.

આપણને એવા કેટલાય માણસો મળે છે જેમને પોતાનાં શબ્દોમાં વિશ્વાસ નથી, વાણીમાં શ્રદ્ધા નથી જીવનમાં તેજ કે તાકાત નથી; એ નિર્માલ્યની જેમ ફરે. આપણી આ કામ કેમ થશે ? આ કામ તો ખૂબ અઘરું છે' આ નિર્માલ્ય શબ્દો કોણ બોલાવે છે ? દેહભાવ બોલાવે છે આત્મભાનવાળા આવું કદી ન બોલે. ચેતનાવંતની વાણીમાં તો તેજના ફિસોટા ચમકતા હોય છે તાકાતના તણખા ઝરતા હોય છે

સ્કૂલ શાળામાં મહર્ષિએ લખ્યું છે સ્કૂલ શાળાના બાળકો એવા હતા જે—

બાળપણે અભ્યાસ-વિદ્યાની

બાલ્યકાળમાં જ આત્મવિદ્યાનું શિક્ષણ પામતાં હતાં. એ કઈ વિદ્યા ? પેટ ભરવાની નહિ. પૈસા ભેગા કરવાની નહિ એ વિદ્યા તો સીધી—મરેલાને પણ આવડે છે એ પણ અજાણપણે મળે ત્યાં દોડી જાય. આમ ગણની પણ રાહ ન જુએ ! અમે એવા હતા ત્યાં એકવાર ઋષિઓ ઉતરાઈ એક લાઈને તેની

આસપાસ રાખ નાખી. એટલે થોડી વારમાં તે ચાલી ગઈ કીડીઓને લાગ્યું કે અહીં રસ નથી, રાખ છે. રસવૃત્તિને પોષવામાં તો કીડીઓ પણ પાવરધી છે. માણસની વિશિષ્ટતા પેટ ભરવાની વિદ્યામાં નથી. એની વિશિષ્ટતા અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લઈ જાય, એ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં છે. પ્રાચીનકાળમાં શિશુને નાનપણથી જ એવા વિચારોમાં ઉછેરવામાં આવતું જેથી એનો આત્મા સદા જાગૃત રહેતો. નિરાશાજનક કે નિર્માલ્ય વાતો એમની આગળ ઉચ્ચારણમાં આવતી જ નહિ.

રામચન્દ્રજી યૌવનને આંગણે રમતા હતાં તે સમયે ચીનનું સૈન્ય મિથિલા પર ચઢી આવ્યું. જનકે પોતાના મિત્ર શ્રી દશરથ પાસે સહાયતા માગી અને કહેવડાવ્યું: તમારા વીરપુત્ર શ્રી રામ અને લક્ષ્મણને સૈન્ય સાથે અમારી વહારે મોકલો. શ્રી દશરથ જરા મુંઝાયા. મમતાને લીધે વિચારના વમળમાં એ અટવાઈ ગયા. એ જંગલી ને કદાવર માણસો સામે આ બાળકો કેવી રીતે લડી શકશે! છતાં એ બોલ્યા નહિ. મનમાં જ વિચારતા હતા પણ રામ પિતાનો આશય સમજી ગયા. એમણે કહ્યું: પિતાજી! શું સિંહનું નાનું બચ્ચું મોટા હાથીના ગંડસ્થળને ભેદી શકતું નથી?

નાર બચ્ચાં લાખ, લાખ નિશાન,
સિંહનુ બચ્ચુ મો ભો ભત્તાં.

આ વીરતા ભર્યો ઉત્તર સાંભળતાં જ દશરથનો ભ્રમ ટળી ગયો. બન્ને કુમારો ધનુષ્ય-બાણ લઈ મિથિલા ગયા. શત્રુઓને હરાવી વિજય પતાકા ફરકાવી, ગૌરવપૂર્વક ઘેર આવ્યા.

આ ખમીર ક્યાંથી આવ્યું? એ બહારથી નથી આવ્યું

અંદર જ છે એને જાગૃત કરવાની જરૂર છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ છે એ ભાન થતાં, એ કોઈથી નહિ ગભરાય, કોઈનાથીય નહિ ભય.

આજે માબાપ બાળકને વીર બનાવવાને બદલે કાયર બનાવે છે. બાળક રડતું હોય ને છાનું ન હોય તો 'એ બાવો આવ્યો, પકડી જશે.' આવા બીકુતાભર્યા વાક્યો સંભળાવે છે. આથી બાળકની છાતી બેસી જાય છે. પછી એ મોટો થાય, બહાર બહાદુર દેખાય, પણ અંદરથી ડરપોક હોય. આવા માણસો નાગરિક તરીકે નકામા. આવા નાગરિકોથી દેશનું પણ રક્ષણ ન થાય, તો આત્માનું કલ્યાણ તો ક્યાંથી થાય!

માણસની કેટલી તાકાત છે એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આ એટમબોમ્બ ભયંકર છે. હાઈડ્રોજન બોમ્બ એથી પણ ભયંકર છે. એનામાં સંહારની અનંત શક્તિ છે. રતલ રોડ સ્વતનો બોમ્બ લાખો માનવીનો સંહાર કરી શકે છે. માઈલોના વિસ્તારને ઉજ્જડ કરી શકે છે. એક નાનકડા બોમ્બમાં આટલી શક્તિ છે. પણ એને શોધનાર તો મનુષ્ય જ છે ને? તો વિચારી જુઓ. માનવીના સર્જનમાં પણ આટલી અપ્રતિમ શક્તિ છે તો એના સર્જક એવા માનવીના આત્મામાં કેટલી શક્તિ હોવી જોઈએ? જડને આવિષ્કૃત કરનાર ચેતનામાં પ્રતિભા ન હોત તો આ અમર્યાદ શક્તિ આવિષ્કૃત કેમ પામત? આત્માની અપ્રતિમ તાકાતનું આ જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે.

અમરતાનો સંદેશ

આત્માની આ અનંત શક્તિઓને જોવી, જાણવી અને એને એવું કેન્દ્રિત કરી લેવું પોતાની પ્રભુતા મેળવી, તે જ

પ્રબુદ્ધ થયા, ભગવાન થયા, સંસારથી તે પાર પામ્યા

જે માણસ પ્રકૃતિનાં નિર્મળ તત્ત્વોથી ડરે છે અરે, પોતે એકાંતમાં ધ્યાન ધરતા પણ ડરે છે અને પોતાની જ બીક પોતાને લાગે છે તે માણસ મહાત્મા તો ઠીક પણ માણસ તરીકે પણ લાયક કઈ રીતે ગણાય? માણસ આવો બીકણ કાં બને છે? કારણ કે બાલ્યકાળમાં એને આત્મવિદ્યા મળી નથી. આત્માની અમરતાનો સંદેશ મળ્યો નથી. માબાપે એના દેહનું ભરણપોષણ કર્યું પણ આત્માનું પોષણ ન કર્યું. દેહનું પોષણ તો કૂતરાં બિલાડાં પણ કરે છે. માનવીનું ગૌરવ બાળકોના માત્ર દેહનું પોષણ કરવામાં જ નથી. માણસનું ગૌરવ પોતાનાં સંતાનને સંસ્કારી ને તેજસ્વી બનાવવામાં છે. મારી આ વાત તમને આજ કદાચ કડવી લાગશે, પણ તે સત્ય છે. વિચારી જોજો. આજ નહિ તો કાલે જરૂર સમજાશે.

મદાલસા પોતાના બાળકને પારણામાં ઝુલાવતી પણ ગાતી. સિદ્ધોઽસિ બુદ્ધોઽસિ નિરંજનોઽસિ। વત્સ! તું સિદ્ધ છો. સિદ્ધિઓ તારામાં છે. તું બુદ્ધ છો. બુદ્ધિ–પ્રજ્ઞા તારામાં છે. તું નિરંજન છો. તને કોઈ વાસનાને રંગે રંગી શકે તેમ નથી. તું મુક્ત છો. તને બાંધનાર આ વિશ્વમાં એકેય તત્ત્વ નથી. તું સ્વતંત્ર છો, મુક્ત છો. પારણામાં જ જે બાળકને આવું મુક્તિનું ગીત સાંભળવા મળે, તે યુવાન તેજસ્વી, ત્યાગી કે પ્રતાપી કેમ ન બને? આજનો યુવાન એ આશાની જ્યોત નથી, પણ નિરાશાનો દરિયો છે. એનામાં યૌવનની ખુમારી નથી, પણ વાસનાની બિમારી છે.

જે દેશના યુવાનો વિલાસી વાતાવરણમાં ઉછરે છે તે

દેશની પ્રજા ધીમે ધીમે નિર્વીર્ય થઈ જાય છે. પ્રજાને મહાન બનાવવા યુવાનો સામે આદર્શ જોઈએ. એમની સામે સંયમના પ્રતીક જોઈએ. જ્યાં એમને ઘડવામાં આવે છે એમને કેળવણી આપવામાં આવે છે એ સ્થાનો કેવાં હોવાં જોઈએ! ત્યાં વિલાસ અને વિકારની હવા કોણ તે ચલાવે? પણ આજ તમે જુઓ તો વિદ્યામંદિરોમાં પણ ફેટ અને ચટ સિવાય વાત નથી. આપણે કૉલેજોને વિદ્યામંદિરો કહીએ છીએ, પણ મંદિરને અનુકૂળ સંયમ અને પવિત્રતાથી ભરેલું વાતાવરણ છે!

અને કેળવણી શા માટે લેવામાં આવે છે તેનું એક-ચિત્ત પણ વિદ્યાર્થીઓ સમજ્યા છે? 'જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ' જ્ઞાનનું ફળ વૃત્તિઓનો વિરામ છે. જ્ઞાન મળે તો વિરામ આવવો જોઈએ, પણ આજે એવું દેખાય છે? વિદ્યાર્થીઓમાં શિસ્ત ને સભ્યતા છે? આજે માણસ વૃત્તિઓથી વિરમવા માટે નથી ભણતો. પણ વૃત્તિઓના વાંટવા ગોળિયાની માફક વધારે ને વધારે કઈ રીતે ભરી શકાય એ માટે ભણે છે. ચોરી કરવામાં પકડીએ તો એમ કહી શકાય કે ગુનો કરીને છુપાવવો કેમ, અસત્યને સત્ય બનાવવું કેમ, એ માટેનું કૌટિલ્ય શાસ્ત્ર ભણે છે.

એક ભાઈને મેં પૂછ્યું : તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું? એ કહે : સાહેબ, ધ્યેય વળી શું? આજકાલ ધંધા ક્યાં પડ્યા છે? ભણીએ નહિ તો એ ધંધાઓમાંથી ખાવી ક્યાંથી જડે? હવેના જમાનામાં ડિગ્રીઓના આધારે જીવાય એમ નથી, અને જ ભણવું જોઈએ; નહિ તો સ્ત્રીએ તેમાંથી આપી જાય તો ડિગ્રી ખાઈ જાય. અને શીખ્યા હોઈએ

તો જ મફતના ફાયદા મળે.'

જેવું આ કેળવણી! માણસ ભણે છે શા માટે? ચોરી કરવા માટે. ચોર બનવા પોતાની જ સરકારની આંખમાં ધૂળ નાખવા. પૈસા રળવા છે પણ ટેક્સ Tax ભરવો નથી. પૈસો પોતાના મોજશોખમાં ખર્ચવો છે પણ બીજાના હાથમાં જવા દેવો નથી. આ વિદ્યાથી માણસ મુક્ત બને કે બંધાય? જે એક એક નાગરિક બનવાને અયોગ્ય છે તે એક જીવન માટે યોગ્ય કઈ રીતે ગણાય?

મૃત્યુને જીતે તે વિદ્યા

એક ભાઈ ઇન્ટરની પરીક્ષા આપી રજામાં ઘેર આવ્યા. એ અરસામાં બહારગામથી એમને ત્યાં એક મહેમાન આવ્યા. એ મહાન ચિન્તક હતા. વિદ્યાર્થીના પિતા પોતાના પુત્રને બપોરે ચિન્તકની પાસે લાવ્યા અને પોતાના પુત્રના અભ્યાસની વાત કરી. ચિન્તકે પૂછ્યું : શું ભણો છો? સાહેબ, ઇન્ટરની પરીક્ષા આપીને આવું છું. હવે શું કરશો? બી. એ. થઈશ. પછી શું કરશો? પછી તો એ ફર્સ્ટ ક્લાસ આવીશ તો વિદ્યાપત મળશે અને એમ. એ. પણ થઈશ. એમ. એ. થઈને પછી શું કરશો? પછી કોઈ સારી નોકરી મેળવીશ.

પેલા ચિંતક તો આગળ જ વધી રહ્યા હતા. એમણે પૂછ્યું : પછી? પેલો વિદ્યાર્થી જરા થંભ્યો. એને થયું આ શું પૂછે છે? પણ ઉત્તર આપ્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું. એટલે એણે કહી નાખ્યું : પછી પ્રભુતામાં પગલાં માંડીશ.' ચિંતકે પ્રભુતામાં પગલાં આ શબ્દ સાંભળ્યો. શબ્દ તો ઘણો સારો છે પ્રભુતા માટે વધારેમાં વધારે છૂટ મેળવનારા પણ આજ

પ્રાણ વાપરતા હોય છે

મિન્તોકે પૂછ્યું : 'શીખ્યા પછી શું ? વિદ્યાર્થીએ કહ્યું : પછી નોકરી શું ? પરણવું' મિન્તોકને પોતાના પ્રશ્નનો તોર બરાબર હાથમાં આવતો લાગ્યો એટલે ધીમેથી પૂછ્યું પછી શું ? પેલો વિદ્યાર્થી મુઝાઈ ગયો પોતે અકળાયો એણે એના પિતા સામે જોયું એના પિતા પણ વિચારોમાં તણાતા હતા હવે પછી શું ?—એના પિતાની આંખમાં પણ પ્રશ્ન હતો. એટલે વિદ્યાર્થીએ કહી નાખ્યું પછી મરી જઈશું

મિન્તોકે કહ્યું બરાબર, હું એ જ કહેવા માગતો હતો. આટલા અભ્યાસ પછી, આટલી પ્રવૃત્તિ પછી, આટલી સાધના પછી પણ મરવાનું ! મરવા માટે આટલું બધું કરવાનું ? મરવું જ હોય તો આટલો અભ્યાસ ન કરો દેશાટન ન કરો તો પણ મરી શકાય છે શું અભણ નથી મરતા ? અભણ પણ મરી શકે છે વિદ્વાન તો એમ કહે કે—પછી અમર બનીશ, સત્ય સામે યુદ્ધ કરીશ, વૃત્તિઓ પર વિજય મેળવીશ, જીવનમાં પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદને ભરીશ, અને મૃત્યુને વરી જઈશ. વિદ્યા તો મૃત્યુને જીતવા માટે છે એમ ઋષિ કહે છે હસી મૃત્યુ મુખે પેસવાનું જ છે પેસી મૃત્યુમુખે હસવાનું જ છે.

વિદ્વાનમાં જીવનની ખુમારી જોઈએ. સુખમાં કે દુઃખમાં, સંપત્તિમાં કે વિપત્તિમાં, સંયોગમાં કે વિયોગમાં પોતાના આત્માની અને પોતાના મનની મસ્તી ન ગુમાવે તે જ અભ્યાસી. તે જ વિદ્વાન.

પ્રકૃતિના સ્વરૂપને અનુસાર માણસ બનાવ્યો આવતો અકળાતો નથી. વિપાકો આવતાં ફરિયાદ કરતો નથી;

વર્ષાકાળ આવતાં બબડાટ કરતો નથી. એ જાણે છે કે આ તો ઋતુ ઋતુના ખેલ છે શિયાળામાં ટાઢ પડે છે પણ ઘઉંને કપાસ એમાં જ તૈયાર થાય છે વર્ષામાં વૃષ્ટિ થાય અને કીચડ થાય પણ જુવાર બાજરી એમાં જ પાકે છે ઉનાળામાં તડકો પડે છે પણ મીઠી કેરીઓ અને રાયણ એ ઋતુમાં જ પાકે છે તેમ દુઃખ, વિપત્તિ વિયોગ પણ માણસને મળવા આવે છે એથી માણસની કસોટી થાય છે માણસનું હીર આવા સંયોગોમાં જ પ્રગટે છે સાચો અભ્યાસી દુઃખને પણ કુદરતની મિષ્ટ ભેટ માની હસતા મુખે એનું સ્વાગત કરે છે એ સમજતો હોય છે કે આજનું દુઃખ એ મારી ગફલતની ભૂલનું જ પરિણામ છે એક ભૂલને સુધારવી હોય તો બીજી નવી ભૂલ ન કરવી દુઃખ વખતે આક્રોશ કરવો એ જૂની ભૂલમાં નવી ભૂલનો ઉમેરો કરવા બરાબર છે

ઋતુનો ખેલ

પણ કેટલાક માણસો આ વાતનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ ફરિયાદ જ કરતા ફરતા હોય છે વરસાદ આવે તો કહે. 'આહ ! શું વરસાદ છે ! બંધ થતો જ નથી. ભાંગી નાખ્યા. ટાઢ પડે ત્યારે કહે શું ટાઢ પડે છે ! આપણે થીજાઈ ગયા. તાપ પડે ત્યારે કહે તડકો પડે છે કાંઈ તડકો ! ધરતી તો ભઠ્ઠી બની રહી છે ! આમ રોદણાં રોયા જ કરે; પણ આ તો ઋતુના ખેલ છે એમ ન સમજે તેમ કેટલાક માણસો પણ જીવન આખું રોદણાં જ રોતા હોય છે કોઈ પુત્ર માટે તો કોઈ પત્ની માટે, કોઈ ધન માટે તો કોઈ ધંધા માટે. પણ ફરિયાદ કર્યા વિના જ પ્રયાસ કરવો જોઈએ, એમ ન વિચારે.

આવા સંયોગોમાં માણસને સાચી વિદ્યા મળે તો જ માણસ જીવનના તત્ત્વોને સ્પર્શી શકે અને દુઃખના તાપને પણ જીવનના ઘડતર પકવવાનુ સાધન માની, એને સત્કારી શકે વિષમ પ્રસંગોમાંથી પણ પ્રેરક બોધ મેળવી જીવનને ઘડી શકે

આપણુ કોઈ સ્વજન મરી જાય છે ત્યારે આપણને કેવો ભારે શોક થાય છે! આપણુ મન દુઃખના અગાધ સાગરમા કેવુ ડૂબી જાય છે! પણ તે પ્રસંગે આપણે સ્વસ્થ ચિત્તે વિચારીએ કે આ શોક શાથી આવ્યો? શા માટે આવ્યો? ગામમાં આટલાં મરી જાય છે છતાં આપણે એક આંસુ પણ નથી આવતું અને અત્યારે આ આંસુઓનો સાગર કેમ છલકાઈ ગયો?

મૃત્યુ એ જ જો અનિષ્ટ અને દુઃખદ કારણ હોય તો ગામમાં કોઈ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે શોક કેમ આપણને ઘેરી વળતો નથી? મહોલ્લામાં કોઈ મરી ગયુ હોવા છતા તે દિવસે ભોજનમા મિષ્ટાન આવ્યુ હોય તોય ભોજન કરતા શોક થતો નથી. અને પોતાનુ સ્વજન જતાં રુદન કરે છે એનુ કારણ શુ? એનું કારણ એ છે કે એને જ વ્યક્તિ પ્રત્યે રાગ હતો, એના તરફથી કાંઈક મળતુ હતું તે હવે બંધ થયું છે તે હવે મળવાનુ નથી, એટલે એ રડે છે પણ એ કોને માટે રડે છે? જનાર વ્યક્તિ માટે નહિ, પણ એ વ્યક્તિ તરફથી મળતુ હતું તેને માટે. એટલે કે પોતાના સ્વાર્થ માટે રડે છે અને એ સ્વાર્થ માણસને બીજી કોઈ વ્યક્તિ તરફથી મળતો હોય તો તે શોક શમી જાય છે.

ધીમે ધીમે શોકમાં ઓટ આવે છે અને માણસ ભૂલે

સ્થિતિએ આવી જાય છે. હા આમ છતાં સ્નેહ જેવી એક પવિત્ર અને ચિરસ્મરણીય વસ્તુ પણ દુનિયામાં છે જે અર્થ અને કામની નહિ, ચેતનાની ભૂખી છે. આ ભૂખ એક આત્મ જ્યોત માંથી જન્મેલી છે. બીજી કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી તે મળતી નથી. જ્યાંથી એ પ્રગટે છે ત્યાં જ એ વિલીન થાય છે. એટલે આવા પ્રસંગોમાં માણસના હૈયા ઉપર શોકની છાયા ઘણી ઘેરી થઈ જાય છે. અને આવા કેટલાક પ્રસંગોમાં તો માણસ કાં જ્ઞાની અને કાં ઉન્મત્ત બને. જ્ઞાની વિચારે કે મારું પ્રિયજન એક એવા પ્રવાસે ઉપડ્યું છે કે જ્યાં અંતે મારે પણ જવાનું જ છે. એ પહેલાં ગયેલ છે હું પછી જઈશ. એમ વિચારી સમાધાન મેળવી લે છે. જ્યારે અજ્ઞાનીને થાય છે હવે શું થશે! એરે અફસોસ! બાજી બગડી ગઈ. મારે જીવનભર ઝૂરવાનું. હવે ક્યાં મળવાના છીએ? જીવન શૂન્ય થઈ ગયું. અને એવા વિચારોમાં અજ્ઞાનતા અને ઉન્મત્તતા વધતી જાય છે.

આ બંને પ્રસંગોમાં પ્રિયજન તો બંનેએ ગુમાવેલ છે; પણ એક સમાધાન મેળવે છે બીજો ઝૂરે છે. કવિ જીબ્રાન કહે છે When you are sorrowful look again in your heart, and you shall see that in truth you are weeping for that which has been your delight" જ્યારે તમને શોક લાગે ત્યારે ફરી તમારા હૃદયમાં જોજો. અને તમને જણાશે કે સાચે જ તમે જેને માટે રડી રહ્યા છો તે તમારા હર્ષનો વિષય હતો. એટલે જે હર્ષ આપે તે શોક આપે જ. એ શોકને ટાળવાનો માર્ગ એક જ છે અને તે આત્માનું જ્ઞાન અને પ્રકૃતિનું ભાન!

આત્મજ્ઞાન થતાં શોક કેવો હળવો થાય છે એનું આ એક જ્વલંત દૃષ્ટાંત તમારી સામે મૂકું છું.

શોકના તળિયે શાન્તિ

શ્રાવિકા સુમતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરની વાણી સાંભળવા ગઈ હતી, એનો પતિ આત્મારામ બહાર ગયો હતો. એના બન્ને યુવાન પુત્રો તળાવમાં સ્નાન કરવા ગયા હતા.

સુમતિએ વ્યાખ્યાનમાં સાંભળ્યું : જ્યાં સંયોગ છે, ત્યાં વિયોગ છે. આત્મા સિવાય જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ વિખૂટી પડે છે આવે આપણે એના માટે હસીએ છીએ, તેજ વસ્તુ જાતી મટે રડીએ છે અજ્ઞાન અને શોક એક જ ત્રાજવાના બે પલ્લાં છે અનંત સમાધિનો માર્ગ એક જ છે મોહનો ત્યાગ! આ મોહનો ત્યાગ જ થાય છે આત્માની એકતાના જ્ઞાનથી.”

સુમતિએ આ ઉપદેશને પોતાના હૈયાની દાબડીમાં લીધો. એનો વિચાર કરતી, એને જીવનમાં વણવા મથતી, એ ઘેર આવી, ત્યાં એકાએક સમાચાર મળ્યા :

“એના નહાવા ગયેલા બન્ને દીકરા ડૂબી મર્યા છે. પહેલા એક નહાવા પડ્યો, પણ એ તો ઊંડાણમાં ડૂબતો જણાયો. એને કાઢવા બીજો ગયો, પણ એ ડૂબતો છોકરો બીજાને બાઝ્યો અને બન્ને ડૂબ્યા.”

યુવાનજોધ બે દીકરા જાય તો કઈ માતાનું હૈયું શોકમાં ન ડૂબે? સુમતિના હૈયાના કટકે કટકા થવા લાગ્યા. એ શોકના વજ્રાઘાતમાં વેરાઈ ગઈ એને મૂર્છા આવી, અને એ ધરતી પર ઢળી પડી. થોડી વારે એ મૂર્છા ઊતરતાં એનાં હોઠ પર જ્ઞાનવચનો આવવા લાગ્યાં.

જ્યાંથી આનંદ આવે છે ત્યાં જ શોક હોય છે અને એ શોકના તળિયામાં જ શાંતિ હોય છે શોકને ઉલેચી નાખો, શાંતિ ત્યાં જ જડશે.

સુમતિનો શોક ધીમે ધીમે ઉલેચાતો ગયો અને એ ઊંડી ને ઊંડી ઊતરતી ગઈ જ્યાં જીવનની પરમ શાંતિ હતી!

એણે પોતાના બંને પુત્રોના દેહને પથારીમાં પધરાવ્યા; એમના પર શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢાડ્યું અને પતિની પ્રતીક્ષા કરતી એ વિચારમાં ડૂબી ગઈ

આત્મારામે ડેલીમાં પગ મૂક્યો અને એનો આનંદ ઊડી ગયો, એને વાતાવરણમાં કાંઈક શોકની હવા લાગી. રોજ એ ઘેર આવતો ત્યારે એની પત્ની હસતા મુખે એનું સ્વાગત કરતી પણ આજ તો એ ઉદાસ હતી.

આત્મારામે પૂછ્યું :— કેમ? આમ ઉદાસ કેમ? શું થયું છે? તું તો આજે ઘરમાં શોકનો સાગર લાવી છે!"

"કાંઈ નથી. એ તો પાડોશી સાથે જરા કજીયો થયો છે" શોકના ભારથી નમેલાં પાંપણોને ઊંચી કરતાં સુમતિએ કહ્યું

આત્મારામને આશ્ચર્ય થયું સુમતિનો સ્વભાવ એ જાણતો હતો. આખું ગામ ગરમ થાય તોપે એની આંખમાં શીતળતાનો સાગર વહેતો હોય એવી એ શાંત હતી, અને એવી જ એ શાણી પણ હતી

આત્મારામે સમભાવે પૂછ્યું : એવું તે શું થયું કે તારે કજિયો કરવો પડ્યો."

કાંઈ નહિ. વીસ દિવસ પર આપણા ત્રિવેણીના લગ્ન હતાં ત્યારે હું પાડોશીને ત્યાંથી બે રત્નો પહેરવા લાવી

આત્મજ્ઞાન મળતાં શોક કેવો હળવો થાય છે એનું આ એક જાણીતું દૃષ્ટાંત તમારી સામે મૂકું છું.

શોકના તળિયે શાન્તિ

શ્રાવિકા સુમતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરની વાણી સાંભળવા ગઈ હતી, એનો પતિ આત્મારામ બહાર ગયો હતો. એના બંને યુવાન પુત્રો તળાવમાં સ્નાન કરવા ગયા હતા.

સુમતિએ વ્યાખ્યાનમાં સાંભળ્યું: જ્યાં સંયોગ છે ત્યાં વિયોગ છે. આત્મા સિવાય જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ વિખૂટી પડે છે. આજે આપણે જેના માટે હસીએ છીએ, તેજ વસ્તુ આવતી કાલે રડાવે છે. આનંદ અને શોક એક જ ત્રાજવાના બે પલ્લાં છે. અનંત સમાધિનો માર્ગ એક જ છે: મોહનો ત્યાગ! આ મોહનો ત્યાગ જ મોક્ષ છે. આત્માની એકતાના જ્ઞાનમાંથી."

સુમતિએ આ ઉપદેશને પોતાના હૈયાની દાબડીમાં ઝીલ્યો. એનો વિચાર કરતી, એને જીવનમાં વણવા મથતી, એ ઘેર આવી, ત્યાં એકાએક સમાચાર મળ્યા:

"એના નહાવા ગયેલા બંને દીકરા ડૂબી મર્યા છે. પહેલા એક નહાવા પડ્યો, પણ એ તો ધરામાં ખૂંપતો જણાયો. એને કાઢવા બીજો ગયો, પણ એ ખૂંપતો ભાઈએ બીજાને બાઝ્યો અને બંને ડૂબ્યા."

યુવાન એવા બે દીકરા જાય તો કઈ માતાનું હૈયું શોકમાં ન ડૂબે! સુમતિના હૈયાના કટકે કટકા થવા લાગ્યા. એ શોકના આઘાતમાં ઘેરાઈ ગઈ. એને મૂર્છા આવી, અને એ ધરતી પર ઢળી પડી. થોડી વારે એ મૂર્છા ઊતરતાં એના હૈયા પર જ્ઞાનમનનો આવવા લાગ્યાં.

હાથ મસ્તો હતા અને તાપર આવી રહ્યાં હતા એની ઘની પર ભાર હતા પણ ઘમ | જગત ન મદ ધોર ના ર નના સોત જેના આત્મા | આશ્વાસન આપી રહ્યા હતા એ પતિને મૃત્યુ રેકી મ

કુત અના ય ગાન જ ભાર્ગોના મુગટ્ટ પર ભાસા- રેલુ ગગન ઘમ ભ | હમા કીધુ અને ઝ નના મસ્તાગી નજીક બનશી ગમતિ ન રહ્યુ નાથ ! આ આપણા સે હલાહલ મડ માગ ઘનુ ધીનુ ધી ઘનુ ભ ૬ સુધી આપણુ અનન જ્ય નાથમા ય ૬ આજે અમના સમય પૂરો થયા. અને અમણુ અમના માર્ગ તોના આપણુ અમના ન હન ન આપ ગ ન હતા કે ા સમય માટે આપણને મ મળ્યા હતા હવે અમને નિનમના ભાગમા શાનિપૂર્વક થાવા મ આપ્યુ રન મ છ એ પા ન રોક અને રહેવ હવા આગે છે ૫ધીન નુ આ ! ઈ ૬ ! પા ૧ મરતી નાગી મીનની ગતિમા આપ | અમને વિદાય આપી ૨."

આ માગમ ા આ એ લા ૬ ઘા ગ / નયા પાછી સવુ મ ? ત્યા ૫ીર સ્વપના ૭૫ાક મઈ ઘરમા હવામા વાતાવરણમા અધિક સ્વપના હતી. આ ત અ પિતાની આખમા આનુ પૂર પમ્યુ આ ગુ એપે આ ગના ય ઘમાગી એવુ તા સુમતિની આખમા પણ એ મોતી જેવા આનુ હતા પણ એના પર જ્ઞાનની ઝાંખી મમત્વના ઉજ્જ્વળ કિરણો પ્રકાશી રહ્યા હતા. શ્રદ્ધાની જ્યોત

આ પ્રસંગ પરથી સમજી શકાય છે કે આત્માની જાગૃતિ શુ કામ કરે છે ! જેનો આત્મા જાગૃત છે તે જ શોક પર, મોહ

હતી. આજે એ માગવા આવ્યા. મે ન આપ્યાં, એટલે બોલાઈ ગયું અને કલહ વધ્યો. સુમતિ આટલું પ્રેમપૂર્વક બોલી ગઈ પણ એના અવાજમાં જરા વિષાદની છાયા હતી.

તું યે ખરી છે. પારકા કેવું ક્યાં સુધી રખાય! એનો માલિક માગવા આવે ત્યારે આપી દેવાંજ જોઈએ ને. વાત એવી સાવ શી આવી વાત પર કલહ કરે તો થઈ રહ્યું ના! કોઈ સાંભળે તો યે હસે એવી આ વાત છે જા, જા, જલદી આપી આવ." એને ઊભી કરતાં આત્મારામે મીઠો ઠપકો આપ્યો.

જરા ઊભા તો રહો. તમે આપી આવવાનું તો કહો છો પણ મને એ કેટલાં ગમે છે! મારું મન એમાં કેટલું રમે છે એ તમે જાણો છો? કેવાં સુંદર એ રત્નકંકણ છે! એનો ઘાટ, એની ઝીણી ઝીણી કારીગીરી, એની જોડ ન જડે! અને એનાં રત્નો પણ કેવા તેજસ્વી છે? નાથ, મને તો એ પાછાં આપવાનું જ મન નથી થતું મનમાં થાય છે સાચી કહું પછી જે થવાનું હશે તે થશે. કજિયો તો કજિયો!' આટલું કહેતા કહેતાં તો સુમતિનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું એની પાસે જ્ઞાન હતું છતાં વિચાર કંઈ ઓછો ન હતો!

" પણ આજે તને થયું છે શું? તું પાગલ તો નથી થઈને! અરે તું આ શું બોલી રહી છે? જે વસ્તુ પારકી છે તે કેટલા દિવસ રખાય? એના પર મમતા કરવી, એને પોતાની માનવી અને 'મારી કરી લો' કરવો એ અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજું શું છે? પારકી વસ્તુ તો જેમ વહેલી અપાય તેમ સારું" શિખામણ આપતાં આત્મારામે કહ્યું

સુમતિ ઊભી થઈ એણે પતિનો હાથ ઝાલ્યો, એનો

સોક્રેટિસ તો પ્રાર્થના કરતા કહેતો. ભગવાન હું એટલું જ માગું છું. અયોગ્ય વસ્તુ હું માગું તો પણ તું આપીશ નહિ, અને યોગ્ય વસ્તુ હું ન માગું તો પણ તું આપજે જ. માણસ જો આ રીતે વિચારે તો એને દુઃખમાંય સુખ લાગે, એને થાય કે ગુમડું પાક્યું છે તો એનું ઓપરેશન operation અનિવાર્ય છે. વેદના વેઠ્યા વિના દુઃખ કેમ મટે? વેદનાને વેઠ્યા વિના વિપત્તિ કેમ ટળે?

શ્રી મિત્રીક નરકમાં પણ માનસિક શાંતિ અનુભવે છે. દેહને વેદના થઈ રહી છે શરીરમાં આગ છે પણ આત્મામાં શીતળતા છે. કારણ કે એ સમજે છે કે જેવું કર્યું છે તે ભોગવે છે. આ દેહે બીજાને દુઃખ દીધા છે તો આજે એને દુઃખ મળે છે. એવું બીજાને બાળ્યા છે તો આજે એ પોતે બળે છે. એમાં મારે શું? આત્મા એ દેહથી ન્યારો છે. ખીંટીએ કોટ ટાંગ્યો હોય એ આગથી છેક બળીને ખાખ થઈ જાય તો એના માલિકને નુકસાન થાય પણ એ દાઝે તો નહિ ને? કારણ કે દેહ કોટથી ભિન્ન છે તેમ આત્મા પણ દેહથી ભિન્ન છે પણ આજે અજ્ઞાનને લીધે આત્માનો પ્રકાશ આ દેહથી ઢંકાઈ ગયો છે.

કાળના વિકરાળ પંજામાં નાશ થતી વસ્તુઓને જોઈને શેક્સપીઅર કહે છે :—

Ruin hath taught me thus to ruminate
That time will come and take my Love away
This thought is as a death which can not choose.

પર, વિજય મેળવે છે પણ જે જીવનમાં હારે છે મુંઝાય છે, તેનુ કારણ આત્મજ્ઞાનનો અભાવ છે અને તેથી જ વિપત્તિ કે અંતરાય આવતા એ ડરી જાય છે ગભરાઈ જાય છે અને ધ્યેયમાંથી વિચલિત થઈ બીજા માર્ગ ભણી વળે છે

પણ જે માણસ અંતરપ્રેરણાથી પ્રેરાઈને કામ કરે છે જીવનને સમજીને જીવે છે એ ગમે તેવા વિપરિત સંજોગોમાં પણ જેના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો હોય એવો સાથી સાથ છોડીને ચાલ્યો જાય, એવા સંજોગોમા પણ ધૈર્યને ખોયા વિના, ભય રાખ્યા વિના, આગળ વધે જ જાય છે

આત્મજ્ઞાની લોકોના અભિપ્રાયના આધારે નહિ, પણ પોતાના આત્માના અભિપ્રાયના આધારે આગળ વધે છે એ તો કહે છે લોકોને હસવુ હોય તો હસવા દો ભસવુ હોય તો ભસવા દો પણ મારો પથ આકરો છે

એમને પોતાના પ્રત્યેક પગલામાં શ્રદ્ધા હોય છે એને પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયામા નિષ્ઠા હોય છે અને પોતે સ્વીકારેલ ધ્યેય પાછળ સમર્પિત થવાનો એનામાં અદમ્ય ઉત્સાહ હોય છે આવી વ્યક્તિ માટે કહી શકાય કે :

I the long run he shall be happy & prosperous.

પણ જે માણસ શ્રમ કરે છે પણ એના પરિણામની જવાબદારી લેતા ગભરાય છે એ સફળ કેમ થાય ! એને ફૂલ જોઈએ છે પણ કાંટા નથી ખાવા અને કાંટા વાગે છે ત્યારે એને દૂર કરવા માટે એ જ્યાં ત્યાં પ્રાર્થના કરતો ફરે છે સહનશીલતા અને સાધના વિના સિદ્ધિ નથી, એ વાતને એવો માનવી સદંતર ભૂલી જાય છે.

જ્યુ કોઈ પણ દેશનો નાગરિક પોતાના દેશની આઝાદી માટે જે કરે છે તે જ મે મારા દેશ માટે કર્યુ છે અને તે બરાબર છે એમ કહી ફાંસીના દોરડાને પણ ફૂલની માળા ગણીને એ ભેટી પડ્યા આવી ફનાગીરી અને આવી ખુમારી માણસમા ક્યારે આવે ? કોઈ પણ ઉદાત્ત હેતુ માટે માણસ નિર્ણય કરે છે ત્યારે જ એનામાં અપર્ણના આવો આનંદ પ્રગટે છે આ મસ્તી આ આનંદ, રૂપિયાથી સત્તાથી નથી મળતા પણ આત્માની પ્રમાણિક નિષ્ઠા-માથી પ્રગટે છે અને તે પ્રસગે મૃત્યુનો પણ એક પ્રકારનો આનંદ માણી શકાય છે—માળો છોડી અનંત ગગનમાં ઉડતા પંખી જેવો

માનવી અને માળો

આત્મપંખી ! તુ ગગનવિહારી છે અનંત આકાશમાં ઉડનાર તુ મુક્ત પંખી છે માળામાં તુ વસે છે પણ માળો એ તુ નથી માળો તારાથી ભિન્ન છે તુ તારા માળાને સ્વચ્છ અને સુદર રાખજે કાગ-ડાખરા લાવીને તારા માળામાં ન ભરતો નહિ તો અવસરે તુ જ એમા ભરાઈ જઈશ. ઉડવા ધારીશ ત્યારે નહિ ઉડી શકે અને તારા માળાના દ્વાર પણ મોટાં રાખજે કે જેથી ઉડતી વખતે તારી પાંખોને ઈજા ન થાય

માણસો ઈંટ ચૂનાથી ઘર બાંધે છે પંખીઓ માળો ઘાસથી બાંધે છે—દેહને રહેવાનો માળો ઈંટ ચૂના ને માટીથી બંધાય. પણ રે આપણા આત્માનો માળો ક્યો ! આ દેહ એ આત્માનો માળો છે પંખી જેમ માળાને મૂકીને ઉડે છે

But weep to have that which it fears to lose.

વિનાશી મને આ રીતે વિચાર કરતાં શીખવ્યું છે કે કાળ આવશે ને મારી પ્રિયતમાને પણ મારાથી દૂર લઈ જશે. આ વિચાર એક મૃત્યુ સમાન છે કે જેને માટે રુદન સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી કારણ કે જે વસ્તુ તેણે પ્રાપ્ત કરી છે તેને ગુમાવવાનો તેને સદા ભય રહે છે

અર્પણનો આતશ

પ્રકૃતિ અને માનવ હૃદયની મહત્તાને ગાનારો આ મહાકવિ પણ અહિં કેવો ગમગીન છે!

આવી ગમગીનીમાં શાંતિ કોણ આપે? અરસપરસ એવી ઓળખવામાં આશ્વાસન કોણ આપે? માણસ સમજણથી ન હોય જીવનના આવા દુઃખદ પ્રસંગોને પણ એક જુદી જ દૃષ્ટિથી એક જુદા જ ભાવથી—આવકારી શકે મને યાદ છે આજથી લગભગ પંદર વર્ષ પહેલાં એક વાર અમે મિત્રો નાશિક પર્યટન માટે ગયેલા, ત્યાં રસ્તામાં રોનિષ્ટ દવાખાનામાં એક સાધુ બેઠો હતો. તેના શરીર પરનાં ગુમડાં પર કીડા ખદબદતા હતા. કીડા એટલા બધા હતા કે ગુમડામાંથી બહાર નીકળીને નીચે પડે. પણ પેલો સાધુ બહુ જબરો! નીચે સરકેલા એ કીડાને ઉપાડીને ગુમડા પર મૂકતો કહે: અરે, બાહર ક્યાં જાતા હૈ? બેઠ ઉધર, બાહર ભૂખા મર જાયગા. આવી રીતે ગુમડાં ખદબદે છે છતા એ મસ્ત છે એની મસ્તીનું કારણ એ જ કે દુઃખને સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકારવાનું એની પાસે આત્માનું બળ છે

ભગતસિંહને ફાંસીએ ચડાવતાં પહેલાં માફી માગવા સમજાવ્યા પણ એ તો દેશાભિમાનની મસ્તીમાં એક જ

વાત કરવી હોય તોય એના હાથ પ્રજે અને છાતીનો સૌચો નવી જાય. જોકે આવો માણસ પણ પોતાના નોકર આગળ કે પોતાના આશ્રિત આગળ તો દમ મારતો હોય છે પણ એથી કાંઈ તેજસ્વિતા આવી ગઈ એમ ન કહેવાય

માણસને પિછાનવાની રીત એ સભ્યતા છે જે સભ્યતાથી એક પ્રધાન સાથે વર્તો, એ જ સભ્યતાથી તમારા નોકર સાથે પણ વર્તો અને જે ગૌરવ તમારા માણસો આગળ બતાવો એ જ ગૌરવ એક પ્રધાન સાથે પણ રાખો

વલસાડના સ્ટેશને એક યુરોપિયન ફર્સ્ટ ક્લાસનો આખો ડબ્બો રોકીને બેઠો હતો જે કોઈ એ ડબ્બામાં બેસવા આવે તેની સામે એ પૂછી પૂછે Who are you? તમે કોણ છો? યુરોપિયનનો આ પ્રશ્ન સાંભળતા જ આવનાર ભાગે. એવામાં એક આત્મગૌરવવાન યુવાન આવ્યો એણે બારણું ઉઘાડ્યું ત્યાં પેલો પૂછ્યો Who are you? યુવાને શાંતિથી કહ્યું : I am your father– હું તારો બાપ છું પેલો યુરોપિયન ખુશ થઈ ગયો એણે કહ્યું : Come in. પેલા યુવાનને પોતાની પાસે બેસાડતા એણે કહ્યું તમારા જેવા ગૌરવવાળા અને નિર્ભય મિત્રની મારે જરૂર હતી, કારણ કે બીકણ નિર્માલ્ય અને ડરપોકની સાથે બેસવામાં પણ પાપ છે કાયરની મૈત્રી નકામી, એથી સત્કાર ન આવે, સંયમ પણ ન આવે અને પ્રતિષ્ઠા પણ ન મળે.

સોબત ઉત્તમની જોઈએ.આપણાથી અધિક ગુણસંપન્ન માણસની સોબત કરીએ તો એના ગુણ આપણામાં આવે અને અધમની સોબત કરીએ તો આપણા ગુણ જાય, અને એની

અને માણસ બંગલાને છોડીને બહાર નિકળવા જાય છે તેમ આત્મા આ દેહને છોડીને પરલોકના પ્રવાસે ઉપડે છે

પંખીને માળો સાથે નથી આવતો માણસને બંગલો સાથે નથી આવતો, તેમ આત્માને આ દેહ સાથે નથી જતો, છતાં પંખીને અને માણસને કેવી મમતા છે! કોઈ ભાઈને પૂછો આ બંગલો કોનો છે? એવું પોતાની છાતી પર હાથ મૂકી ગર્વથી કહે મારો છે આપ જોતા નથી? બંગલા પર મારું જ નામ છે! એમ કહી એ વ્યક્તિ સામે આંગળી ચીંધી. પણ આ ભોળા જીવને વિચાર પણ નથી આવતો કે આ ક્યાં તારો છે? તારા દાદા મૂકીને ગયા બાપા ય મૂકીને ગયા, અને હવે થોડા દિવસમાં તું ય મૂકીને જવાનો. તારા સગા દિકરા પણ તારો અગ્નિસંસ્કાર આ બંગલાના કંપાઉન્ડમાં નહિ કરવા દે. તને તો સ્મશાને જમાલપુર ભેગો કરશે! છતાં મકાન કોઈ મકાન છે અને કહે છે આ મારો બંગલો છે!

આવી મમતાવાળા માણસો કરતાં તો પંખી સારાં કે સમય આવે, આસક્તિ રાખ્યા વિના માળો મૂકીને ઊડી જાય. માણસ પોતાના માળા માટે કેટલી મુસીબત ઉઠાવે છે! કાણ જમીન માટે કેવા વેરઝેર બાંધે છે? માળાની ચિંતામાં જિંદગી વેડફાએ આપવો આ મમતાથી જ અડવાઈ જાય છે

માણસ જાગે તો ચિંતા ભાગે. માણસને ખ્યાલ આવવો જોઈએ કે એના દેહમાં કોઈ મહાન વસે છે ઈશ્વર વસે છે પરમાત્મા વાસ કરે છે આવો વિચાર આવે તો માણસ કેવો નિર્ભય રહે! એના મો પર અલૌકિક કેવું તેજ ચમકતું હોય!

અત્યારે માણસની એવી સ્થિતિ છે કે જો મકાન સાથે

ગત થઈ છે સિંહ ઘેટાના ટોળામાં કેમ ? આ મારાથી કેમ ડરે છે ? એણે ગર્જના કરી કહ્યું : વિચાર કર. ડોક નહિ. આપણે એક જ કુળના છીએ તારે મારાથી ડરવાનું ના હોય તું પણ મારી જેમ ગર્જના કરી શકે ત્રાડ નાખી શકે પૂછડું પછાડી શકે અને મુક્ત રીતે આ જંગલમાં વિહરી શકે જો તું તને ઓળખે તો !

પણ એમ કોઈ એ માને ? વર્ષોથી ઘર કરીને બેઠેલી વાત એક ક્ષણમા કાંઈ નીકળી જાય ? એ તો નાનું અને ઘેટાના ગેળા ભેગુ થઈ ગયુ પણ પેલા સિંહના છેલ્લા શબ્દોના પડઘા એના મગજમાં રમવા લાગ્યા તું તને ઓળખ. ગર્જના કરવા પ્રયત્ન કરી જો. આ શબ્દો એના મનમાંથી કેમેય ખસે નહિ, એણે અવાજ કરવા પ્રયત્ન આદર્યો, પણ બે બે અવાજ નીકળ્યો. ઘણા કાળના ઘેટાના સહવાસથી એ પોતાનો અવાજ પણ ખોઈ બેઠું હતુ

એક સાંજે સરિતા કિનારે એ સિંહબાળ પાણી પીવા ગયુ ત્યારે તેણે પોતાનુ પ્રતિબિંબ પાણીમાં જોયુ તો પોતાનુ શરીર આ ઘે । જેવુ નહિ, પણ પેલા સિંહ જેવુ લાગ્યુ હવે એને સિંહના શબ્દોમાં વિશ્વાસ બેઠો એણે પ્રયત્ન આદર્યો. એક વાર-બે વાર-ત્રણ વાર અને એના અવાજમા રણકો આવ્યો ઘેટાં ભડક્યાં. ભાગવા લાગ્યા સિંહમા આત્મવિશ્વાસ પ્રગટ્યો. એણે જરા જોર કર્યું ત્યાં ભરવાડ અને ઘેટાંના કાળજા ફાટી નાખે એવી ગર્જના એના અવાજમાંથી પ્રગટી. ભરવાડ ને ઘેટાં હવે ઊભાં રહે ? સિંહે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખ્યુ તો તે વનરાજ બન્યો મુક્ત બન્યો.

ખખમતા આપવામાં આવે. સડેલા પાન સાથે મૂકેલાં સારાં પાન પણ સડે છે અને એ તાજા પાનને પણ કાપ લગાડે છે

આપણા આત્માની પણ એજ દશા છે વિષયવાસના અને વૃત્તિઓના સંગમાં પોતાનું સ્વરૂપ, પોતાની શક્તિ અને પોતાનો પ્રકાશ ભૂલી ગયો છે

સિંહ અને ઘેટાં

એક સિંહનું બચ્ચું હતું એની મા એને જન્મ આપી તરત મરણ પામી. માવિહોણા આ સિંહબાળને એક ભરવાડ ઉપાડી લાવ્યો અને પોતાનાં ઘેટાંની સાથે એને પણ વાડામાં પૂર્યું દૂધ પર એ મોટું થવા લાગ્યું ઘેટાં—બકરાં જંગલમાં ચરવા જાય ત્યારે આ પણ એમની સાથે જાય એ બધાની સાથે એવું તો હળી ગયું કે પોતાને પણ તેઓમાનું એક માને, અને મેં મેં કરે ભરવાડ સિસકારા કરે ત્યારે ઘેટાં સાથે તે પણ ભરવાડ પાછળ દોડે.

સિંહનું પારખું સાચું હોત, મુક્ત જંગલમાં ઉછર્યું હોત, અને સિંહણના દૂધને પામ્યું હોત તો એ ગર્જના કરી સ્વતંત્ર રીતે વનવિહાર કરી શકત, પણ આ તો ઘેટાં સાથે રમેલું આમાં શૌર્ય કે શક્તિ કેમ પ્રગટે?

એક વાર સરિતાકિનારે આ ઘેટાં પાણી પી રહ્યાં હતાં ત્યારે પર્વતની ગુફામાંથી કોઈ સિંહ બહાર આવ્યો અને પર્વતની ટોચ પર આવી એણે ગર્જના કરી, આ સાંભળી ઘેટાં ને ભરવાડ તો ભાગ્યા હર્ષનાદ. આ સિંહબાળ પણ દોડ્યું; એણે દોડતા દોડતાં પાછું વાળીને જોયું, ત્યાં બન્નેની આંખો મળી. ટોચ પર રહેલા સિંહને થયું કે આ તો મારો

[૧૧]

જીવન શિક્ષણ

माता वैरी पिता शत्रुः येन बालो न पाठ्यते।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा॥

જેણે પોતાના સંતાનને જીવન શિક્ષણ આપ્યું નથી, તે માતા વૈરી છે અને પિતા શત્રુ છે.

હંસોની સભામાં જેમ બગલો શોભતો નથી તેમ જીવન શિક્ષણને નહિ પામેલ સંતાન પણ એવી સભામાં શોભતું નથી.

પ્રવચનનો પ્રારંભ હું એક પ્રસંગ કથાથી કરીશ.

થોડાં વર્ષો પહેલાંની વાત છે. એક વૃદ્ધ રસ્તાની એક બાજુ આંબો રોપી રહ્યો હતો. ત્યાં થઈને બે સંન્યાસી પસાર થયા. એમણે જોયું કે પોણોસો વર્ષનો વૃદ્ધ વૃક્ષ રોપી રહ્યો છે એમને હસવું આવ્યું. એમણે કહ્યું “ડોસા તમને આ શી માયા લાગી છે? આજ વાવો છો તે વૃક્ષ ઊગશે ક્યારે અને એના ફળ તમે ખાશો ક્યારે?”

તમે પણ તમારા સ્વરૂપને ઓળખો. જીવનના ઉન્નતશિખર પર ચઢી ગર્જના કરો. સિંહવૃત્તિ કેળવો, તમારી આસપાસ ઘેરો ઘાલીને બેઠેલ વાસનાનાં બકરાં ભાગવા માંડશે, તમારી ત્રાડ સાંભળી લાલસા તો જીવ લઈ દોડશે આજ સુધી ઇન્દ્રિયોના સહવાસમાં રહીને આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ, પોતાની શક્તિ, પોતાનો શાશ્વત પ્રકાશ બધું જ ભૂલી ગયો છે અને ઇન્દ્રિયોની પ્રેરણાથી વાસના પાછળ પરવશ બનીને દોડે છે એને જગાડો

જીવનદ્રષ્ટાઓ આપણને સંબોધે છે જાગો અને જુઓ, તમે કોણ છો! તમારામાં કેવી અગમ્ય શક્તિ છુપાયેલી છે! તમે ધારો તે કરી શકો. જે દુનિયામાં મહાન થયા તે તમારા માંના જ એક હતા. ભગવાન શ્રી નેમિનાથને શ્રી કૃષ્ણે પૂછ્યું ત્યારે અને ભગવાન શ્રી મહાવીરને મગધપતિ શ્રેણિકે પૂછ્યું ત્યારે એમણે આ જ ઉત્તર આપ્યો હતો; તમારો આત્મા પણ મારા જેવો જ છે અને મારા જેવું જ સ્થાન તમને મળવાનું છે પણ આજ તમારો આત્મા કર્મોને આધીન છે, એટલી જ ભિન્નતા છે કર્મના અને વૃત્તિઓના ક્ષયે આપણે સમાન બનીએ–સિદ્ધ–બુદ્ધ–મુક્ત.

બંધુઓ આ પ્રવચનનો ઉપસંહાર કરતાં એક જ વાત હવે કહેવાની છે તમે તમારી ઇન્દ્રિયોનો તમારા મનનો તમારી જીવનની શક્તિઓનો અને તમારી બુદ્ધિનો એ રીતે ઉપયોગ કરજો કે જેથી તમારો આત્મા આજ જ્યાં છે ત્યાંથી આવતીકાલે એક કદમ આગળ હોય અને તમારા પ્રત્યેક નવ પ્રભાતમાં આત્મ જાગૃતિ ભરી પ્રગતિ હોય!

[૧૧]

જીવન શિક્ષણ

माता वैरी पिता शत्रुः येन बालो न पाठ्यते ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥

જેણે પોતાના સંતાનને જીવન શિક્ષણ આપ્યું નથી, તે માતા વૈરી છે અને પિતા શત્રુ છે

હંસોની સભામાં જેમ કાગડો શોભતો નથી, તેમ જીવન શિક્ષણને નહિ પામેલ સંતાન પણ એવી સભામાં શોભતું નથી.

પ્રવચનનો પ્રારંભ હું એક પ્રસંગ કથાથી કરીશ.

કેટલાં વર્ષો પહેલાની વાત છે. એક વૃદ્ધ રસ્તાની એક બાજુ આંબો રોપી રહ્યો હતો. ત્યાં થઈને બે સંન્યાસી પસાર થયા. એમણે જોયું કે પોણોસો વર્ષનો વૃદ્ધ વૃક્ષ રોપી રહ્યો છે એમને હસવું આવ્યું. એમણે કહ્યું "ડોસા, તમને આ શી માયા લાગી છે? આજ વાવો છો તે વૃક્ષ ઊગશે ક્યારે અને એના ફળ તમે ખાશો ક્યારે?"

—

વૃદ્ધે નમ્ર હસીને જે ઉત્તર આપ્યો, તે તો હૃદયમાં સદા કોતરી રાખવા જેવો છે. ભાઈ માર્ગની બન્ને બાજુએ ઊભેલાં વૃક્ષો આપણાં પૂર્વજોએ વાવ્યાં, તો એની છાયા અને એનાં ફળનો લાભ આપણને મળ્યો. હવે આજ આપણે વાવીને જઈશું તો એનો લાભ આવતી કાલની પેઢીને મળશે. આપણે ગઈ કાલ પાસેથી કંઈક લીધું હોય, તો આવતી કાલને આપણે કંઈક આપવું જોઈએ. આમ કરવું એ માથા નથી પણ માનવતા છે."

આ પ્રસંગ આજના પ્રસંગને અનુરૂપ છે. સમાજનો આપણા ઉપર ઘણો ઉપકાર છે. આપણે જે કેળવણી લીધી છે તેની પાછળ કેટલાય વૃદ્ધોનો શ્રમ છે, આત્મત્યાગ છે. હું જ્યારે વૃદ્ધોને જોઉં છું ત્યારે આંબો વાવનાર વૃદ્ધ મને યાદ આવે છે.

આજે કેળવણી પામેલા, કેળવાયેલા આ કાળ ની પાછળ ભોગ આપનારાઓનો વિચાર કરી પોતે ભોગ ન આપે તો કેળવણી નહિ લાજે?

ઇમારતનો આધાર એના રંગ-રોગાનથી નથી, પણ એના પાયામાં પુરાયેલા પથ્થર, ચૂના અને ઈંટો છે. ઇમારતની મજબુતાઈ જેમ પાયાને આભારી છે તેમ આપણી ઉન્નતિ, આજ સુધી આ પ્રવૃત્તિ પાછળ જેણે ભોગ આપ્યો છે તેને આભારી છે. આંબો રોપનાર તેના ફળની આશા વિના તેની ભાવી પેઢીના ભલા માટે વાવે છે તેમ આપણે પણ ભાવિ પેઢીના ભલા માટે કંઈક કરવું જોઈએ, તો જ સમાજ ઉન્નતિને માર્ગ આગળ વધે. એક જ્યોતનો પ્રકાશ બીજાને આપવાં

જવુ કે જેથી એ જ્યોતની પરંપરા અખંડ રહે.

આજે હુ જોઈ રહ્યો છુ કે શાંતિમા જ નહિ પણ સમાજ દેશ કે રાજ્યમા—જ્યા જુઓ ત્યા વૃદ્ધો યુવાનોની અદાથી કામ કરી રહ્યા છે પ જવાહરલાલજી અને શ્રી વિનોબાજી યુવાનોને શરમાવે એવા જુસ્સાથી આગળ વધી રહ્યા છે યુવાનોએ એમાથી પ્રોત્સાહન મેળવવુ જોઈએ, એ જ રીતે જ્ઞાનની પરબમાથી જેણે લાભ લીધો હોય તેણે આ કાર્યને આગળ વધારવા પોતાનો હિ સા આપતા આગળ વધવું જોઈએ. એનુ નામ જ સાચો વારસા છ

સિ હ જોઈએ ઘેટા નહિ!

લોકો આ ની કેળવણીને વખોડે છે વિદ્યાપીઠોને ખારે છે પણ ખરી રીતે એ કેળવણી ખરાબ નથી, પણ એમા પેઠેલા દૂષણોએ આ પરિસ્થિતિ ઊભી કરી છે આ દૂષણોને ટાળવા યુવાનોએ કમ્મર કસવી જોઈએ મ સ્કાર અને સ ચમનુ વાતાવરણ ઊભુ કરવુ જોઈએ.

ચારિત્ર એ અમારુ જીવન છે આચાર એ અમારો પ્રાણ છે અને જીવનની સ્વચ્છતા એ અમારુ સર્વસ્વ છે એમ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓને લાગશે, ત્યારે લોકો કેળવણીને વખાણશે, અને આજે જે કેળવણી વખોડાય છે તે પ્રશ સાને પાત્ર બનશે.

આટલા આટલા વર્ષોથી તમે આ પ્રવૃત્તિ ચલાવો છો; પણ પ્રથમ કક્ષાએ આવે એવા કેટલા તૈયાર થયા? જેનુ નામ આંગળીને ટેરવે આવનુ હોય એવો એક પણ તૈયાર ન થયો હોય તો વિચારવુ ઘટે કે આપણે ત્યા સિ હ તૈયાર થયાં છે કે ઘેટા?

પ્રાચીન ભારતની પુણ્યદીપ જેવી તક્ષશિલા નાલંદા અને વલ્લભીની વિદ્યાપીઠનું સ્મરણ કરતાં આપણું હૃદય ગૌરવથી છલકાઈ જાય છે. જ્ઞાનના પુંજ અને તેજના ફુવારા જેવા વ્યક્તિત્વવાન વિદ્યાર્થીઓથી આપણો દેશ, આપણો ધર્મ, આપણો સમાજ અને આપણો ઇતિહાસ ઊજળો છે. ચીનના મહાયાત્રી હ્યુએનત્સાંગ જેવાને એમનો ઉલ્લેખ, પોતાની સ્મૃતિનોંધમાં કરવો પડયો છે.

આજના કેટલાક યુવાનો તો વાળ, કપડાં અને બૂટની ટાપટીપથી જ ઊંચા નથી આવતા. આવા યુવાનો પણ પ્રથમ કક્ષાએ તો આવતા જ હોય છે. પણ શામાં? સિનેમા અને નાટકના નટ–નટીઓની પસંદગી કરવામાં! આમ કહીને હું મારા યુવાન મિત્રોને ઉતારી નથી પાડતો. હું તો એમને જાગ્રત કરવા માગું છું. ચેતવવા માગું છું. આવતી કાલ ઉપર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ અને આશા છે; કારણ કે આ યુગમાં પણ આત્મબળ ને મન સંયમથી શોભતા કેટલાએ તારલા આપણી નજર સમક્ષ છે, જે આપણી શ્રદ્ધા અને આશાના પ્રતીક છે. હું તો એટલું જ કહું છું કે દૂષણોને દૂર કરી કેળવણીને નિષ્કલંકિત બનાવો.

શાન્તિનિકેતનમાં કેટલાય દૂષણો અને દુર્ગુણો પેઠા છે. જેનો ઇતિહાસ લાંબો છે. છતાં એના કામદા પણ એટલા જ છે. દૂષણોને દૂર કરી, આપણે એ દ્વારા લાભ ઉઠાવવાનો છે. આજે વિદ્યાર્થીઓને છ માસની ફીની ભારતી મોટી રાહત આપાય છે અને વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં જે સહાયતા મળે છે તે શાન્તિની સંસ્થાને આભારી છે.

હું વેડવા કરતાં જોડવામાં માનનારો છું એ સૌ જે છે તેમાંથી સારું લેવાનું છે અને ખરાબને છોડવાનું છે

તમે જગતને સુધારવા માગો છો? ભલે સુધારો. પણ તમે જ્યાં છો ત્યાંથી શરૂઆત કરો. તમે તમારા ઘરથી કચરો કાઢવાની શરૂઆત કરો. ઘરને વાળી કચરો ઘર બહાર લઈ જાઓ પછી શેરીનો કચરો ગામ બહાર લઈ જાઓ અને ગામનો કચરો દેશ બહાર લઈ જાઓ દેશનો કચરો દુનિયાની બહાર લઈ જાઓ અને જ તે એને દરિયામાં ફેંકી દો. પણ આજે તો દુનિયા વામમાર્ગે ચાલે છે ઊંધે માર્ગે ચાલે છે મને યાદ છે કે દેશમાં લડત ચાલતી હતી ત્યારે કેટલાએ યુવાનો ગામમાં ઝાડુ લઈ આખો બજાર વાળી આવતા પણ એની મા માંદી હોય અને ઘરનું આંગણું વાળવાનું હોય તો ના કહી ચાલવા માંડતા તે વખતે એવી જાતની ફેશન હતી.

આવા માણસો દુનિયાનો કચરો વાળવા નીકળે? એ કચરો પોતાના દેશમાં લાવે દેશનો પોતાના ગામમાં ગામનો પોતાના મહોલ્લામાં અને મહોલ્લાનો પોતાના ઘરમાં લાવે. આનું નામ જ વામ-માર્ગ! હું તો કહું છું કે પહેલા તમારી જાતને સુધારો પછી ઘર અને જ્ઞાતિને સુધારો; એ રીતે ચારે બાજુથી સુધારો આવશે તો આપણો ધર્મ, સમાજ અને દેશ જરૂર મહાન અને બળવાન બનશે.

આજની કેળવણી જીવનને માર્ગદર્શક ત્યારે જ બને કે જ્યારે એ કેળવણીને ધર્મનું માર્ગદર્શન હોય. કેળવણીકારોએ ધર્મને આઘો મૂક્યો છે આવા સંજોગોમાં યુવાનોમાં ધર્મનું તેજ આવે ક્યાંથી? એટલે હવે આ કામ જ્ઞાતિઓએ અને

સમાજે ઉપાડી લેવાનું છે અને ધર્મનું હવામાન ઊભું કરવાનું છે. એક રીતે ગુમરેલી વ્યક્તિ અનેક રીતે ઉપયોગી થશે. કારણ કે એક જ માણસને જીવનનાં કેટલાં અંગો છે? ધર્મની દૃષ્ટિએ ધાર્મિક છે, જ્ઞાતિની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતિજન છે, સમાજની દૃષ્ટિએ સામાજિક છે, દેશની દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રીય છે અને જીવનની દૃષ્ટિએ વ્યક્તિ છે. આ રીતે કોઈ પણ જ્ઞાતિનો એક સંસ્કારી અને સંયમી માણસ ધર્મ, સમાજ, દેશ અને જીવનને ગૌરવપ્રદ થઈ પડે છે અને એની સંસ્કારછાયા સમગ્ર વર્તુલ ઉપર પડે છે.

પણ આજે આપણી આસપાસની હવામાં અમરત્વની ભાવના ક્યાં છે? એ ભાવના સાચા ધાર્મિક શિક્ષણથી લાવી શકાય. આધ્યાત્મિક વિચાર વિના એ અમરત્વનો ખ્યાલ કેમ આપે? આધ્યાત્મિક જ્ઞાન જ જીવનની અસ્મિતા પ્રગટાવી શકે. એટલે દુન્યવી જ્ઞાન સાથે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પણ મળે એમ આપણે ઇચ્છીએ.

“હમણાં એક ભાઈ બોલ્યા, ‘દાન દેનારા ઘણા છે પણ લેનાર નથી.’” આ વાક્ય ગોકળી મસ્તુભાઈએ થોડા દિવસ પહેલાં ઉચ્ચાર્યું હતું. એમનો અનુભવ સાચો છે. પણ સાથે સાથે એ પણ સાચું છે કે એવા તેર તડબાડી મચો ઊભાં કરવાથી પૈસા નથી મળતા. કામ સાચું જોઈએ, નક્કર જોઈએ, અને એ કામની પાછળ કામ કરનાર સાચો આત્મા જોઈએ. આત્મા સાચો હશે તો સહાયતા એક નહિ તો બીજેથી પણ મળી રહેશે. કામ કદી નહિ અટકે.

આ પ્રસંગે જે એક વાત યાદ આવે છે તે એ છે કે કેટલાક શ્રીમંતો પોતાના પૈસાને વિલાસને માર્ગે વાપરી રહ્યા

છે, એના પાયે સમાજની સસ્કારિતાનો ધ્વસ થઈ રહ્યો છે પૈસો સારે માએ ન વપરાય અને ખરાબ માર્ગે વપરાય વિલાસને માર્ગે ખરચાય તો જાણુજો કેએ અન્યાય અને માનવશોષણમાથી આવેલ છે અને એ જેની પાસે હોય તેનો વિનાશ કર્યા વગર નહિ રહે.

તમે જોયુ ને, કે રાજાઓના રાજ્ય ગયા, તો આ ખોટી રીતે આવતો અને ખોટી રીતે જતો પૈસો કેવી રીતે ટકશે ? આ સિવાય અહી સ્મશાનની સામે જ ઇન્કમટેક્સ ઓફિસ છે એ સૂચવે છે કે દુનિયામા વાપરીને આવો. સારા કામમા નહિ વાપરો તો Death Duty અહી ભરવી પડશે જમાનો કેવો આવ્યો ! માણસ શાતિથી મરી પણ ન શકે ! મરતી વખતે ટેક્સ અને મર્યા પછી પણ ટેક્સ ! પૈસો હાથે ન વાપરવાનુ આ પરિણામ !

અમદાવાદમા ભારતેન્દ્ર હરિશ્ચન્દ્ર નામના એક ધનપતિ થઈ ગયા એ ઉદારતાપૂર્વક પૈસા વાપરતા એમના સ્વજનો અને મિત્રોએ કહ્યુ તમે પૈસાને પાણીની જેમ કેમ વાપરો છો ? એમણે હસીને ઉત્તર આપ્યો આ સપત્તિ મારા બાપને અને મારા દાદાને ખાઈ ગઈ મને પણ એ ખાવા માગતી હતી. પણ મે વિચાર્યુ કે એ મને ખાઈ જાય તે પહેલાં હુ જ એને ખાઈ જાઉ

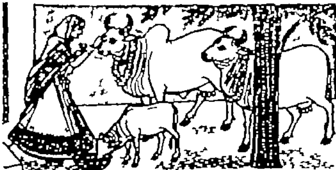
હુ પણ આપને એ જ સલાહ આપુ કે એ તમને ખાઈ જાય એ પહેલા તમે એને ખાઈ જાઓ અને એમ કરવાથી તમે એક સામાન્ય સપત્તિના બાજમાંથી મહાન સપત્તિના અમર પુણ્યને ઊભુ કરશો કે જેને કાળ પણ નહિ ખાઈ શકે

આ સિવાય સારે આપને ...

આપણાં કાર્યોમાં મોટામાં મોટું વિઘ્નસ્થાન તો ઈર્ષાવૃત્તિ છે. એક માણસ કામ કરે ત્યારે બીજો વિચારે કે એ મને કેમ પૂછીને કરે છે? કરવા દો એને! હું પણ જોઉં છું કે એ કેવી રીતે કરે છે? એમ વિચારી કામ કરનારને સહાયતા આપવાને બદલે એને તોડવા પ્રયત્ન કરે કે એના કામમાં અંતરાય નાખે, અને એ રીતે પોતાની મહત્તા બતાવે.

પણ યાદ રાખજો કે કુસંપની માણસની અહંમની તુચ્છતાથી માણસનો વિકાસ નથી થતો પણ વિનાશ થાય છે. એકબીજાના પૂરક બનો, એકબીજાને ટેકો આપો અને એકબીજાને આગળ વધારો. જ્યાં સંપ છે, ત્યાં જંપ છે. Unity is Strength એક તાંતણો હોય તો તૂટી જાય પણ તાંતણાનો સમુદાય હોય તો દોરડું બને, અને તે હાથીને પણ બાંધી શકે. એક ઈંટ હોય તો તૂટી-ફૂટી જાય પણ ઈંટો સમુદાયમાં ગોઠવાય તો ભવ્ય મકાન બને અને હજારોને આશ્રય આપી શકે. ઊનના એક દોરાથી શરીર ઢંકાતું નથી, પણ એક બીજામાં ગૂંથાય છે ત્યારે તે વસ્ત્ર બને છે, અને માનવીને ઢાંકે છે. શિયાળામાં પણ હૂંફ આપે છે.

આપ સૌ પણ આવી જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં એકબીજાની ત્રુટીઓ ધ્યાનમાં ન લેતાં ગુણોને ધ્યાનમાં લઈ સંપથી સહકારથી કામ કરશો, તો જરૂર પ્રગતિ સાધશો, અંતે આપ સૌને એક જ કહેવાનું છે કે અત્તરનું પૂમડું જેમ વાતાવરણને સુવાસથી ભરે છે તેમ આપ પણ આપના જીવનને સત્કાર્યોની સુવાસથી ભરો! એવી શુભેચ્છા.

[૧૨]

ગૌપૂજા

[૧૩-૭-૫૪ના દિવસે, મુંબઈ રાજ્ય ગોશાળા પાંજરાપોળ સંઘના ત્રીજા અધિવેશન ગોશાળા પ્રદર્શન પ્રસંગે હજારોની માનવ મેદની સમક્ષ વડોદરાના ન્યાયમંદિરમાં આપેલું ભાષણ.]

બહેનો અને ભાઈઓ!

ગોસંવર્ધન ને પ્રાણીરક્ષાના કામમાં જીવન અર્પણ કરનારા મહાનુભાવો આ વિષયમાં મારી પહેલાં ઘણું ઘણું કહી ગયા છે છતાં સૌ ભાઈઓનો આગ્રહ છે કે મારે પણ કંઈક કહેવું, તો હું આપની આગળ મારી ભાષા વાપરીશ.

આર્યાવર્તના માણસો ગાયની પૂજા કરે છે એના કપાળે કુમકુમનો ચાંદલો કરે છે એનું પૂંછડું આંખે લગાડે છે પણ

એ જ ગાય પોતાનું પેટ ઉકરડે ભરે છે ગલીએ ગલીએ ભમી એઠવાડ ખાઈ પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરે છે! આ ગૌપૂજા કઈ જાતની? દૂધ પીવું છે પણ સેવા કરવી નથી. ગાય દૂધ આપતી બંધ થાય કે જાય કસાઈખાને! હું પૂછું છું કે માનું દૂધ પીનાર, એનાથી પોતાના શરીરને પોષનાર, એના વડે સશક્ત બનનાર અને એનાથી જીવન મેળવનાર, એ જ માતાની ઉપેક્ષા કરનારને આપ સપૂત કહેશો કે કપૂત? એને ઉત્તમ કહેશો કે અધમ? તેવી જ રીતે ગાયનું દૂધ પીનાર, અને વસૂકી જતાં એની ઉપેક્ષા કરનાર, એને કસાઈખાને મોકલનાર એ કેવો કહેવાય? ગાયો—નિર્દોષ પ્રાણીઓ—આજે કસાઈખાનામાં કપાઈ રહ્યાં છે ગોમાંસ છડેચોક વેચાઈ રહ્યું છે શું આ આપણી આઝાદી? એ નિર્દોષ પશુઓની વેદના ભરી આંખો સામે તો જુઓ! એમની મૂકવેદના કોણ સાંભળે તેમ છે! વાતો કરે કંઈ જ નહિ વળે. પ્રતિજ્ઞા કરો. ઘેર ઘેર એક એક પેટી રાખો સવારે ઊઠી એ પેટીમાં કંઈક નાખીને પછી નિત્ય કાર્યો કરવાં એમ જો બને, એક પૈસો નાખો. પણ સૌ આ નિયમ પાળે તો બાર મહિને કેટલી મોટી રકમ ભેગી થાય! એ રકમ આવી પાંજરાપોળોને મદદરૂપે, દાનરૂપે આપો. એ જ સાચું ગૌપૂજન છે! એમને કસાઈખાને જતી અટકાવવાં એ જ સાચી પૂજા છે!

ઘણા કહે છે ગાયના પૂંછડામાં તેત્રીસ કરોડ દેવતા છે. એનો અર્થ શો? તેત્રીસ કરોડ દેવતા એટલે તેત્રીસ કરોડ માનવ. દૂધ અને ઘીથી એ તેત્રીસ કરોડ માનવોને પોષે છે ગોધન પર માનવના જીવનનો આધાર છે. એટલે ગૌરક્ષાનો ટૂંકો વાસ્તવિક અર્થ ઇન્દ્રિયરક્ષા થાય છે ગોપાલન એટલે

ઇન્દ્રિયપાલન મસ્તુ કે ગાયના ગોરસથી ઇન્દ્રિયો આશક્ત અને સતેજ રહે છે

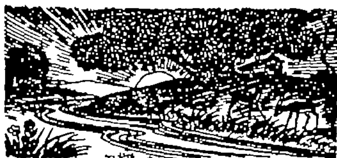
પણ એટલું ગોપાલન કરીને જ અટકી જવાનું નથી. માનવધર્મ એથીયે આગળ જાય છે ગાયોને પાળવી અને બીજા પ્રાણીઓને કતલખાને જવા દેવા એ તો સ્વાર્થધર્મ થયો ગાય દૂધ આપે છે એટલે એને પોષવી, અને બીજા પ્રાણીઓ ઉપયોગી નથી, એટલે એના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવી એ માનવને શોભે ખરું ? સ્વાર્થમાં દાનવતા છે પરમાર્થમાં માનવતા છે માનવધર્મનો ઉપાસક અબ્રાહમ લિંકન અત્યારે મને યાદ આવે છે

એ અમેરિકાના પ્રમુખ હતા એક વખત એ પાર્લામેન્ટમાં જઈ રહ્યા હતા ગાડી ઝડપથી જઈ રહી હતી. એમની નજર કીચડમાં ખૂંચી ગયેલા એક ભૂંડ પર પડી. એ કીચડમાં તરફડી રહ્યું હતું, ચીસો પાડી રહ્યું હતું લિંકને ગાડી ઊભી રાખી ભૂંડ તરફ દોટ મૂકી કીચડમાં ખૂંચી ગયેલા એ નિરાધાર પશુને એવું અજબ રીતે ઉગારી લીધું ! પણ એનો સૂટ કીચડમાં ખરડાઈ ગયો ફરી ઘેર જઈ કપડાં બદલવા જેટલો સમય નહોતો પાર્લામેન્ટનો સમય થઈ ગયો હતો અને સમયની નિયમિતતા માટે તો લિંકન પ્રસિદ્ધ હતો એ સીધો સભાગૃહમાં આવ્યો સભ્યોએ ગાડીવાનને પૂછ્યું : પ્રમુખના કપડાં આમ કીચડમાં કેમ ખરડાયાં ? ગાડીવાનની વાત સાંભળી સૌ આશ્ચર્ય પામી ગયા. વાહ ! આવો દયાળુ ! બધા મળીને લિંકનને માન આપતાં કહેવા લાગ્યા આપ ખરેખર દયાળુ છો આપને ધન્યવાદ છે આપે ભૂંડનો ઉદ્ધાર કર્યો...। પણ પ્રશંસકોને અધવચ્ચેથી અટકાવી લિંકને આપેલો

ઉત્તર હૈયામાં કોતરી રાખવા જેવો છે : બસ, બસ, આપ મારી પ્રશંસા ન કરશો. મેં કોઈનાય પર દયા કરી નથી. તેમ મેં કોઈનો ઉદ્ધાર પણ કર્યો નથી. મેં તો મારા હૈયામાં ભોંકાયેલા કાંટાનો જ ઉદ્ધાર કર્યો છે. કીચડમાં વલવલતા ડુક્કરને જોઈ મારા હૈયામાં કાંટો વાગ્યો. મારી વેદનાના કાંટાને કાઢવા માટે મારે ડુક્કરને કાઢ્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું. કાંટો કાઢવાનો કોઈ ઉપાય તો લેવો જ પડે ને.... માનવતાભર્યો આ ઉત્તર સાંભળી સૌ નમી પડ્યા.

ભારતના કોઈ સંતનો દાખલો ન આપતાં, મેં અમેરિકાના પ્રમુખનો દાખલો આપ્યો. કારણ કે આપણા રાજ્યબંધારણનું ચોકઠું અમેરિકાનું છે. વાતાવરણમાં અમેરિકાની હવા ભરી છે. એ હવાએ જ આ આઝાદીનાશની હવા ફેલાવી છે ત્યારે વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે જડવાદની હવામાં પણ એ માનવી કેવી કુમળી લાગણી ધરાવતો હતો! જ્યારે અધ્યાત્મવાદની હવાવાળા દેશમાં કતલખાનાં ઊભરાઈ રહ્યાં છે એ શું સૂચવે છે? વિચારજો માનવતા હોય તો.

[૧૩]

આદર્શ શિક્ષક

जहा खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी न हु चंदणस्स।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सुग्गईए॥

—ઉપદેશમાળા

જેવી રીતે ચંદનના લાકડાને ઉપાડીને જનાર ગધેડાને એનો ભાર મળે છે પણ ચંદનની સુવાસ કે શીતળતા મળતી નથી, તેમ સદાચરણ વિના માત્ર જ્ઞાનને ધારણ કરનારને પણ જ્ઞાનનો ભાર મળે છે પણ સદ્ગતિ-ઊર્ધ્વગતિ નથી મળતી!

આજે આપણે 'આદર્શ શિક્ષક' સંબંધી વિચાર કરવાનો છે. આપણા પ્રત્યેકના હૃદયમાં જે જે ભાવનાઓ જાગે છે જે જે ઊર્મિઓ દિવ્ય જીવનના સર્જન માટે ઝંખના સેવે છે તેનો પડઘો પડે છે અને અંતે તે કર્મમાં આકાર પામે છે. આદર્શ એટલે અરીસો. અરીસામાં આપણું મુખ જોઈ શકાય,

પરંતુ જો એ અરીસો ઝાંખો મલિન કે ડાઘવાળો હોય તો તેમાં આપણું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી. પ્રતિબિંબને સ્વચ્છ અને નિર્મળ અરીસો જ ઝીલી શકે એ પ્રમાણે આપણું જીવન પણ પવિત્ર, સ્વચ્છ અને નિષ્કલંક હોવું જોઈએ કે કોઈ પણ માણસ આપણું જીવન તપાસે તો તેને આપણામાં કોઈ કલુષ દેખાવું ન જોઈએ. આપણા જીવનમાંથી એને પ્રકાશ મળવો જોઈએ, અને એનાથી એનું જીવન પ્રકાશમય બની જવું જોઈએ. આપણા જીવનમાંથી સારાં તત્ત્વો એને મળવાં જોઈએ. નબળાં નહિ.

ભવિષ્યના નાગરિક તૈયાર કરનાર શિક્ષકોનું જીવન આ દૃષ્ટિએ પવિત્ર અને નિષ્કલંક હોવું જોઈએ. લોંગફેલોએ કહ્યું છે કે

Lives of great men all remind us,
We can make our lives sublime
And, departing leav behind us
Footprints on the sands of time.

મોટા માણસોની જિંદગી જીવનની મહત્તાને સંભારી આપે છે કે જેથી આપણે આપણા જીવનને ઉન્નતગામી બનાવી શકીએ અને આ જગતમાંથી વિદાય લેતી વખતે કાળની રેતી પર આપણાં શુભ કર્મોની પગલીઓ મૂકતા જઈએ કે જેને આધારે ભૂલા પડેલા આપણા બંધુઓ જીવન-પંથમાં હિંમતપૂર્વક આગળ વધી શકે. એવા મોટા માણસના પગલે જઈશું તો આ ભવસાગરના વમળમાં ભૂલા પડતાં માર્ગ મળશે. આ જીવન અતિ ગૂઢ છે. જીવન સહેલાઈથી જીવી જવાય એવું નથી. અનેક મુશ્કેલીઓ, આંટીઘૂંટી અને દુઃખની

ચઢી બીજા ઓળા આવી પડશે, અને તે વખતે આદર્શોનું ભાથુ આપણી પાસે હશે તો જ આ જીવનપંથને વટાવી શકાશે.

દરેક માણસે પોતાના આદર્શો નક્કી કરી લેવા જોઈએ-અને તે એજ કામ લાગશે. આપણે બધા ભીંત ઉપર સૂત્રો લખીએ છીએ, પણ સૂત્રનું રહસ્ય જીવનમાં ઉતારવું જોઈએ. જેમ એન્જિનની પાછળ ડબ્બા દોડી આવે છે તેમ આપણા જીવનરૂપી ડબ્બાને આદર્શરૂપી એન્જિન લગાડવુ જરૂરી છે કે જેથી જીવનમાં વેગ આવે અને એ પ્રગતિ કરે.

એક ઠેકાણે કહ્યુ છે કે સત્ય એ તો પ્રકાશ છે હજાર વર્ષનુ અંધારુ હોય છતાં ત્યાં જો એક દીવાસળી સળગાવવામાં આવે તો તત્કાળ અંધારુ દૂર થઈ જાય છે સત એ પણ પ્રકાશ છે એ આવે તે જ સ્વચ્છંદતાનુ અંધારુ જાય. આ પ્રકાશના આગમનથી આપણામાંથી દાનવતા નાશ પામશે અને માનવતા આવશે કારણ કે માનવી દિવ્ય ચેતનાવત પામી છે એવું પોતાના જીવનમાંથી માનવતાની હવા પેદા કરવી જોઈએ

અત્યારે ? શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે તે કેટલેક અંશે જગતને છેતરનાર-લૂંટનારુ છે ચોરી કરનારી વૃત્તિ કેળવે એવું છે મનુષ્ય જેમ વધારે ભણેલો તેમ તે વધુ પ્રપંચી અને વધુ કાવાદાવાવાળો બને છે આજના કેટલાક વકીલો બેરિસ્ટરો અને ન્યાયાધીશોને જોએ તે કહે છે કે ચોરી કરીને આવો કે ખૂન કરીને આવો; પણ સામે નાણાંની કોથળી લેતા આવો! તમારો બચાવ કરવા અમે બેઠા જ છીએ. શું આ જીવન છે?

ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું છે કે-જેમ બપોરે

ચંદનનાં લાકડાં ઉપાડી જતો હોય તો તેને કોઈ સુગંધ મળતી નથી, પણ ભાર જ મળે છે તેમ સદાચાર વિના, માત્ર જ્ઞાનનો બોજ ઉપાડીને ફરનાર પણ એક પ્રકારનો ગધેડો જ છે.

આપણી પાસે જે જ્ઞાન છે તેનો સદુપયોગ ન કરીએ, તો તે આપણને અને જગતના લોકોને શા કામનું ? કરોળિયો અન્ય જીવને ફસાવવા માટે જાળ રચે છે ખરો કે બીજા જંતુને તેમાં ફસાવે છે પણ છેવટે પોતે પણ એમાં જ ફસાઈ જાય છે આજનું શિક્ષણ પણ એની જેમ ફસાવે એવું જ છે ને ? "सा विद्या या विमुक्तये" આ સૂત્ર જે દીવાલ ઉપર છે તેને તમે તમારા દિલની દીવાલ ઉપર કોતરો.

જે કેળવણી માણસને પોતાના જીવનનો ભાર બીજા ઉપર નાખીને જીવતાં શીખવે તે કેળવણી પણ નથી અને તે લેનાર કેળવાયેલો માણસ પણ નથી. જીવનમાં ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાત રાખો સાદું જીવન જીવો, ઊંચા વિચાર રાખો સાદો ખોરાક લો, અને ઉચ્ચ જીવન બનાવો—એમ જે શિખવાડે તેનું નામ જ તાલીમ. એ કહે છે કે મગજ હાથ નહિ પણ જીવન દ્વારા જીવતાં શીખો.

આ યંત્ર યુગમાં તો મગજને પણ તસ્દી ન આપવી પડે એવા યંત્રો શોધાયાં છે યંત્ર ઉપર હજારો રકમના સરવાળા બાદબાકી, ગુણાકાર ભાગાકાર થાય છે એવા યંત્રયુગમાં આપણે મગજને કામનું મહત્ત્વ સમજાવવાનું છે આ કામ સહેલું નથી, કઠિન છે, પણ આ કઠિન કામ કર્યા વિના આપણો આરો નથી, આપણને શાંતિ પણ નથી. માણસ પોતાના પગ ઉપર ઊભો રહેતાં શીખે, અને કોઈના પણ આધાર વિના જીવી શકે

એ જ પાયાની કેળવણી.

અક્ષરી કેળવણી તો વેલ જેવી છે, તેને લાકડાનો ટેકો જોઈએ, પરંતુ બુનિયાદી કેળવણી તો વડના ઝાડ જેવી છે તેને ટેકાની જરૂર નથી, તે અન્યને આશ્રય આપે છે પક્ષીઓ તથા માનવોને વિશ્રામ આપે છે

આત્માની જરૂરિયાત જેમ જ્ઞાન, સંયમ અને તપ છે તેમ આપણા જીવનની મુખ્ય જરૂરિયાત પણ છેઃ અન્ન વસ્ત્ર અને ઓરડો એ સિવાય તમામ જરૂરિયાત વધારાની છે-બોજારૂપ છે; માટે જીવનમાં જે ખોટી જરૂરિયાત દેખાય છે તેને પોષણ ન આપો; તેને વધારો નહિ. જરૂરિયાત ઘટાડો

હાતિમતાઈએ એકવાર મિજબાની આપી. તેમાં આખું ગામ આવ્યું પણ એક કઠિયારો ન આવ્યો. સાંજે કઠિયારો તેને મળ્યો ત્યારે તેને હાતિમતાઈએ પૂછ્યું : કેમ ભાઈ, આખું ગામ જમવા આવ્યું, તોય તમે ન આવ્યા?

કઠિયારાએ કહ્યું: 'જેના બાહુ સલામત છે; તેણે હાતિમતાઈને ત્યાં શું કામ જવું જોઈએ?

એ પછી એકવાર હાતિમતાઈને કોઈએ પૂછ્યું : દાતા કોણ?

એણે ઉત્તર વાળ્યો: કઠિયારો. કારણ કે જેને પોતાને માટે બીજાની સામે હાથ પસારવો પડતો નથી તે જ સાચ દાતા.' જે માણસને બીજાની વસ્તુ લેવાની જરૂર પડે તે પરાવલંબી છે જે સ્વાવલંબી છે તે કોઈને નડતો નથી; અને કોઈની સ્પૃહા રાખતો નથી. આ પ્રકારનું જીવન જીવનાર કોઈની પણ સામે અણનમ મસ્તકે ઊભો રહી શકે છે આવું

જીવન જીવનારો નિષ્ફળ હોય છે એવું જીવન જીવીને તો જાતને જાણે એવું ઉન્નત માથું રાખી શકીએ. મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે જેમ કૂતરો માથા પાસું કરીને ઘેર ઘેર ભટકે છે તેમ વધારે જરૂરિયાતવાળો માણસ પણ ઠેરઠેર ભટકતો હોય છે; પરંતુ સ્વાવલંબી કોઈના ઘેર જતો નથી.

પહેલાં ગામમાંના લોકો પોતાનાં બાળકોને શિક્ષણ અપાવતા; તેના બદલામાં શિક્ષણ આપનારને ભિક્ષા કે દક્ષિણા આપતા પણ તેનું સ્થાન સમાજમાં ગુરુનું હતું. આજ તો મોટે ભાગે પણ પગારથી ચલાય છે. તે વખતે શિક્ષણ આપનાર વ્યક્તિ નિઃસ્પૃહી હતી. આજે તો ગામડે ગામડે અને શહેરે –શહેરમાં સ્કૂલ-કોલેજમાં શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે પણ તે ત્યાંથી આ શિક્ષણ આપતી ધાવમાતા બાળકને રમાડે એવું છે એમાં સ્નેહ નથી વાત્સલ્ય નથી, મમતા નથી; માત્ર બદલો લેવાની જ ભાવના છે વધારે લેવું છે ને થોડું આપવું છે

હમણાં યુરોપમાંથી થોડી બહેનો ભારતમાં આવી છે તેઓ અહીં રહીને ભારતના કુટુંબજીવનનો અનુભવ લે છે અને અહીંના કુટુંબજીવનનો આનંદ મેળવે છે તેઓ મને મળવા આવ્યા ત્યારે કહે કે યુરોપમાં તો વૃદ્ધો માટે અલાયદાં મકાનો તૈયાર હોય છે ત્યાં તેમને રાખવામાં આવે છે. આ વાત કેવી વિચિત્ર લાગે છે! માણસમાં જ્યાં સુધી રસકસ રહે, ત્યાં સુધી તેને ચૂસી લઈ પછી તેને વૃદ્ધ-ગૃહ Old house માં મોકલી આપવો! કેવી ખોટી ભાવના! સાચું શિક્ષણ નહિ આવે તો મને લાગે છે કે ભારતમાં પણ ક્યારેક એવો વખત આવે!

આજના વહાલવિયાનગરમાં મારે એક ભાઈ સાથે

વાતચીત થઈ તે ભાઈએ કહ્યું : ઈશ્વર કેમ દેખાતો નથી ? આ પ્રશ્ન સાંભળી મને એક ચિન્તકે આપેલો ઉત્તર યાદ આવ્યો પછી મેં કહ્યું તમે આ કાગળ ઉપર ઈશ્વર શબ્દ લખો ' પછી મેં કહ્યું : આના ઉપર એક રૂપિયો મૂકો અને એણે ખિસ્સામાંથી રૂપિયો કાઢ્યો અને એના ઉપર મૂક્યો. મેં પૂછ્યુ : હવે ઈશ્વર ક્યાં છે ? એણે કહ્યું: ઈશ્વર રૂપિયા નીચે ઢંકાઈ ગયો છે બસ આ જ વાત છે ઈશ્વર–પરમાત્મા ધન નીચે દટાઈ ગયો છે આ જ રીતે પૈસાની નીચે જેમ ભગવાન દબાઈ ગયો તેમ કેળવણી નીચે માણસ દટાઈ ગયો છે આજ સમાજમાં સૌ કોઈ પૈસા પાછળ પડ્યા છે જેની પાસે પૈસા વધારે હોય તેને સમાજમાં વધારે માન મળે છે આવા ધનલોભી કરતાં પણ વધારે સારા. તે પોતાના જીવન સુધી મૌનપણે સેવા બજાવે છે અને મર્યા પછી પણ તેના ચામડા થી ગયા દાટકા વગેરેથી કાર્ય આપતાં જાય છે માણસનું શું કામ લાગે છે ?

શિક્ષકો આધુનિક ભારતના ઘડવૈયા છે તેના પર સૌની મીટ માંડી છે તેની પાસે જે બાળકો શિક્ષણ કે સંસ્કાર મેળવવા આવે છે તેઓને એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે શિક્ષણ લેનારને યાદ કે જેમ આપણા શિક્ષક જીવન જીવી ગયા તેમ અમે પણ અમારું જીવન વિતાવીએ. શિક્ષકે પૂણમાંથી માનવ બનાવવાનો છે

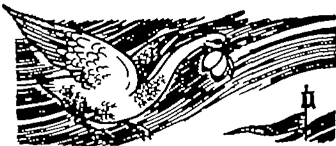
એક વખતે કોઈએ માટીના ઘડાને પૂછ્યું ઘડા, તારી કિંમત કેટલી ? જવાબ મળ્યો : બે આના બસ, બે જ આના ? હા બે આના. ઘડો કહેવા લાગ્યો. મારી કિંમત બે જ આના કેમ છે તે સાંભળો. પ્રથમ હું કેટ હતો (ક્ષ

નાન્યતર જાતિ) કુંભાર મને ગધેડા પર નાંખી પોતને ઘેર લઈ ગયો ત્યાં હું માટી બની. (નારી જાતિ) કુંભારે મને ખૂંદી પિંડ બનાવી ચાક પર મૂક્યો, ને ગુમળ ઘુમરી લીધી. એટલે મારો આકાર થયો. કેટલોક ભાગ તેમાંથી કાપી નાખી મને તડકામાં મૂક્યો. હું પુરુષ બન્યો (ઘડો) કુંભારે મને અગ્નિમાં નાખ્યો; તેમાં જે કાચા પાકા હતા તે ફૂટી ગયાં. જે ફૂટ્યા તેનાં ઠીકરાં થયા. ઠીકરાં શું કામ આવે તે તમે જાણો છો? ક્યારે ઉકેલવા.

તેમ જે કાચા માણસ છે તેની પણ એ જ દશા થાય. હવે બાકીના જે સાંગોપાંગ રહ્યા તેમને કુંભાર લઈ આવ્યો. અને રસ્તા પર માથ ન ભર્યું તેને ખરીદનાર કોઈ એમ ને એમ લે છે! લેતા પહેલાં ટકોરા વગાડે છે ટકોરામાં હું પાસ થયો તો મારી કિંમત થઈ મૂલ્ય આવે બે આના છે પણ મારું સ્થાન ક્યાં છે? સ્ત્રીના માથા ઉપર; સૌથી ઊંચે.

આ વાત કહીને હું એ કહેવા માગું છું કે જે આદર્શ શિક્ષણ લેશે તે ઊંચે સ્થાન બિરાજશે નહિ તો ઠીકરાં તો છે જ

[૧૪]

ધર્મરત્ન

મૂલ્યવાન હીરો સોનાની વીંટીમાં જ શોભે. પિત્તળ તેને માટે અપાત્ર છે. તેમ આપણું મન સુવર્ણ જેવું શુદ્ધ હોય તો જ ધર્મરત્ન એમાં શોભે. માટે ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં પાત્રતા મેળવો. આપણું મન સંયમવિહોણું હોય તો એ અપાત્ર ગણાય.

તો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું આપણે અપાત્ર છીએ? ના, આપણે આ દુનિયામાં કદાચ અપાત્ર ન પણ હોઈએ, પણ જ્ઞાનીની દુનિયામાં પ્રવેશવા માટે તો મહાપુરુષોએ ચીંધેલી પાત્રતા મેળવવી પડશે જ. કારણ કે દુનિયાની દૃષ્ટિએ પાત્ર બનેલો માણસ ઘણીવાર જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ અપાત્ર પણ ઠરે છે, અને પાત્રતા મેળવવા ફરીથી એકડો ઘૂંટવો પડે. આત્મિક પાત્રતા સત્તાથી, કેળવણીની નિપુણતાથી કે ધનથી નથી મળતી.

આત્મિક પાત્રતા વાસનાના વિજયથી, સત્સમાગમથી, ગર્વના નાશથી અને યોગ્ય વર્તનના આચરણથી મળે છે; અને આ વસ્તુઓનો આધાર હૃદયની સૂક્ષ્મ ભાવના પર છે સ્થૂલ વસ્તુ પર નથી જ

કેટલીક વાર એવું પણ જોવા મળે છે કરોડો રૂપિયાના માલિકોમાં ? પાત્રતા હોતી નથી તે એક નિર્ધનમાં જોવા મળે છે જે બહારથી સામાન્ય ને નિર્ધન દેખાતો માણસ અંદર રાતદિવસ વાસના સામે યુદ્ધ કરતો હોય છે એ યુદ્ધ એ જ એની પાત્રતા.

પાત્ર માણસ તો અજાણતા પણ આવેલા કીર્તિને, માનને કે લોભને પોતાના હૈયામાં વધારે સમય ટકવા દેતો નથી. દુર્જનના સ્નેહની જેમ એના કષાયો પણ ક્ષણજીવી હોય છે।

આ અંદરની પાત્રતા લાવવા માટે મનુષ્યે પોતે જ પોતાના ચોકીદાર બનવું પડે છે કારણ કે દરેક ક્રિયાની પાછળ મનની શુદ્ધિનું જ મહત્ત્વ છે દુર્ગુણો અંતરમાં જ ધામા નાખીને પડ્યા છે આ દુર્ગુણોને કાઢવાની અને નવા ન પ્રવેશી જાય તેને માટે માણસને બમણી મહેનત લેવી પડે છે

નવા દુર્ગુણો માણસોમાં ક્યારે પ્રવેશી જાય તે કહેવું મુશ્કેલ છે તેથી દરેક મનુષ્યે મહાપુરુષોની સેવા કરી, એમની પાસેથી શાસ્ત્રશ્રવણ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રશ્રવણ માણસને દુર્ગુણ તરફ જતો રોકે છે એના પર આવતા વાસનાના હુમલાને એ અટકાવે છે અને માણસને સદ્‌વિચારમાં રાખે છે

માણસ સારુ સાંભળે તો એને વિચાર પણ સારા આવે ખરાબ વાંચે-વિચારે તો એને નબળા વિચાર આવે સોબત તેવી અસર. પોપટને ગણિકાની સામે બાંધ્યો હોય તો એ સૂક્ત ભલે ન શીખે, પણ હાથ મારતાં તો જરૂર શીખે.

કઠારા પાસે બેસીએ તો બદબો આવે અને બગીચામાં બેસીએ તો ખુશબો આવે. દુર્જન સાથે બેસીએ તો અધમતા આવે સજ્જન સાથે મૈત્રી હોય તો ઉત્તમતા આવે.

આજ માણસોને ઉત્તમ સાધુઓની સોબત ગમતી નથી કારણ કે અંતરમા રોગ છે અંદર રોગ હોય ત્યાં ખાવા ઉપચાર નકામા નીવડે છે

વાસના એ અંદરનો રોગ છે

અપવિત્ર તત્ત્વો હંમેશાં આપણી આસપાસ ચક્કર લઈ રહ્યા છે એ નિર્બળ પળની પ્રતિક્ષા કરે છે સમય મળતા એ આત્મા પર ચઢી બેસે છે એની સામે માણસ જાગૃત હોય તો એનુ કાંઈ જ નથી ચાલતુ પણ એ અપવિત્ર તત્ત્વો માણસને ઘેનમા નાખે છે એને ગાફેલ બનાવી હાંકી પાડે છે

આ ઘેનની સામે રક્ષણ આપનાર સત્સંગ છે

આ સત્સંગ પછી બીજી વાત તે સર્વને સાંભળવાની છે જેમ સોડાવોટરની શીશીમા ગોળી હોય છે તેમ માણસમા પણ સર્વની ગોળી હોય છે આ ગોળીને લીધે અંદરનુ અધારુ બહાર જતુ નથી અને બહારનો પ્રકાશ અંદર આવી શકતો નથી.

ભવ ભાંગે તો પ્રકાશ મળે.

આ ભીનીને ગાળવા માટે આત્મામાં લઘુતા લાવવી, મહાપુરુષોને વંદન કરવું એમની નિશ્રામાં રહેવું એમના પ્રત્યે સદ્ભાવ બતાવવો, આ ગર્વને ગાળવાના ઉપાય છે.

માણસ સત્સંગ કરતો હોય ગર્વને ગાળવા સતત પ્રયત્ન કરતો હોય તો એની વાણી કેવી હોય! એવા માણસની વાણીમા સત્ય હોય, પથ્ય હોય, અને મધુ હોય.

સત્ય એટલે પ્રકાશ આપનારી,
પથ્ય એટલે યોગ્યતા ભરેલી
મધુ એટલે પ્રિયકારિણી.

આવી વાણીવાળો માનવી ધર્મરત્નને માટે જરૂર પાત્ર ગણાય.

****

શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ

રસભર નીતિપ્રેરક વાચન આપવાની મનોભાવના સાથે જન્મેલા આ ટ્રસ્ટની શરૂઆત સં. ૨૦૧૩થી થઈ છે. ૭ વર્ષની સફળતા જોતાં, લેખકોની શુભેચ્છા નીરખતાં અને વાચકોની અપાર મમતા જોતાં, એ સફળતાનો પ્રતિબિંબિત આનંદ અનુભવે છે.

૭ વર્ષના ગાળામાં માત્ર રૂપિયા સાઠમાં ઘરમાં એક નાનું સરખું પુસ્તકાલય ઊભું થઈ જાય છે ને આ નાના પુસ્તકાલયને વસાવી ઘણાં ઘરોમાં માબાપ ને પુત્ર-પુત્રી વગેરે આખું કુટુંબ એક સાથે બેસીને વાંચતું ને રસાસ્વાદ લેતું અમે જોયું છે એ વખતે અમારો પરિશ્રમ જોયો આ પુરુષાર્થ સફળ થયો છે.

કેટલાક પુસ્તકોની બીજી ત્રીજી અને ચોથી આવૃત્તિ થઈ ગઈ છે પુસ્તકો જેમ જેમ પૂરાં થતાં જાય છે તેમ તેમ નવી આવૃત્તિઓ છપાવવાની વ્યવસ્થા રાખેલી છે.

નવા ગ્રાહક બનાવવાની યોજના શરૂઆત (સં. ૨૦૧૩)થી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવવાની ફી લો તો તે પ્રમાણે ૨૦૧૩થી દરેક વર્ષનાં પુસ્તકો મળી શકશે.

આપનું સૌજન્ય મિત્રો આપશો અને સાથે આ નીતિધર્મની પ્રજાની જ્યોત બીજાને પણ ગ્રાહક બનાવીને કરશો-કરાવશો.

બાલાભાઈ મ. શાહ
વ્યવસ્થાપક

****

નીતિમાની [illegible]

શ્રી ચરણ-બિંદુ અધ્યયનમાળા [illegible]

પુસ્તકો

[illegible] ([illegible])

૧૮ મું [illegible] વિ. સં. ૨૦૧૭

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત
૧	ભગવાન મહાવીર	[illegible]	૪-૦
	અધ્યયનમાળા [illegible]	–	૦ ૫
૨	[illegible]	શ્રી [illegible]	૩-૦
	[illegible]	[illegible]	૦
૩	[illegible]	[illegible]	૦
૪	અધ્યયનમાળા [illegible]	–	૦ ૫૦
૫	[illegible]	–	૫
			૧૧ [illegible]

૧૯ મું વર્ષ વિ. સં. ૨૦૧૮

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત
૧	ભગવાન [illegible]	શ્રી [illegible]	૦ ૫
૨	[illegible]	શ્રી [illegible]	૨
૩	[illegible]	મુનિશ્રી [illegible]	૧ ૨૫
૪	અધ્યયનમાળા [illegible]	શ્રી [illegible]	૨ ૫
૫	પાપ અને પુણ્ય	[illegible]	૨-૦
૬	[illegible]	–	૧ ૫
૭	[illegible]	–	૦-૭૫
			૧૨-૨

ત્રીજું વર્ષ : વિ. સં. ૨૦૧૫

નંબર	પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત
*૧	પ્રેમનું મંદિર	શ્રી. જયભિખ્ખુ	૩–૫
*૨	જગતશાહ	શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય	૩–૦
+૩	હવે તો જાગો	મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી	૨–૦
*૪	શ્રી નેમ-રાજુલ	શ્રી. જયાબહેન ઠાકર	૨–૫
૫	આંબે આવ્યો મોર	શ્રી. જયભિખ્ખુ	૧–૫
*૬	રાગ અને વિરાગ	શ્રી. રતિલાલ દેસાઈ	૧–૨૫
*૭	બિંદુમાં સિંધુ	મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી	૦–૬૫
			૧૪–૪

ચોથું વર્ષ વિ. સં. ૨૦૧૬

૧	સંસારસેતુ	શ્રી જયભિખ્ખુ	૩–૫
૨	શત્રુંજયનમાળા ભેગી રચી		૩
૩	માતૃદેવો ભવ	શ્રી સુશીલ	૧–૫
*૪	ત્યાગની વેદી	શ્રી સુ. ચ. શાહ	૧–૫
–૫	મંત્રીશ્વર વિમલ	શ્રી જયભિખ્ખુ	૧–૫
૬	મુઠી ચણ મોંઘી કુમારી	શ્રી જયભિખ્ખુ	૧–૫
૭	અપૂર્વ મોર	શ્રી જયભિખ્ખુ	–૭૫
			૧૩–૨૫

પાંચમું વર્ષ વિ. સં. ૨૦૧૭

*૧	શત્રુ કે અજાતશત્રુ ભા-૧	શ્રી જયભિખ્ખુ	૩-૫
*૨	” ભા-૨		૩-૫
૩.	નાગકેશ મોતી	શ્રી પુષ્કરરાય શાસ્ત્રી	૨-
૪	ધર્મરત્નના અજવાળાં	મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી	૩-૫
૫.	કલ્યાણ મૂર્તિ		૧-૦
૬	પાણી પરવાળાં		૧-૫
*૭	મિત્રોની પરખ		૦-૫
			૧૫-૫

છઠ્ઠું વર્ષ : વિ. સં. ૨૦૧૮

૧	ચક્રવર્તી ભરત	શ્રી જયભિખ્ખુ	૩-૦
૨.	નરકેસરી	”	૪-૦
૩.	આત્મજ્ઞાનમાળા શ્રેણી ૫	”	
૪	સ્નેહાળ રસાયણ		-
૫.			
૬			
૭.	ઉગમતે પ્રભાતે		૦-૭૫

છ વર્ષના પુસ્તકો પોસ્ટમાં વી. પી.થી મેળવવામાં રૂા. ૨-૫ પોસ્ટ ખર્ચ લાગે છે

બધા વર્ષના પુસ્તકો સામટા મગાવવાથી રેલ્વે પાર્સલ દ્વારા મેળવવામાં આવે છે જેમાં ખર્ચ આશરે ૪ આના લાગે છે

ગ્રંથો

રાજપ્રશ્ન (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના મૂળ વચનોનો પ્રશ્નોત્તરરૂપે ગોઠવેલો સંગ્રહ) ૪–૨૫
–શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવન જ્યોતિ ૧–૨૫
સુખ વિષે વિચાર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર) ૦–૨
પવિત્ર સંદેશ મુ. ન્યાયવિજય –૨
*રાજા શ્રીપાળ શ્રી જયભિખ્ખુ ૦–૬
*જીવનમાં ધર્મ મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી ૦–૨૫
+શ્રી સ્નાત્રપૂજા (ચોથી આવૃત્તિ) ૦–૪૫

– આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ છપાય છે
* „ બીજી આવૃત્તિ ખપાઈ ગઈ છે
„ ત્રીજી આવૃત્તિ ખપાઈ ગઈ છે
+ ચોથી આવૃત્તિ છપાય છે.

સંસ્કારી ઘરનો શણગાર

સુંદર દર્શન યોગ્ય ફોટાઓ

૧ ભ. ઋષભદેવ, ૨ ભ. પાર્શ્વનાથ ૩ ભ. મહાવીર,

પ્રત્યેકની કિં. છૂટા કાર્ડના ૦–૧૨ ન. પૈસા

શ્રી નમસ્કારમંત્રનું રંગીન કાર્ડ તદ્દન નવીન આકર્ષક
પ્રત્યેકના ૦–૧૫ ન. પૈસા.